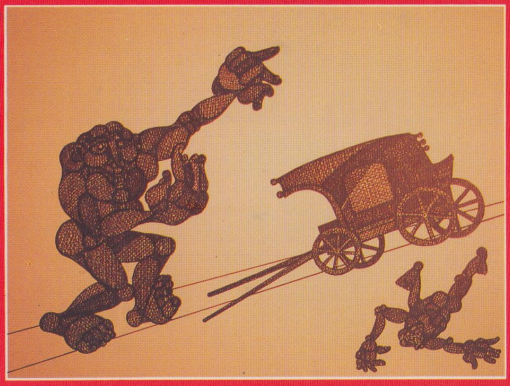
Gündüz Vassaf

CEHENNEME ÖVGÜ

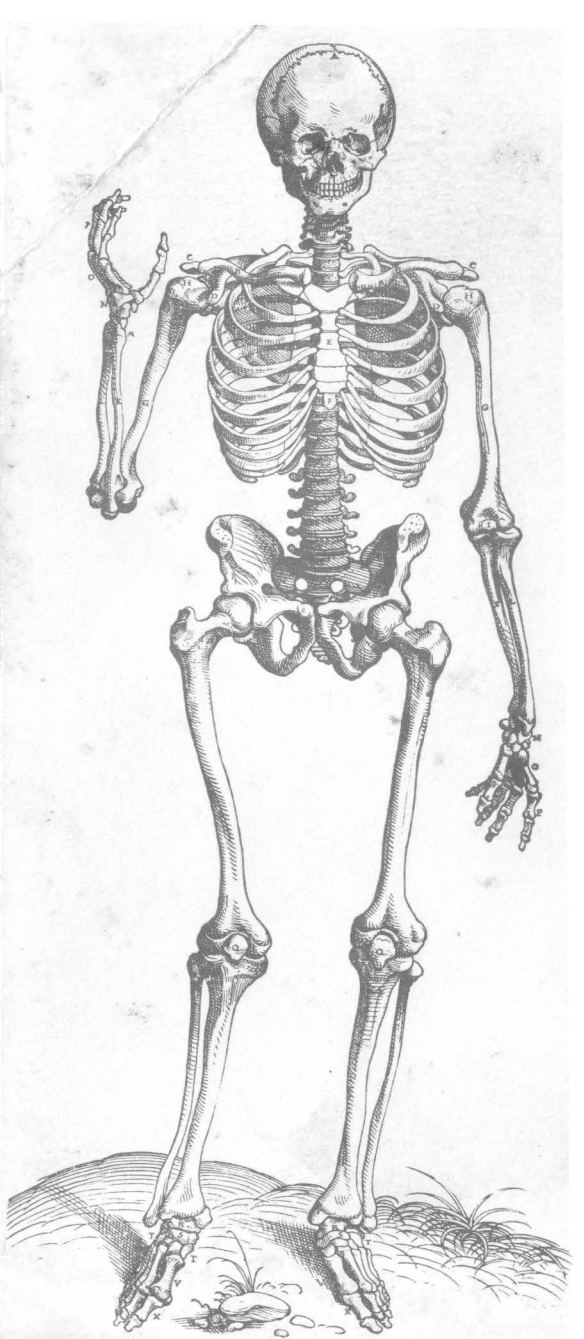
gündelik hayatta totalitarizm

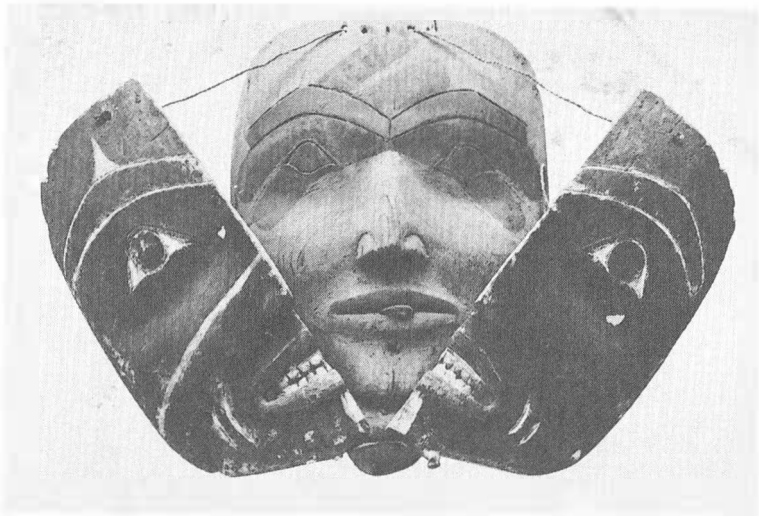

İngilizceden çevirenler: Ömer Madra - Zehra Gencosman

AYRINTI

7. BASIM

Haida yerlilerinin çifte dans maskesi
Kraliçe Charlotte Adaları, Kanada.

Ayrıntı: 47
İnceleme dizisi: 25

Cehenneme Övgü
Gündelik Hayatta Totalitarizm
Gündüz Vassaf

İngilizceden çevirenler
Ömer Madra-Zehra Gencosman

Kitabın özgün adı
Prisoners of Ourselves
Essays on the Psychology of Totalitarianism in Everyday Life

İlk kez Türkçede yayımlanmaktadır

Bu kitabın tüm yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir

Kapak resmi
Mehmet Nazım

Kapak düzeni
Arslan Kahraman

Ön ve arka iç kapak desenleri
De humoni corporis, Andreas Vesalius, 1542

Daktilo ve moral destek
Füsun Öcal

Basıma hazırlık
Renk Yapımevi Tel: (0 212) 516 94 15

Baskı ve cilt
Mart Matbaacılık Sanatları Ltd. Şti. (0 212) 212 03 40

Birinci basım: *Şubat 1992*

İkinci basım: *Kasım 1992*

Üçüncü basım: *Kasım 1993*

Dördüncü basım: *Ocak 1995*

Beşinci basım: *Şubat 1996*

Altıncı basım: *Aralık 1996*

Yedinci basım: *Ekim 1997*

ISBN 975-539-010-3

AYRINTI YAYINLARI
Piyer Loti Cad. 17/2 34400 Çemberlitaş- İstanbul Tel: (0 212) 518 76 19 Fax: (0 212) 516 45 77

Gündüz Vassaf

CEHENNEME ÖVGÜ

GÜNDELİK HAYATTA TOTALİTARİZM

AYRINTI

İNCELEME DİZİSİ

ŞENLİKLİ TOPLUM/*I. Illich* ◢ YEŞİL POLİTİKA/*J. Porritt* ◢ MARKS, FREUD VE GÜNLÜK HAYATIN ELEŞTİRİSİ/*B. Brown* ◢ KADINLIK ARZULARI/*R. Coward* ◢ FREUD'DAN LACAN'A PSİKANALİZ/*S. M. Tura* ◢ NASIL SOSYALİZM? HANGİ YEŞİL? NİÇİN TİNSELLİK?/*R. Bahro* ◢ ANTROPOLOJİK AÇIDAN ŞİDDET/*Der: D. Riches* ◢ ELEŞTİREL AİLE KURAMI/*M. Poster* ◢ İKİBİN'E DOĞRU/*R. Williams* ◢ DEMOKRASİ ARAYIŞINDA KENT/*K. Bumin* ◢ YARIN/*R. Havemann* ◢ DEVLETE KARŞI TOPLUM/*P. Clastres* ◢ RUSYA'DA SOVYETLER (1905-1921)/*O. Anweiler* ◢ BOLŞEVİKLER VE İŞÇİ DENETİMİ/*M. Brinton* ◢ EDEBİYAT KURAMI/*T. Eagleton* ◢ İKİ FARKLI SİYASET/*L. Köker* ◢ ÖZGÜR EĞİTİM/*J. Sc ng* ◢ EZİLENLERİN PEDAGOJİSİ/*P. Freire* ◢ SANAYİ SONRASI ÜTOPYALAR/*B. Frankel* ◢ İŞKENCEYİ DURDURUN!/*T. Akçam* ◢ ZORUNLU EĞİTİME HAYIR!/*C. Baker* ◢ SESSİZ YIĞINLARIN GÖLGESİNDE YA DA TOPLUMSALIN SONU/*J. Baudrillard* ◢ ÖZGÜR BİR TOPLUMDA BİLİM/*P. Feyerabend* ◢ VAHŞİ SAVAŞÇININ MUTSUZLUĞU/*P. Clastres* ◢ CEHENNEME ÖVGÜ/*G. Vassaf* ◢ GÖSTERİ TOPLUMU VE YORUMLAR/*G. Debord* ◢ AĞIR ÇEKİM/*L. Segal* ◢ CİNSEL ŞİDDET/*A. Godenzi* ◢ ALTERNATİF TEKNOLOJİ/*D. Dickson* ◢ ATEŞ VE GÜNEŞ/*I. Murdoch* ◢ OTORİTE/*R. Sennett* ◢ TOTALİTARİZM/*S. Tormey* ◢ İSLAM'IN BİLİNÇALTINDA KADIN/*F. Ayt Sabbah* ◢ MEDYA VE DEMOKRASİ/*J. Keane* ◢ ÇOCUK HAKLARI/*Der: B. Franklin* ◢ ÇÖKÜŞTEN SONRA/*Der: R. Blackburn* ◢ DÜNYANIN BATILILAŞMASI/*S. Latouche* ◢ TÜRKİYE'NİN BATILILAŞTIRILMASI/*C. Aktar* ◢ SINIRLARI YIKMAK/*M. Mellor* ◢ KAPİTALİZM, SOSYALİZM, EKOLOJİ/*A. Gorz* ◢ AVRUPAMERKEZCİLİK/*S. Amin* ◢ AHLÂK VE MODERNLİK/*R. Poole* ◢ GÜNDELİK HAYAT KILAVUZU/*S. Willis* ◢ SİVİL TOPLUM VE DEVLET/*Der: J. Keane* ◢ TELEVİZYON: ÖLDÜREN EĞLENCE/*N. Postman* ◢ MODERNLİĞİN SONUÇLARI/*A. Giddens* ◢ DAHA AZ DEVLET-DAHA ÇOK TOPLUM/*R. Cantzen* ◢ GELECEĞE BAKMAK/*M. Albert - R. Hahnel* ◢ MEDYA, DEVLET VE ULUS/*P. Schlesinger* ◢ MAHREMİYETİN DÖNÜŞÜMÜ/*A. Giddens* ◢ TARİH VE TİN/*J. Kovel* ◢ ÖZGÜRLÜĞÜN EKOLOJİSİ/*M. Bookchin* ◢ DEMOKRASİ VE SİVİL TOPLUM/*Jo. Keane* ◢ ŞU HAİN KALPLERİMİZ/*R. Coward* ◢ AKLA VEDA/*P. Feyerabend* ◢ BEYİN İĞFAL ŞEBEKESİ/*A. Mattelart* ◢ İKTİSADİ AKLIN ELEŞTİRİSİ/ *A. Gorz* ◢ MODERNLİĞİN SIKINTILARI/*C. Taylor* ◢ GÜÇLÜ DEMOKRASİ/*B. Barber* ◢ ÇEKİRGE/*B. Suits* ◢ KÖTÜLÜĞÜN ŞEFFAFLIĞI/*J. Baudrillard* ◢ ENTELEKTÜEL/*E. Said* ◢ TUHAF HAVA/*A.Ross* ◢ YENİ ZAMANLAR/*S. Hall-M. Jacques* ◢ TAHAKKÜM VE DİRENİŞ SANATLARI/*J.C. Scott* ◢ SAĞLIĞIN GASPI/*I. Illich* ◢ SEVGİNİN BİLGELİĞİ/*A. Finkielkraut* ◢ KİMLİK VE FARKLILIK/*W. Connolly* ◢ ANTİPOLİTİK ÇAĞDA POLİTİKA/*G. Mulgan* ◢ YENİ BİR SOL ÜZERİNE TARTIŞMALAR/*H. Wainwright* ◢ DEMOKRASİ VE KAPİTALİZM/*S. Bowles-H. Gintis* ◢ OLUMSALLIK, İRONİ VE DAYANIŞMA/*R. Rorty* ◢ OTOMOBİLİN EKOLOJİSİ/*P. Freund-G. Martin* ◢ ÖPÜŞME, GIDIKLANMA VE SIKILMA ÜZERİNE/*A. Phillips* ◢ İMKÂNSIZIN POLİTİKASI/*J.M. Besnier* ◢ GENÇLER İÇİN HAYAT BİLGİSİ EL KİTABI/*R. Vaneigem* ◢ CENNETİN DİBİ/*G. Vassaf* ◢ EKOLOJİK BİR TOPLUMA DOĞRU/*M. Bookchin* ◢ İDEOLOJİ/*T. Eagleton* ◢ DÜZEN VE KALKINMA KISKACINDA TÜRKİYE/*A. İnsel* ◢ AMERİKA/*J. Baudrillard* ◢ POSTMODERNİZM VE TÜKETİM KÜLTÜRÜ/*M. Featherstone* ◢ ERKEK AKIL/*G. Lloyd* ◢ BARBARLIK/*M. Henry* ◢ KAMUSAL İNSANIN ÇÖKÜŞÜ/*R. Sennett* ◢ POPÜLER KÜLTÜRLER/*D. Rowe* ◢ BELLEĞİNİ YİTİREN TOPLUM/*R.Jacoby* ◢ GÜLME/*H. Bergson* ◢ ÖLÜME KARŞI HAYAT/*N O. Brown* ◢ SİVİL İTAATSİZLİK/Der.: *Y. Coşar* ◢ AHLÂK ÜZERİNE TARTIŞMALAR/*J. Nuttall* ◢ TÜKETİM TOPLUMU/*J. Baudrillard* ◢ EDEBİYAT VE KÖTÜLÜK/*G. Bataille* ◢ ÖLÜMCÜL HASTALIK UMUTSUZLUK/*S. Kierkegaard* ◢ ORTAK BİR ŞEYLERİ OLMAYANLARIN ORTAKLIĞI/*A. Lingis* ◢ VAKİT ÖLDÜRMEK/*P. Feyerabend* ◢ VATAN AŞKI/*M. Viroli* ◢ KİMLİK MEKÂNLARI/*D. Morley-K. Robins* ◢ DOSTLUK ÜZERİNE/*S. Lynch* ◢ KİŞİSEL İLİŞKİLER/*H. LaFollette* ◢ KADINLAR NEDEN YAZDIKLARI HER MEKTUBU GÖNDERMEZLER?/*D. Leader* ◢ DOKUNMA/*G. Josipovici* ◢ İTİRAF EDİLEMEYEN CEMAAT/*M. Blanchot* ◢ FLÖRT ÜZERİNE/*A. Phillips* ◢ FELSEFEYİ YAŞAMAK/*R. Billington* ◢ POLİTİK KAMERA/*D. Kellner-M. Ryan*

HAZIRLANAN KİTAPLAR

POSTMODERN TEORİ/S. Best-D. Kellner ◢ POSTMODERN ETİK/*Z.Bauman* ◢ CUMHURİYETÇİLİK/*P. Pettit* ◢ RUJ LEKESİ-20. Yüzyılın Gizli Tarihi/*G. Marcus* ◢ DÜNYA YI DEĞİŞTİRMEK ÜZERİNE/*M. Löwy* ◢ BENLİĞİ KONUMLAMAK/*S. Benhabib* ◢ GENEL ETİK/*A. Heller* ◢ ARZU ÇAĞI/*J. Kovel* ◢ CİNSİYET VE İKTİDAR/*R.W. Connell* ◢ YÖNTEME KARŞI/*P Feyerabend* ◢ KENTLEŞMEDEN ŞEHİRLERE/*M. Bookchin*

BEN

Kaç yaşındaydım bilmiyorum. Yaşadığım bir şeye yetişkinlerin inanmadığını, annemin de yanılabileceğini fark edince çok şaşırdım. Kendimi tutamayıp uzun süre güldüğümü hatırlıyorum.

Dokuz yaşında insandan korktum. Annemle kapalı kepenklerin ardında gizlice dışarı bakarken, kapının önündeki 50-60 kişi evimize saldırıp saldırmamayı tartışıyordu. Neyse ki, o gün öğretmenimizin sınıfta hepimize bellettiği "Kıbrıs Türktür" ibaresini balıçede duran otomobilimizin üstüne beyaz tebeşirle yazmıştım.

Yatılı okula gittikten birkaç ay sonra kedimin öldüğünü öğrenince anladım yalnızlıktan, sevgisizlikten ölünebileceğini.

Psikoloji bölüm başkanı tezimi öztürkçeleştirmemi istediği zaman, buna karşı koymadım. Bir yerlere varabilmek için kabullendiğim ilk otosansür buydu. İçindeki kimi kelimelerin ne anlama geldiğini bilmediğim bir "bilimsel" tezim var şimdi. Hep de olacak.

Stajyer olarak çalıştığım psikiyatri servisinde yatan oğlunun ceplerini gizlice karıştırırken bulduğu haşhaşı servis şefine titreyen ellerle teslim eden anne, akşam aynı profesörün kendi evinde bize aynı haşhaşı ikram ettiğini görmedi tabii, ama ben artık meslektaş olmuştum.

12 Eylül darbesinden sonra,

üniversitede kalabilmek için kimi sakalını kesti, kimi eski akademik çalışmalarını gizledi. Yeni düzene ayak uyduramayanlar teker teker istifa etti. Biri de bendim. Boğaziçi Üniversitesi'nden ayrıldım. "Öğrencilerimi" özlüyorum.

Bir kez "torpil" yaptırdım -oğlum TC vatandaşı olabilsin diye. Hem de Atatürk'ten. Londra'daki TC Başkonsolosluğu'nda bana: "Evli değilsin" dediler, "Oğluna nüfus kâğıdı veremeyiz. Üstelik soyadın Arapça; Soyadı Kanunu'na aykırı. Nasıl alabildin bu soyadını?" Görevliye arkasındaki devasa Atatürk portresini işaret ettim: "Rahmetli babamın akrabası olur, herhalde onun sayesinde" dedim. Şaşırdılar. Akan sular durdu: Oğlum TC vatandaşı oldu. Hakkıydı.

Daha birkaç yıl önce, uzun uzun düşünüp en zararsız mesleğin itfaiyecilik olduğuna tam kanaat getirmiştim ki, elinizdeki kitabın kapak resmini yapan ressamdan Fransa'da kimi itfaiyecilerin kahraman olabilmek için, önce gizlice orman yangını çıkartıp sonra da söndürdüklerini öğrendim.

Son yıllarda pek bir şeye karışmıyorum. Ama, olanla da yetinemediğimden, ara sıra yazmaktan alıkoyamıyorum kendimi. Bana da sormuş olsalardı, "Kapatılan Eskişehir Cezaevi ne olsun?" diye, "İçi boydan boya aynalarla donatılmış bir müze olsun," derdim.

İÇİNDEKİLER

I. GECEYE ÖVGÜ 13
II. ÖZGÜRLÜK CEHENNEMDİR 23
III. SÖZCÜK MAHPUSLARI 31
VI. 20. YÜZYIL DELİLERİ ARTIK ÖZGÜR DEĞİLLER 41
V. BURADA YEMEK YERİZ, ŞURADA DA UYURUZ 59
VI. KAHRAMANLAR TOTALİTERDİR 69
VII. ENFORMANYAKLIK 81
VIII. SENİN CİNSİYETİN NE? (ERKEKIZ) 91
IX. SEÇMEME ÖZGÜRLÜĞÜ 103
X. HAİNLERİ SAVUNMAYA DAİR 129

XI. ÖLÜM UNUTKANLIĞI 139
XII. SANATÇIDAN SAKININ! 149
XIII. YAŞASIN ANLAŞMAZLIK 159
XIV. HAYATA KARŞI AMAÇLAR 167
XV. "ZIP SEN ÖLDÜN" 179
XVI. HOMO SAPIENS BLUES 195
XVII. ŞU SİHİRLİ AN 217
XVIII. AH, MİNEL AŞK! 229
(...) / HEKİMOĞLU 243
(...) / BAUDELAIRE 245
(...) / KLÉE 247

Papa'nın cennetine inanmayan
Giordano Bruno'nun anısına (1548-1600)

Çalıkuşu 11 ve sakinlerine

"İşin saçma tarafı, en saçmasını bile filozofun birinin çoktan söylemiş olması."

Cicero

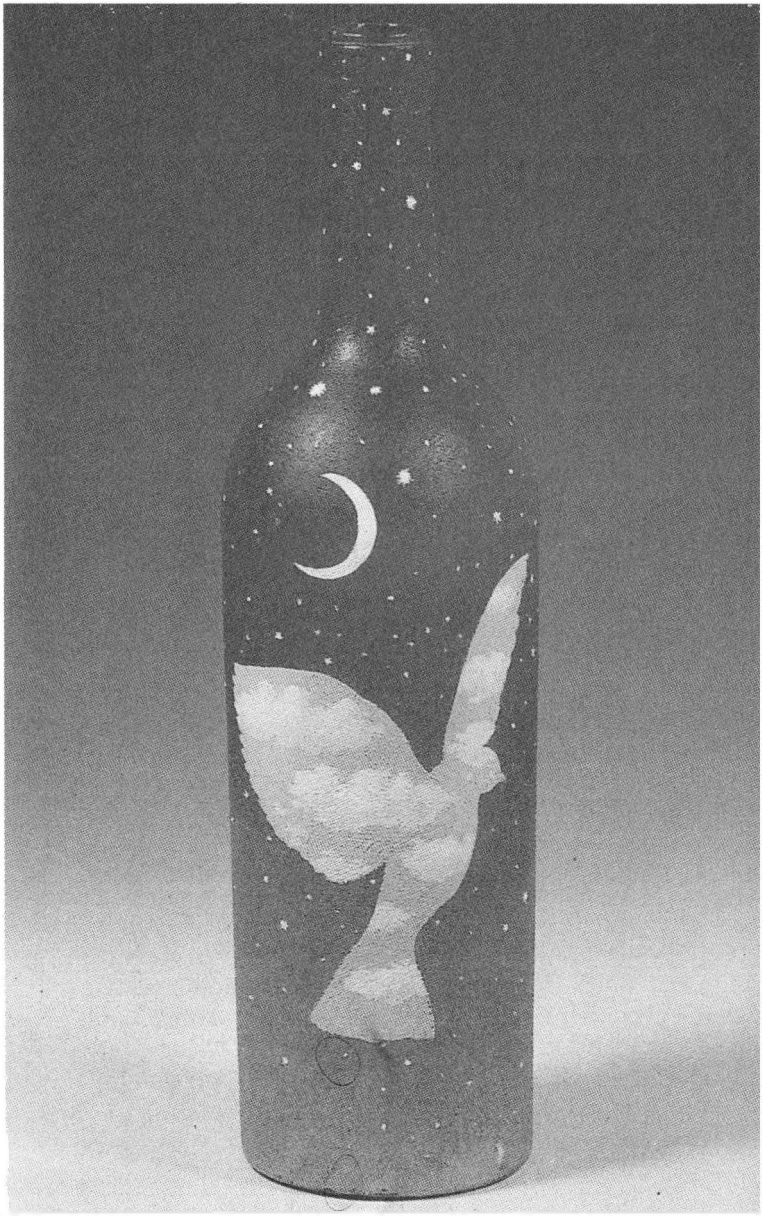
"Asıl açıklanması gereken, neden aç insanın çaldığı ya da sömürülen adamın grev yaptığı değil, neden aç insanların çoğunun çalmadığı ve sömürülenlerin çoğunun greve gitmediğidir."

Wilhelm Reich

GECEYE ÖVGÜ

I

Şişe, Geniş Aile, Rene Magritte, 1945

"Korktum ve gözlerimi Ay'a kaldırdım.
Yakardım ve yakarılarım tanrılara ulaştı.
İmdi, ey Ay Tanrısı Sin,
Koru beni."

Gılgamış

I

Gece düzen güçleri uykudadır. Bürokrasi, askeriye, okullar, polis, daha doğrusu yaşamımızı düzenleyen tüm güçler uykudadır; sokakta devriye gezen nöbetçi polis dışında. Tüm kurumlar içinde en baskıcı olan askerlik kurumunun mensupları, en erken yatanlardır. Aslında, tüm totaliter kurumlarda, daha doğrusu, tüm kurumlarda (tüm kurumlar totaliter değil midir zaten?) insan her zaman erken yatmak zorundadır - yatılı okullarda, manastırlarda, ailede, cezaevlerinde, hastanelerde... Kişinin, istediği saatte yatağa yatma hakkını, özgürlüğünü savunan hiçbir kurum olduğunu anımsamıyorum. Aşk (?) üzerine kurulu olan ve iki kişinin özgür istemleri aracılığıyla gerçekleştirilen evlilik kurumunda bile, her iki taraf aynı zamanda

yatmadığı, biri daha geç yattığı, geceyi daha fazla yaşadığı takdirde, sorunlar çıkmakta gecikmeyecektir. Kurum, her zaman, "geç" yatanı suçlar, erken yatanı değil. Avrupa feodal toplumunda, tüm kent sakinleri ışıklarını aynı saatte söndürmek zorundaydılar; festivaller dışında. Düzen ve baskı güçlerinin doğal yapısı, her zaman belirli bir uyku saatini zorunlu kılar. Bu belirli saatin her zaman erken bir saat olması da yine onların doğal yapısından kaynaklanır.

II

Tarih süresince ve tüm kültürlerde, bize karanlığın, kötü güçlerle ilişkili olduğu öğretildi. Gece insanlarından korkmamız gerektiği anlatıldı. Oysa, gündüz ve gece kişileri aslında, aynı kişiler. Ancak, gündüz, geçerli kurallara uyma alışkanlığımızı ortaya çıkarır, oysa gece, kendimizi özgür hissederiz. Düzen güçleri, bizi geceden, özgürlükten kaçınmamız için koşullandırmışlardır.

Kurumlar, ister din, ister aile, ister devlet kurumları olsun, gece insanlarına her zaman korku ile bakarlar. Çünkü uyruklarını çoğunlukla ancak geceleri denetleyemez hale gelirler. Bu yüzden, gece insanlarına her zaman sanık gözüyle bakılır. O saatlerde kimseden hayır beklenemez. Gündüzleri egemenliğini sürdüren kurulu düzen güçleri, varlıklarını ve baskılarını, ancak gece düşmanları sayesinde haklı çıkarırlar; biz bu düşmanları asla göremeyiz, ancak belirsiz soyut kavramlarla söz edildiğini işitiriz onlardan.

Yöneticiler de bize hep gündüz gözüyle gösterilirler, hep gündüzlerin bir parçası olarak görünürler bize. Bir başkan, bir general ya da bir papaz, doğanın güzelliği içinde, arkasında parlayan bir güneşle canlandırılır; hiçbir zaman arkalarında gecenin karanlık fonu görülmez.

III

Gündüz, ilerleme gibi görünen tekdüze bir süreçtir. Sabahın parlak ışıkları, akşam karanlığına dönüşürken, bize bir gelişme oluyormuş hissini verir - belli bir yönde ilerliyormuşuz gibi bir duygu. Zamanın yapay göreceliğini, nadiren durup düşünürüz.

Her Allah'ın günü, gün boyunca aydınlıktan karanlığa geçiş, bizi ayakta tutar. Ama, gün boyunca, ister sabah saat on, ister öğleden sonra üç olsun, hepimiz, gündelik düzenin, kurulu düzen güçlerinin köleleriyiz. Bizi ayakta tutan, ancak zamanın geçmesi ve gecenin sunduğu kurtuluş umududur. Çünkü, sonunda gece olacağını ve (gündüzle kıyaslarsak) dilediğimiz gibi davranma fırsatını elde edeceğimizi biliriz.

Kitaplar gece okunur. Sinema, tiyatro ve müzik gösterileri gece olur. Gece sarhoş oluruz, gece kumar oynarız.

Her şeyden arınmış, çıplak vücut geceye aittir. Vücutlar gece birbirine değer, bir araya gelir. Gün boyunca, üniversitede yapılan klinik tartışmaları, akşam üzeri dost toplantılarında görüşülen toplumsal konular, sonuç olarak, gecenin karanlığı içinde çözümlenir. Çıplaklık, geceye özgüdür, gündüze değil. (Bunun tersi, varolmanın doğal gereği olan -güneşin altında çıplaklık- ancak, baskının sona ermesiyle, evrensel olarak gerçekleşebilir.)

Geceleri âşık olur, birbirimize aşkımızı geceleri ilan ederiz. Gündüzler, bizi mantığımızı kullanmaya, kendi hapishanemize kapanmaya zorlar. Gün boyunca, baskı güçleri, aşkın özgürlüğüne karşı savaşır. Ancak gece bir daha âşık olur ve "seni seviyorum", deriz. Gündüzleri söylenen "seni seviyorum"lar, geceye gönderme yapar.

IV

İş günü süresince tutsak olduğumuz gerçeğini öylesine kabul etmişizdir ki onun dışındaki saatlerden serbest zamanımız diye söz ederiz. Hiçbir zaman bunun bilincinde olmayız, ama serbest saatlerin tam tersi, hemen hepimizin işte olduğu gündüzlerdir.

Savaşlar genellikle şafak sökerken başlar. Devlet gün boyunca öldürür, infazları gerçekleştirir. Gömme ve ölüleri yakma törenleri gündüzlere aittir. Gün boyunca hayatta kalmaya, geceleriyse yaşamaya çalışırız. Gün boyunca elektrik faturalarımızı öder, arabamızı onarır, alışverişe çıkar, doktora görünür, ya sevmediğimiz bir işe gider ya da gereksindiğimiz, ama sevmediğimiz bir iş ararız.

Gün boyunca, tüm görevlerimizde düzene tabi tutuluruz. Tuvalete gitmenin bile kesin sınırlamaları ve kuralları vardır. İşyerinde, okulda, askerde... insan istediği sıklıkta tuvalete gidemez ve istediği süre orada kalamaz. İnsanın tuvalete istediği zaman gidememesinin yanında, oraya kaç kez gittiğinin ve orada ne kadar kaldığının bile hesabı tutulabilir. Ayrıca insan, kurumun öngördüğü zamanlar dışında tuvalete gitmek isterse, bunun için izin alması gerekir. Gün boyunca, istediğimiz gibi tuvalete gitme özgürlüğüne bile sahip değiliz, çünkü gündüzler bize ait değil.

Gün boyunca insanların birbiriyle gireceği ilişkiler düzene sokulmuştur. Okullarda gençler, sırf aynı yaşta oldukları için yıllar yılı aynı kişilerle aynı sınıflarda oturmak zorundadırlar. Sekiz yaşındakiler altı numaralı sınıfta, on yaşındakiler on beş numaralı sınıfta vb. O sınıflarda bile değişmez bir oturma düzeni sağlanmıştır. Ancak okul günü bitip akşam olduğunda, insan, dilediği kişiyle birlikte olmak seçeneğine sahip olur. Askerseniz, günün büyük bölümünü, sizinle yaklaşık aynı boyda olanlarla geçirmek zorundasınız demektir. 1.65 boyundaki bir kişinin, 1.95 boyundaki arkadaşıyla bir araya gelmesi, ancak akşamları ve geceleri mümkün olabilir.

V

Sosyal sınıfların katı kuralları ancak gece bozulur. İşçiler, burjuvaların sokaklarında dolanırlar. Burjuvalar, işçi kesimindeki lokantalara giderler, fahişeler, papazlar, öğrenciler, askerler, ev kadınları, doktorlar ve yabancılar, hepsi aynı sokakta gezinirler, bakınırlar, düşünürler, birbirleriyle konuşurlar, hatta belki de sonunda "aşk yaparlar".

Geceleri dünya özgür, birbiriyle haşır neşir olmuş, meraklı insanların ruhuyla canlanır. Gündüzleri kaçınılan şeyler, gece çekicilik kazanır. Gündüzlerin "rasyonel" insanı, "zevk-ü sefa peşinde koşan" insanla yer değiştirir geceleri.

Ezenler bile, ezme eylemi onların da özgürlüğünü kısıtlasa bile, geceleri daha fazla özgürlüğe sahiptirler. Kurulu düzenin yöneticileri, generaller ve krallar, şirket ve ülke başkanları, "zenginler ve ünlüler" geceyi yaşarlar. Totaliter kurumlar uy-

kudayken, uykuya yatırılmışken, onlar da kendilerini yaşama özgürlüğüne kavuşmuşlardır. Çocuklarını yatağa yatıran anne babalar gibi, onlar da şimdi, her türlü seremoni ve sansürden arınmış olarak, maskesiz, yüzlerini gösterme özgürlüğüne sahiptirler.

VI

Gece vakti, günün telaşından, hayhuyundan eser kalmaz. Az çok huzura kavuşmuş oluruz. Şöyle bir on saat kadar, bizden istenen, beklenen bir şey olmayacaktır. Yiyeceğimizi seçmekle ya da onu yaratmakla işe başlarız. Gündelik yemek, çoğumuz için kurumsallaştırılmış ve standartlaştırılmıştır. Gece, ne yiyeceğimiz konusunda daha çok seçeneğimiz olduğu gibi, onun nasıl hazırlanacağı konusunda da daha özgürüzdür. Ayrıca, alelacele yemek zorunda da değiliz. "Fast food" dedikleri şey, güne egemen olan baskıcı güçlere aittir. Fast food yiyicileri olarak bizler, bizi yöneten totaliter megamekanizmanın parçalarıyız. Gece, kendi besinimizin hazırlayıcıları olarak, zamanı ve mekânı kendimize göre düzenleyebiliriz.

VII

Gün ışığı bir tuzaktır. Işık bizi kör eder. Ancak geceleri, gözlerimiz faltaşı gibi açılır. Geceleri, tüm öteki duyularımız da daha duyarlıdır; çünkü düzen güçleri o saatlerde, makinelerini kapatmış olurlar. Gece, sessizliği dinleriz, karanlığa nüfuz ederiz, bedenlerimizin de hayal gücümüzün de dizginlerini serbest bırakırız.

Gün boyunca duyularımızı tutsak etmeye çalışan sayısız mesajın tüketicisi olmaktan çıkarız geceleri. Baskıcı megamekanizmanın sürekli vızıltısı durmuştur şimdi. Enerjinin kaynağı artık içimizdedir. Gece, insan zihninin çalışması için bir zemin oluşturur. Gün boyunca dikkatimizi, ışığın, renklerin, devinimin gösterişinin hizmetine sunarız. Neye dikkat edeceğimizi belirleyen, düzen güçleridir. Yeşil ve kırmızı ışıklar, karşıdan karşıya nasıl geçeceğimizi bile düzene koyar. Gündüzleri biz, yaşamın büyüsünün, kelebeğin karmaşık renk ve biçim dokusunun gözlemcileriyiz olsa olsa. Gün boyunca iz-

leriz, gözlemleriz, dikkatimizi gözlemin hizmetine sokarız. Gündüzleri hizmet veririz.

VIII

Gece uyku zamanı olduğu gibi, düş kurma zamanıdır da. Gördüklerimizi, işittiklerimizi, kokladıklarımızı ve düşündüklerimizi sınırlayan diller, formlar, davranış biçimleri ve görsel paradigmalar, kendine özgü bir dili ve biçimi olan düşlerin yapısına aykırıdır. Düşlerde renkler, imgeler, insanlar, duygular ve düşünceler özgürce birbirine karışır ve benzersiz bir yaratımda bulunurlar. Hatta, öylesine özgürdürler ki, düşler, insan beynini ve vücudunu, gün boyunca yöneten o katı yapılar aracılığıyla yeniden anlatılamazlar.

Uyuyamayan, uykusuzluk hastalığı çeken kişiler, karanlığın getirdiği sınırsız özgürlük ve gerçeklikle yüzleşemeyen kişilerdir aynı zamanda. Bu insanlar, gün boyunca, her şeyi izlemekle oyalanırlar. Oysa, gece artık izlenecek bir şey yoktur. Yalnızca, yaşamın o belirgin sesi duyulur içten içe. Gündüzden soyutlanmış, kurtulmuş olan anlamsızlık (absürdite) artık saklı değildir. İnsan yaşadığının daha bilinçli olarak farkındadır, ayrıca ölümün de varolduğunu ayrımsar. "Yaşamın anlamı", gece duyumsanır ve sorgulanır. Kimse bunu öğle yemeği sırasında tartışmaz. Yaşam, gecenin konusudur.

15 Ekim 1986, Marburg

ÖZGÜRLÜK CEHENNEMDİR

II

Şeytan, Autun Katedrali, XII. yüzyıl.

"Şeytan: Cehennemde egemenlik
Yeğdir
Cennette uşaklığa"
John Milton

I

Her şey, Toledo'daki katedrali ziyaret ettiğim sırada zihnimde bütünleşti. Richard Crosfield, beni sıraların oraya götürdü ve oturacak yerlerin altına bakmamı söyledi. Belki altmış sıra vardı. Oturacak yerler katlanmış olduğundan, altları görülebiliyordu. Zeminde cehennemin çeşitli tasvirleri vardı. Sanatçı(lar) hayal güçlerinin dizginlerini kapıp koyvermişlerdi. Çeşitli dekorların ortasında, binbir türlü canavar ve garip suratlı çörten göze çarpıyordu. Oturacak yerlerin üst tarafına ise azizlerin (ermişlerin) kabartmaları yapılmış, ermişlerin üstünde de İncil'de geçen çeşitli olaylar resmedilmişti. Her şeyin üstünde ise, Bakire Meryem ile Kutsal Oğlu yer alıyordu. Sandalyelerin üzerindeki tasvirler, dünyanın her yanındaki ki-

liselerde ve tablolarda görülebilir. Ustanın kalitesi ve sanatı değişiklik gösterir belki, ama tasvir edilenler hep aynıdır. Kilisenin egemenliğine, hiyerarşisine ve katı inançlarına uymak zorunda olan sanatçının, özel dünyasını yansıtma olanağı oldukça kısıtlıdır. Yaratıcı gücünü ancak cehennemde gösterebilir o. Kutsal figür ve sahneleri resmederken kendini sınırlar, cehennemi çizerken ise sınırsızdır, özgürdür, yaratıcılığının duvarları yoktur.

Yalnız ressamı, sanatçıyı değil, bizleri yani seyircileri de en çok büyüleyen şey cennet değil, cehennemdir. Bunun için, Bosch'un, Prado'daki triptych'ini (3 kanatlı resmini) anımsamak yeterli. Her gün onun önünde toplanan kalabalık, cehennemi seyretmek için birbirini itip kakar. Cennetin sıkıcı tekdüzeliğini seyretmeye meraklı olanlar pek azdır. Kimi müze ziyaretçileri cennete, geçerken şöyle bir bakarlar ya da hiç bakmazlar.

İlk insan ve ilk peygamber Adem, cennette olmaktansa günah işlemeyi yeğlemiş; yaşamın değişkenliğini, sıkıcı tekdüzeliğe yeğ tutmuştur. Cennet, insan imgeleminde hiçbir zaman fazla ilginç bir yer tutmadı. Bizim hayal gücümüze egemen olmadı, olamaz da. Dante'nin "İlahi Komedya"sı bir başka örnektir. Inferno'da (Cehennem'de) ve bir dereceye kadar Araf'ta, gerek yazarın, gerek bizim hayal gücümüz çılgınca boyutlara erişir, hayal kurmanın sonsuz özgürlüğünü tadarız. Öte yandan, Dante'nin Cennet'i olabildiğince sıkıcı bir yerdir. Öylesine sıkıcıdır ki, okumuş olanların pek azı onu anımsar.

Kilise ya da kilisenin hâmileri tarafından görevlendirilen ortaçağ sanatçısı şanslıydı. Bugünün sanatçısı, yaratıcılığını böylesine kolayca paylaşamaz ya da ifade edemez, çünkü "asri zamanlar"ın totalitarizmi, cehennemi yaşamımızdan kaldırmıştır.

II

Cennete giriş, başkalarının yargılarına bağlıdır. Bu, yargılayanların ve yargılananların, yönetenlerin ve yönetilenlerin hiyerarşik düzenini ifade eder. Öte yandan, kişi ile cehennem arasında kimse yoktur. Gözüne girmeye çalışacağımız, (kendimiz de dahil) yalan söyleyeceğimiz, lütuf isteyeceğimiz ya da adakta bulunacağımız hiç kimse yoktur arada. Bağımsız bir kişi, kendisine cennette ayrılacak bir yere tenezzül etmez. İn-

sanın yargılanmayı reddetmesi, onun kibirli biri olduğu anlamına gelmez. Asıl yargılamak, kibirliliktir. Cehennem, ancak yargılayanlar ve yargılanmayı kabul edenler için kötüdür. Cennetin ve onu yasallaştıranların tersine, cehennem, özgür ruhun meskenidir.

III

Günümüz hükümetleri, partileri ve ideolojileri, cenneti yeryüzünde kurmak iddiasındalar - cehennemsiz bir cenneti. İçinde yaşadığımız düzenden cehennemi ve ölümü anımsatan her şey kaldırıldı. Onlardan çok seyrek söz ediyoruz. Mezarlıklar köy meydanına ya da kent merkezine yakın olacak yerde, gitgide daha sapa yerlerde kuruluyor.

Hükümet terörü ve idamlar kamuoyundan gizleniyor. Bu, cehennemin ve işkencenin açıkça tartışıldığı ve uygulandığı, dinin egemen olduğu günlerle tam bir çelişki oluşturuyor. Bugün, yeryüzündeki cehennem sansüre tabi. Tabu sayılıyor.

Şimdilerde yaşamın amacı zengin olmak ve sonsuza dek yaşamak. İdeal ölüm, ani ölüm.

Ölümden sonraki yaşama olan ilginin yerini, ölümsüzlük arzusu almış bulunuyor. Hükümet istatistikleri, ömürlerin uzamasıyla övünüyor. Herkes genç görünmeye ve genç davranmaya çalışıyor. Bize daha az iş ve daha çok eğlence vaat ediliyor. Robotlar hepimizin köle sahibi olmasını sağlayacak; her zaman daha çok, daha çok sahip olacağımız şeyler ve daha çok aylaklık edebileceğimiz zaman olacak. Öyle umuyoruz.

Bu tabii, meydan okumasız, inisiyatifsiz, ilgi çekici hiçbir yanı olmayan bir cennet. Kaçıp gideni duyumsamak diye bir şey yok - her geçen gün aynı şey.

Cennet totaliterdir, çünkü tüm hükümetler, vatandaşlarının, yeryüzündeki cennetin, kendilerine özgü bir görüntüsüne uygun yaşamalarını isterler. Bu cennet imgesi, uzmanlar ve politikacılar tarafından belirlenir. Yöneticilerin cennet imajı onların gözünde öylesine eksiksiz, öylesine yanılmazdır ki, cehennemin sözü bile edilemez. Alternatif anlamda bir cehennem imajı bile yoktur. Hükümetlerin yanılgıya düşmüş, her şeyi algılayamamış, kibir dolayısıyla günah işlemiş olmaları diye bir

olasılık yoktur. Olsa olsa, siyasal partiler arasında sözümona alternatifler söz konusudur.

IV

Cehennem, yönetici sınıflara ve partilere karşı en önemli meydan okuma, onlara karşı en büyük tehdittir. Onların da yanılabileceğini, kendilerinden daha büyük güçler tarafından cezalandırılabileceğini ima eden bir tehlikedir cehennem. Cehennem kavramı, halka, ilahi adalet düşüncesini, çektiklerinin öcünün ancak orada alınabileceğini telkin eder.

Cehennem kavramının kaldırılmasıyla, ezilenler, kendilerini ezenleri, orada mahkûm etmek özgürlüğünden yoksun bırakılmış oluyorlar. Bu durumda, yöneticilerin maruz kaldığı yegâne tehlike, kendi skandallarının ya da teröristlerin hedefi olmaktır.

Yöneticiler, 20. yüzyıl bilincinden cehennem imajlarını silmek için kitle iletişim araçlarını kullandılar. İçine hapsedildiğimiz bu zayıflık içinde bir zamanlar ezilmişlerin başvurdukları ikonlardan bile yoksunuz artık.

Yeryüzünde cennet kurma iddiasında olan çağımızın totaliter rejimleri, cehennemi yok ettiler. Öteki kavramını - yaşam ötesi kavramını yok ettiler. Ölüm ve cehennem, günlük bilincimizden, mümkün olduğu oranda uzaklaştırıldı.

Cehennemi ortadan kaldırmakla, günümüz yöneticileri, totaliter güç alanında doruğa erişmiş sayılırlar. Yeryüzündeki cennet, cehennem ve ölümün manevi alternatifiyle doğrulanmadığı sürece, totaliter güçler giderek kuvvetlenecektir.

Günümüzde cehennem kendisine inananların, cennet ise paralı askerlerin koruduğu mekândır.

16 Ekim 1986, Marburg

SÖZCÜK MAHPUSLARI

III

Babil Kulesi, Gustave Doré, (1832-1883)

"Bundan dolayı onun adına Babil denildi;
çünkü Rab bütün dünyanın
dilini orada karıştırdı;
ve Rab onları bütün yeryüzü üzerine oradan dağıttı."
Eski Ahit

I

Başlangıçta söz vardı. Ve söz Tanrı'ya, peygamberine, aitti. Söz, yaratanındı. Zamanla söze başkaları da ortak oldu. Ticaret, teknoloji bu süreci hızlandırdı. Matbaa, yerel dillerin kullanımı, genel eğitim ve sonunda radyo her şeyi sözün emrine verdi. Hepimiz söze ve onun aracılığıyla dünyaya sahip olduk. Dünyaya sahip olma çabamızda, onu bir BÜTÜN olmaktan çıkararak, sözcüklerimizle kısırlaştırdık. Hükmeden artık biziz. Söz bizim!

II

Sözcüklerle, yalnız nesneler üzerinde değil, kavramlar ve duygular üzerinde de sağlam bir tutamak elde ediyoruz. Sözcükler, deneyimlerimize sahip olmanın ya da sahip olmaya çalışmanın bir yolu. Belki de deneyimleri belleğimize depolamanın, kategorize etmenin, deneyimleri belleğe bağlamanın en kolay yolu bu. Bir kez depoladıktan sonra, onları tıpkı bankadaki para gibi kullanırız. Gereksindiğimiz zaman çıkarıp kullanırız. Ama, paranın değeri nasıl zamanla değişiyorsa sözcüklerle ilişkili dünya da tıpkı öyle değişir. Bağlam değiştiği gibi, içerik de değişir. "Aynı" sözcük, girip çıkarken tıpatıp aynı değildir. Ne de kullanıldığı zaman ve mekân.

Sözcükler, nesnelerin ve duyguların dünyasına bir düzen, bir standardizasyon getirir. Bu, ne maddi ne de manevi dünyada var olan bir standardizasyondur. Sözcükler, karşılıklı, birbirine bağımlı bir yaşamı desteklemek amacıyla iletişimi kolaylaştırmak için yarattığımız yapay kurgulardır. Sözcükler, ihtiyaç gereği, her şeyi alelade, basit imgelere, kavramlara ve kalıplara (stereotiplere) indirger; doğayı ve toplumu sahiplenme, düzenleme ve denetleme yolundaki kendi kendimize belirlediğimiz kader-hedefe ancak böylelikle ilerleyebiliriz. Dilin gelişimi, araçların, uzmanlaşmanın ve işbölümünün gelişmesiyle bağlantılı olduğu için dil de bu amaca hizmet etmiştir.

III

Birbirimizi anlamayacağımızdan korktuğumuzdan, sözcükleri gereğinden çok, çok fazla kullanıyoruz. Konuşmamanın, iletişim kurmama, kurmak istememe, saygısızlık anlamına geleceğinden korkuyoruz. Ayrıca, çok fazla konuşuyoruz. Sessizlik bizi ürkütüyor. Sessizliği denetleyemiyoruz: Sessizlikte, dışımızdan ve içimizden geldiğini sezdiğimiz yeni yeni güdülerden doğan özgürlüğün ve gelişigüzelliğin son noktası yatar. Sözcükleri kullanmakla, sessiz (olmayan) dünyaya kendi düzenimizi zorla kabul ettirmiş oluruz. Kendimizi güvende hissederiz böylece. Sözcük kullanmamız, etrafı izleme, bilinmeyeni sorgulama, sözlü tanıma haritası olmayan şeyleri

sözcüklerle kodlama eğilimimizden doğan bir gücün işaretidir. Sözcükleri kullanmakla, çevremizdeki şeylere sahip oluruz. Sahip olunca da kendimizi güçlü, her şeyi denetleyen bir konumda hissederiz. Çılgınlığımızın doruğu da budur işte. Kuma başını gömen devekuşundan farksız bir durum. Başka şeylerin yerine ikame edilen sözcükler, bizi etrafı izlemekten, deneylere girişmekten alıkoyarlar. Sözcükler bizi kör eder. Tüm duyularımızı, düşüncelerimizi bir sözcüğün içine sıkıştırma yolundaki baskın faaliyet, duyularımız aracılığıyla kuracağımız iletişimi engeller, keser. Duyular, sözcüklere bir yardımcı olarak kullanılır yalnızca. Yalnızca, sözcüğün anlamını zenginleştirmekte kullanılır onlar. Aksine, sözcüklerin, duyuların toplam deneyimini zenginleştirmek için kullanıldığı pek nadirdir. Konuşma diline öylesine alışmışız ki, arabayı atın önüne koşuyoruz. Yapay kategoriler, deneysel kategorilerin yerini almış bulunuyor. Tüm duyularımızın toplamından da yoğun kavramlar (nasılsa?) sözcüklere teslim ediliyor. Türümüzün en karmaşık ve en zengin deneyimlerinden biri olan aşkta, örneğin, "seni seviyorum" sözcükleri, bakıştan, temastan, kokudan ve aşkı ifade eden çeşitli seslerden çok daha fazla önem kazanmıştır. Duyularımızın ortak ve karşılıklı deneyimi aracılığıyla aşkı paylaşmaktansa, ona konuşulan sözcüklerle sahip çıkmaya çalışıyoruz. Her aşk farklı olduğuna göre, (-farklı kokular, farklı dokunma biçimleri, farklı psikolojik roller-) her aşkta, paylaşılan sözcükler de farklı olur, diye düşünüyor insan. Ama, hayır! Sözcük, deneyimler dünyasından daha önemli. Ve "seni seviyorum" tümcesindeki totaliter sahiplenme, tüm aşk deneyimlerini standartlaştırıyor. Aşkı nicelleştiriyor. Bu tümceyi, aşka aritmetiği sokmak için kullanıyoruz: "Ben üç kez âşık oldum."

Sözün kullanılmasıyla aşkın sahiplenilmesi ve nicelleştirilmesi, aşkın heterojen olduğu yolundaki deneysel gerçeğe aykırıdır; onun insandan insana ve deneyimden deneyime değiştiği gerçeğine ters düşer.

Sözcükler, aşkı, birbirini karşılıklı olarak dışlayan kategorilere sokar zorla. "Kimi seviyorsun, onu mu, yoksa beni mi?" gibi bir tümceyle, bir aşk durumunun ille de doğrulanması, kategorize edilmesi gerektiği için ne çok insan acı

çeker, çıldırır, intihar eder ya da başkalarına acı çektirir. Ya birinin ya da ötekinin olması zorunludur çünkü. Karşılıklı birbirini dışlayan kategoriler... Salt, söz paradigmasının tutsağı olduğumuz için. Aşkın karşılığı olarak sekiz, on, on beş sözcük olsaydı ne olurdu sanki. Daha az kıskançlık, daha az sahip çıkma, standartlara indirgeme yerine de biricikliğin pekiştirilmesi. Yukarıdan aşağı doğru bir hiyerarşinin kalkması. Peki, ya aşkın karşılığı olan hiçbir sözcük olmasaydı? O zaman aşk olmayacak mıydı yani? Aşk duyulmayacak mıydı o zaman? Aşk (sevgi), sözden önce de vardı.

IV

Çocuk, doğumundan başlayarak, konuşulan dilde ne denli eğitilirse, yaşamla olan ilişkisi bağlamında "deli gömleği"ni o denli çok giymek zorunda kalır. Çocuğun giderek kendini sözcüklere -soyutlama ve genellemelere- teslim etmesiyle, beynin ayırt etme, her şeyi gerek tekil olarak, gerekse özel niteliklerine ve karakteristiklerine göre, birbiriyle ilişkili olarak görme konusundaki sınırsız kapasitesi de kısıtlanır. Çeşitli soyutlama ve genelleme tipleri konusunda sonsuz olasılıklar bulunmasına rağmen, uygarlığımızın kendine özgü gelişmesi ve bir dereceye kadar, evrimimizin akışı, bizi ancak tek tip bir soyutlamayla, tek dilli bir soyutlamayla sınırlıyor.

Bireyin oluş tarihi evrim tarihini yeniden özetliyor. Tek bir bireyin büyümesinde, evrimin tüm aşamaları tekrarlanıyor. Hepimizin önce yürümeyi, sonra yüzmeyi öğrenmesi, kültürel ve teknolojik bir kaza sayılır. Çünkü doğada bunun tersi doğrudur: Hepimiz, yürümeyi öğrenmeden önce yüzebiliriz. Uygarlığımızın doğaya empoze ettiği düzen başka türlü olsaydı, yani karaya bağımlı bir uygarlık yerine daha dengeli bir su/kara uygarlığı olsaydık, çevredeki farklılıklara karşı bilinçli duyarlılığımız da başka başka yollardan gelişecekti; tabii ki, dilimiz de buna uygun bir gelişme izleyecekti. Dilimiz, doğayla ve maddesel dünyayla bağıntılı olmaktan çok, bizim doğayla olan belirli ilişkimizle bağıntılıdır. Görme ve deneme yeteneğimiz, dilin bizi içine hapsettiği küçük ve sınırlı dünyadan çok daha zengindir. Konuşma dilinden, konuşma dilinin abar-

tılmış egemenliğinden ötürü, bilinçli olarak deneyimlerimizi sınırlıyoruz. Daha az görüyor, daha az işitiyor, kokluyor, dokunuyor ve daha az tat alıyoruz. Birçok deneyimi es geçiyoruz. Yaşama daha az dikkat ediyor, kendi basitleştirmelerimizle özel soyutlamalarımıza çok daha büyük dikkat gösteriyoruz. Çevremizde yaşayıp deneyebileceğimiz sonsuz çeşitlilikler içerisinden, gerçekten yaşayabildiğimiz tek tük şeyleri de hemen sözcüklerle kodlayıp standartlaştırıyoruz.

V

Dünyayı duyumsamamızı daha da sınırlayan yeni bir tehlike de şu: Sözde gelişmiş toplumlarda, yeterli üretim ve çabuk kâr sağlamak amacıyla iletişimi kolaylaştırmak için, daha çok değil, daha az sözcük kullanılıyor. Kısaltmalar, acronymler, daha kısa ve daha işlevsel tümceler, duygu ve kavramdan yoksun daha işlevsel sözcükler kullanılıyor. Dil, giderek, bir bilgisayar konuşmasının basit şekline dönüşüyor. Konuşma dili giderek, gerek insan, gerek makine tarafından uygulanabilecek bir dizi talimat haline geliyor. Teknolojideki gelişmeye ve üretim ilişkilerindeki değişikliklere uygun olarak, tabii yeni sözcükler üretiyoruz. Bu bağlamda, dil gelişiyor. Ama bu, üretimde artış olmadan, daha çok kâr sağlama anlamında bir gelişme. Sözcükler, bu anlamda, emperyalizmin yeni ele geçirdiği beldelerin üzerine diktiği fetih bayraklarından farksız. Yeni çevreyi çarçabuk belirliyor ve düzenliyorlar, bu da insanı, kuşaklar boyunca sürecek standart bir zihni düzene sokmakla sonuçlanıyor. Dünya değişiyor, sözcükler değişmiyor. Zihinsel paradigma, her zaman en son değişen şeydir.

VI

Suskunluk, duyuların yoğunlaşmasına yol açar - insanlar arasındaki sessizlik iletişimin çoğalmasını sağlar. Çünkü sessizliğin içinde, ikimizden ya da üçümüzden daha büyük olan bir şeyi paylaşırız. Sessizlik, duyularla algılanan şeylerin tümünün doruk noktasıdır (Gestalt). Söylenen sözcük, sessizliğe yapılmış bir müdahale, bütünlüğe yapılmış bir tecavüzdür. Toplam deneyimimizin küçücük bir parçasını rahatsız eder,

farklılaştırır, kategorize eder ve sonunda onu yeni baştan düzenler. Bu, durgun suya bir taş atıp oluşan halkalar yüzünden onu eskisi kadar açık seçik görememeye benzer. Bu bağlamda sözcük, taşın kendisidir.

Konuşulan söz, totaliterdir. Buyurur. Sahip çıkar. Öteki sözleri dıştalar. Söylendiği anda hiyerarşik bir ilişki yaratır: Bir konuşan bir de dinleyen vardır. Konuşma alışverişine dayanan tüm ilişkilerde birinin ötekine egemen olma durumu vardır. Konuşulan söz, bizzat konuşma eylemi, insanın insana hükmettiği düzenin çok önemli, ayrılmaz bir parçasıdır. Sözcükler, insanların denetlenmesi ve insanların birbirini denetlemesi için gereklidir. Sessizliği ilk kimin bozacağını belirleyen hiyerarşik düzenler vardır. Sessizliği ilk bozan, çoğunlukla, başat kişidir: "Sana hitap edilmeden konuşma!" Karşılıklı konuşma sürecinde konuşma sırasını yani başat rolü ele geçirmek için, çoğu zaman bir yarışma başlar. "Haklısın", "anlıyorum" sözcükleri, görüş birliğini doğrulamaktan çok, konuşmayı kesmek ve sözü devralmak için kullanılır. Konuşmadaki güç ilişkisi, toplumsal sınıflar, cinsler ve yaşlar arasındaki ayrımlarda yansır. Konuşma eylemi, bütün bu ilişkilerdeki egemen olan-boyun eğen düzenini güçlendirir. Sömürülen, ezilen kişi, eşitlik sağlamaya çabalarken, aynı ilişkiye öykünür, ezenin sözlerini kullanarak, onun pozisyonuna sahip çıkmaya uğraşır ve böylece, şekil bakımından, ezenin yerine geçer.

İnsanı şaşırtan, hayrete düşüren, tedirgin eden şey sessizliktir. Düzenlenmemiş olan şey, sessizliktir. Tehlikeli ve bilinmeyen olasılıklar vaat eden şey, yine sessizliktir. Bizim merakımızı kışkırtan, sessizliktir. Hayal gücümüzü zenginleştiren, sessizliktir. Sözcüklere dökülen deneyimler, o deneyimlerden bir şeyler alıp götürür. Daha az sözcük kullanmak, birbiriyle daha az iletişim kurmak, birbirini daha az anlamak demek değildir mutlaka. Bu, konuşulan dilin "dışlama" eylemine karşı bir paylaşma sürecidir daha ziyade. Sessizlikte daha çok şey izleyebiliriz. Sessizlikte geçmişi, bugünü ve geleceği görürüz. Konuşma sırasında, her şeyi zaman içine ve genellikle de içinde bulunduğumuz âna oturturuz. Konuşmak, "geçici bir ölümsüzlük" peşinde boşu boşuna koşmaktır. "Ben varım" çığlığıdır bu. Sessizlik, zamanla ve zamansızlıkla olan ilişkimizin bi-

lincidir. Aynı zamanda hem sonsuzluktur hem de bir toz zerreciği. Sessizlik, çok boyutlu, çok doyumludur. Konuşma, kategorik ve buyurucu üslubuyla, beş duyumuzun ancak bazı deneyimlerini aktarabilir. Sessizlik, beş duyumuzun ve bundan daha da fazlasının toplam deneyimidir. "Duyum-ötesi algılama" diyebileceğimiz durumu da içine alır, ki biz bütün aczimiz içinde bunu, sözlere dökmeye çabalarız.

Sözler, hayatta ölçülemeyen ya da kıyaslanamayan kavramları niteler ister istemez. "Daha az ve daha çok özgürlük", "güzel, daha güzel, en güzel", hayır! Belki "hızlı, daha hızlı", ama "en hızlı" asla olamaz.

VIII

Konuşmak da bir deneyim biçimidir. Ama ille de sessizliğin yerini tutması gerekmez. Sözler gereklidir, ama bir düzen duygusu vermek için değil. Sessizlik, sözcüklerin yokluğu demek değildir. Doldurulması gereken bir boşluk değildir o. Sessizlik sözcüğü bile yanlış. Ozanlar, sessizliğin seslerine kulak verirler. Sözcükler, deneyimleri arttırmak içindir, onları sınırlamak için değil. Bu, daha az söz dizimi ve semantik (anlambilim), daha çok "sebze salatası" denilen şizofrenik konuşma demektir. Biz birbimizin deneyimlerini genişletme yoluyla anlaşacağız. Algılarımızı, standardize edilmiş sözlerdeki aynı ortak öğelere indirgeme yoluyla değil. "Merhaba" demenin, "seni seviyorum" demenin birden fazla yolu var; özgürlük demenin ise hiçbir yolu yok. Çok-boyutlu, çok-duyumlu deneyimimizi tek anlamlı, bir gizemsiz sözcüğe indirgediğimiz anda, bizi çevreleyen sonsuz zenginliği bozmuş, insanoğlunun hayal gücünü iğdiş etmiş ve totaliter bir düzeni zorla kabul ettirmiş oluyoruz.

Dünyayı sözcüklerle tutsak ettik. Bu süreçte, biz de, kendi sözcüklerimizin tutsağı olduk.

25 Ekim 1986, Marburg

20. YÜZYIL DELİLERİ
ARTIK ÖZGÜR DEĞİLLER
IV

Mickey Mouse

MAIN STREET
FANTASYLAND
ADVENTURELAND
FRONTIERLAND

"Hiç şüphesiz kader, seni hastalığından kurtarmayı benden daha kolay yapacaktır. Ama, senin histerik acılarını ortak umutsuzluğa dönüştürmeyi başarırsam çok kazançlı çıkılacağına sen de kendini inandırabileceksin."

Sigmund Freud

I

20. yüzyılda, çılgınlığın bile standardize edildiğine tanık olduk. Delilik, günümüzün gelişen totaliter devletinin bir parçası. Devlet tarafından tedavi ruhsatı verilen resmi şifa vericiler, psikiyatristler ve psikologlar, neyin delilik olarak tanımlanabileceğini belirliyorlar. Deliler, deliliklerinin özgürlüğünü yitiriyor.

II

Gerçeğe, benzersiz bir bakış açısından bakmak, deliliğin doruk noktasını oluşturur. Olgular arasındaki ilişkilere kökten farklı bir bakış açısıdır bu. Gerçi, Shakespeare'in dediği gibi, deliliğin bir yöntemi olabilir belki, ama her delinin yöntemi bam-

başkadır. Anarşistler bile ortaklaşa kabul edilmiş kara bir bayrağın çevresinde toplanırlar. Ortak amaçları, sınırlamaları ve simgeleri vardır. Oysa, deliler için hiç de öyle değildir. Her biri kendi havasını çalar; istediği zaman değiştirir bu havayı ve yine de kendine özgü delilik yolunu izlemeye devam eder. Psikiyatri özgürlüklerin bu doruk noktasını ellerinden almıştır. Oysa ortaçağda delinin toplumda en üstün güç olarak bilinen Tanrı'nın bile artık etkileyemediği başka güçlerin etkisi altında olduğuna inanılırdı. Böylece, açıklanmamakla birlikte, delilik, kurulu düzen hiyerarşisi içinde en büyük güce eşit bir güç sayılıyordu. Aydınlanma çağından, sanayi devrimi ve pozitivizmden sonra delilik, sıradan bir soğuk algınlığı gibi herhangi biri tarafından tedavi edilebilecek bir hastalıkla aynı kategoriye alınmıştır. Ortaçağ Avrupası'nda deliliğe verilen büyük önemden ne kadar uzak bir yaklaşım! O zamanlar, deliliğin üstesinden gelmek için kilisenin en yüksek otoritesine, engizisyonda en dindar ve en saygın üyelerinin yardımına gereksinme duyuluyordu. Deliliğin üstesinden gelememek, Tanrı'nın zayıflığını kabul etmek demekti. Ortaçağda, en yüksek otoritenin yetkisi, delilerden nedamet getirmelerini istemeye ya da hiç olmazsa cennetten kovulan melek Lucifer'in [şeytanın] etkisi altına girmiş olduklarını onlara itiraf ettirmeye kadar varabiliyordu ancak. 18. ve 19. yüzyıllarda deliler tımarhanelerde tutuluyorlardı. Yirminci yüzyılda deliler dize getirildi.

III

Delilik, artık devlete karşı bir tehdit oluşturmayan sıradan bir hastalık mertebesine indirgenmiştir. Deliliğin bireyselliğini ve hayal gücünü yitirmesiyle birlikte devlet daha da totaliter olmuştur. Delilik, devlet otoritesi altına girdiği oranda özgürlüğünü yitirmiştir. Devlet, deliliği bir hastalık olarak tanımlamak ve akıl sağlığı eğitimi yoluyla engellemek suretiyle onu iğdiş etmiş; deliliği tanımlama ve kategorize etme yoluyla onu standartlaştırmıştır. Deliliğin resmi tanımlayıcısı olan Amerikan Psikiyatri Derneği (APA) görüşleri hemen hemen tüm ülkeleri etkilediği için, Delilik Krallığı'nı yönetimi altına almıştır.

Bu dernek, "İyi bir general, verdiği komutlara uyulacağını bilen generaldir", özdeyişini uygulamaktadır bir anlamda. Böylece, Amerikan Psikiyatri Derneği, tüm potansiyel muhalefet kaynaklarının da önünde gitmiş oluyor. Örneğin, profesyonel akıl sağlığı camiası bundan elli yıl öncesine kadar olduğu gibi, kadınların zekâ düzeyinin erkeklere oranla daha düşük olduğu inancını taşımamaktadır artık. Öyle devam etseydi, tüm siyasal denetimini yitirmiş olurdu, ki onun güç kaynağının doruk noktası bilim ya da bilgi değil, budur işte. Bu değişimin nedeni de kadınların oy hakkını kazanmış olmalarıdır. Akıl sağlığı camiası, her zaman olası (potansiyel) muhalefet güçlerini ustaca özümlemesini bilmiştir.

Aynı şekilde, APA '70'lerde, eşcinselliğin de bir akıl hastalığı olmadığına karar vermiştir. Yıllarca, psikoloji ders kitaplarında ve psikologların eğitim programlarında anormal olarak tanımlanan belirli bir davranış ve kişilik biçimi, bir gecede anormal sayılmaktan çıkmıştı. Neden? Bu değişimi mazur gösterecek "bilimsel" bir tartışma olmamıştı. Aslına bakılırsa, eşcinsellik önceleri bir akıl hastalığı, davranış bozukluğu olarak sınıflandırıldığı zaman da bir bilimsel tartışma olmamıştı. Kararın değişmesini sağlayan, eşcinsel hareketinin gelişmesi giderek artan siyasal gücü olmuştu. Muhalefetin, potansiyel bir politik güce sahip olduğu tüm vakalarda, kurulu düzen ruh sağlığı konusundaki ölçütlerini değiştirmiştir. Bu tür bir esneklik ona daha da büyük bir siyasal güç sağlamıştır. Onlar, deliliği yargılama konusundaki tartışılmaz yetkilerini sürdürmekle kalmıyorlar, aynı zamanda, kadınlar ve eşcinseller konularında olduğu gibi, her asimilasyon vakasıyla, taraftarlarının ve destekçilerinin sayısını arttırıyorlar. Böylece, her zaferden sonra, önceleri marjinal olanlar (kadınlar ve eşcinseller) konusunda bu kuruluşun inandırıcılığı artıyor ve diğer marjinalleri (şizofrenikleri, yoksulları, etnik azınlıkları, sanatçıları) ezme gücü de artmış oluyor. Bu marjinaller ve militanlar da kendi paylarına, kuruluşun deliliği belirleme yetkesini sorgulamak yerine, kendilerinden öncekilerin yolunu izliyor ve bundan böyle deli kabul edilmemeleri için onlara başvuruyorlar. Tüm bu tanıma eylemleri ise kuruma güç ve hatta inandırıcılık sağlıyor.

IV

Ezilenler arasında en az delilerle ilgileniriz.

1960'larda Vietnam, 1930'larda kadınlara oy hakkı hareketi, ABD'de ve Güney Afrika'da zenci hareketleri, eşcinsel hareketler, anti-nükleer akımlar vb. tüm bu hareketler doğrudan ilişkisi olmayanlar tarafından bile dünyanın dört bir yanında coşkulu bir destek görmüştür. Üstelik yukarıda adı geçenlerin hepsi, aydınların gözünde popüler hareketlerdi. Ama en çok ezilenler için ciddi faaliyet gösterilmemiştir. Peki neden?

Çok basit. Hepimiz delilerden korkarız da ondan. Oysa onların herhangi bir insandan daha zararlı, daha tehlikeli olabileceğini kanıtlayan ne tek bir araştırma vardır, ne de bu doğrultuda istatistiksel veriler. Deliler bizi tedirgin ederler. Ayrıca, nasıl bir çağrıda bulunacağımızı bilemeyiz. "Amerika, Vietnam'dan dışarı", "Irk ayrımına hayır". Gayet iyi. Peki, ama deli dediklerimiz için talebimiz ne?

En temel çağrı, "delileri" en fazla ezilen grup haline getiren yasal kısıtlamaları ortadan kaldırmak. Halbuki onların temel insan haklarından yararlanmasına ya da yararlanmamasına karar verenler, adalet makamları bile değil, bizzat onları baskı altında tutan psikiyatristlerdir. Sözümona hastanın yararına olarak, psikiyatrist onun konuşma özgürlüğünü, seyahat özgürlüğünü ve örgütlenme özgürlüğünü kısıtlama yetkisine sahiptir. Akıl hastanesinde olan hastalar, çoğu zaman, psikiyatristin açık izni olmadan bir telefon bile edemezler. Halk yığınlarının bulunduğu akıl hastanelerinde, hastaların çoğu psikiyatristi tanımaz bile, onun, bir yığın domates fidesini inceler gibi çıktığı ekspres vizitelerinin dışında. Hastaların bazıları yıllarca koğuşlarında hapsedilir; çoğu güneşin yüzünü bile göremez. Mektup yazmaya ve almaya izinleri var mıdır? Onları kim ve ne denli sık görmeye gelebilir? Ne zaman gelebilir? Bütün bunlar psikiyatrist tarafından belirlenir. Bu tür kararlar hastanelerin personel kıtlığı çekmesi yüzünden genellikle toptan verilen kararlardır. Hastaların durumunu tek tek, bireysel bir temel üzerinde ele almak (ki, psikiyatrinin temeli, varlık gerekçesi ve tedavi modeli budur) şöyle dursun, psikiyatrist, sorumluluğu altındaki hasta sayısından bile haberdar olmayabilir.

Psikiyatri, bir baskı aracıdır. Szass, Laing ve Foucault gibi bilim adamları bu konuyu ele almışlardır. Yalnız iki örnekle yetineceğim burada; biri ABD'den, öbürü de Sovyetler Birliği'nden.

ABD: 12 yaşlarında bir erkek çocuk bölge polisi tarafından bir psikoloji kliniğine havale edilir. Nedeni: yoksul ailesiyle birlikte ormanda bir evde oturmakta olan çocuk, bisiklet ruhsatı olmadığından polis tarafından uyarılmıştır. Bu olayın geçtiği New Hampshire yasalarına göre, tüm bisikletlerin poliste kayıtlı olması, ayrıca ücret karşılığında verilen bir plakası bulunması gerekmektedir. Çocuğun ailesi yoksuldur, kendisi de bisiklete ancak evinin yakınında binmektedir. Aile, bu parayı ödeyemediği ve de bisikletle kente inmeye vakit bulamadığı için, polis iki uyarıdan sonra, çocuğu psikoloji kliniğine havale etmiştir. Psikoloji kliniği ile bisikletler için geçerli ruhsat yasalarına uymak arasında ne ilişki var? Devlet, itaat etmeyenleri, uygun gördüğü biçimde cezalandırma yoluyla, yönetim yetkisini yeniden kanıtlamaktadır.

Sovyetler Birliği: 1968'deki Prag baharından bir süre sonra, Moskova'daki Kızıl Meydan'da, ellerinde mendilden küçük Çekoslovak bayraklarıyla toplanan birkaç Sovyet vatandaşı, polis tarafından yakalanır ve bir akıl hastanesine gönderilir. Nedeni: Sovyet devletinin gücünü Moskova'nın ortasında, uluorta eleştiren hiç kimsenin aklı başında olamaz.

Akıl hastanelerindeki delilerin özgürlüğü ve kamu hakları uğruna pek kimse eyleme geçmez. Oysa, tüm ezilenlerin içinde, kendi davalarını kamuoyuna yansıtamayan, yansıtmalarına izin verilmeyen, bu özgürlüğe sahip olmayan bir tek onlar var. Onların yakınmaları olsa olsa bir başka psikiyatrist tarafından ele alınır ve karara bağlanır. Basın toplantıları, protesto gösterileri düzenleyemezler; oy hakkı olmadıkları gibi, özel mülkiyetlerini bile diledikleri gibi kullanamazlar.

Nietzsche'nin bir kitabını, Van Gogh'un bir tablosunu ya da Dostoyevski'nin sara nöbetlerinin inceliklerini saatlerce tartışabildiğimiz halde, bir deliyle çok kısa bir süre birlikte kaldığımızda dahi son derece tedirgin oluruz. Bir an bile yeter. Olabilecek beklenmedik şeylerden korkarız. Delilerin, beklenmedik şeyler yapmaları beklenir. Biz de beklenmedik şeyler

karşısında ne yapacağımızı bilmeyiz. Tüm mesleki, toplumsal ve cinsel ilişkilerimizde, her şeyi önceden bilmek ve denetlemekten hoşlanırız. Belki, gerçekten denetleyemediğimiz tek şey düşlerimizdir; onları da ya unutur ya da bastırırız. Delilerle ya da delilik halinde bulunan biriyle birlikte olduğumuzda, bize fiziki bir zarar geleceğinden değil de beklenmeyenden korkarız daha çok. Belki, üstünü başını parçalayabilir, çocuk şarkısı söylemeye koyulabilir, bilmece gibi konuşmaya başlayabilir, öylece suspus oturabilir, kardeşçe bir sevecenlik gösterebilir ya da cinsel imalarda bulunabilir. Bunlardan herhangi birini yapabileceği gibi, hiçbirini de yapmayabilir. Ama daima tetikte olan bizler, ondan korkarız. Onun yapılanmamış, özgür, belirsiz davranışları, bizler için, nasıl başa çıkılacağını bilemediğimiz bir durum yaratır. Bu, denetleyebileceğimiz bir durum değildir. Denetleme gereksinimi her birimizin ve hepimizin içindeki totalitarizmin bir belirtisidir tabii. Tümüyle özgür, yapılaşmamış durumlar bizi rahatsız eder. Tıpkı sessizlik gibi. Sessizlik bizi tedirgin eder. Delilerle birlikte olmak da böyledir. Önceden üzerinde anlaşmaya varılmış kurallar yoktur. Kendiliğinden oluşan kurallar olabilir yalnızca.

V

Psikiyatri, yirminci yüzyılda, başarısı hiçbir kriterle ölçülmeden kendi başına ayakta kalabilen pek ender mesleklerden biri, belki de tek meslektir. Bir operatör, ameliyatlarında sürekli başarısızlık gösterir ve hastalarının ölümüne neden olursa, elbette işinden olur. Otobüsü doğru dürüst kullanamayan bir otobüs sürücüsü, ateş etmesini beceremeyen bir asker, hiç seçim kazanamayan bir politikacı, yayınları onaylanmayan bir akademisyen, yemekleri ağza konamayan bir aşçı, frijit bir fahişe; bunların hepsi başarısız kabul edilir. Oysa psikiyatride, tedavinin (hiç tedavi yapılmamasına göre) etkili olduğunu ya da belli bir terapi yönteminin bir diğerinden daha etkili olduğunu kanıtlayan herhangi bir araştırma yoktur. Yıllardan beri psikiyatristler ve psikologlar, psikiyatrinin geçerli olduğunu, psikiyatriste gi-

denlerin, gitmeyenlerden daha çok "iyileşme" şansına sahip bulunduğunu kanıtlamak için türlü araştırmalara girişmişlerse de, bunda başarılı olamamışlardır. Özetle, belirlenen hedefleri doğrultusunda, ele alınacak olursa, psikiyatrinin yürümediği ortada. Oysa, meslek olarak psikiyatrinin ve onu uygulayan psikiyatristlerin, toplumda son derece prestijli bir konumu var. Kapitalist ülkelerde, psikiyatristler, en fazla ücret alan meslek sahiplerindendirler. Hemen herkesten en yüce saygıyı görürler. İnsanlar onların önünde tedirginlik ve endişe duyarlar. Eski ABD başkanlarından Nixon, seçim kampanyası sırasında, psikiyatristlerle karşılaşmamaya büyük özen göstermişti. Savaş açmaktan ve başka ülkeleri bombalamaktan korkmayanlar, psikiyatristlerden korkarlar.

Ne zaman birisine psikolog olduğumu söylediysem, aldığım ilk tepkilerden biri daima şu olurdu: "Ooo, seninle konuşurken, ağzımdan çıkana çok dikkat etmeliyim." Psikiyatrist, bugünün totaliter toplumunda, en yüce baskı yetkilisidir. Birisinin toplum normlarına uymadığını, onun deli olduğunu belirtti mi, bu kararı ancak başka bir psikiyatrist bozabilir. Psikiyatrist, gücünü yalnızca kurulu düzenin kendisine verdiği yetki ve otoriteden almaz. Bizler de birer birey olarak, onun bu gücünü doğrularız. Ne denli özgür olduğumuzu söylersek söyleyelim, canımızın istediğini yapabileceğimizi ne denli iddia edersek edelim, yine de normların dışına çıkmaktan korkarız; hele psikiyatristin bir bakışı ya da sözüyle normal olmadığımızın ilan edilmesinden ödümüz kopar. Biz özgür olmaktan korkuyoruz aslında. Yerleşik düzenin dikte ettiği, herkesin de karşılıklı olarak kabullendiği tutum ve davranış sınırlarının içinde kalmak istiyoruz. Bizi nihai bağımsızlığa götürecek olan o adımı atmaya cesaret edemiyor, kendi içimizdeki sese kulak vermek istemiyoruz. Öyle yaptığımız zaman, genellikle bize deli deniyor çünkü. Bize deli denmesini istemiyoruz. Bize deli denmesinin ve deli muamelesi yapılmasının sonuçlarına katlanacak gücümüz yok.

Bu yüzden, delilikten anladığımız şeyi iğdiş ediyor, onu küçük ve önemsiz eylemlere indirgiyor ve davranışlarımızın anlamını da abartıyoruz. Örneğin, bir memur uçurtma uçurmak istediğinden işe gitmiyor; (bu eylem çocukluğundan

kalma tatlı anılar çağrıştırıyor ona) "Acaba bana deli derler mi?" diye düşünüyor ama. Ya da sonradan, "Öyle çılgınca bir şey yaptım ki..." diye anlatıyor bu olayı. Deliliği, çılgınlığı öylesine basit eylemlere indirgedik ki, artık rahatça, güven içinde deli olabiliriz. Ne yârdan geçiyoruz, ne de serden. "Bütün gece uyumadık ve geceyi dinledik, ne çılgınlık, değil mi?" , "Kocam bütün ışıkları yaktı, bütün pencereleri açtı ve benimle salondaki halının üzerinde sevişti. Amma da deliymişiz. Böyle bir çılgınlığa nasıl boyun eğdiğimi bir düşünsene".

Deli olmaya cesaret edemediğimiz, ama yine de özgürlüğün özlemini çektiğimiz için, deliliği bu son derece basit davranış biçimlerine indirgedik, ama bu eylemler, deliliğin sonsuz ifade biçimlerine haksızlık etmektir.

VI

Psikiyatrist baskıcı bir rol oynar, çünkü onun temel kaygısı bireyin sağlığı ya da sözümona ruhsal sağlığı değildir. Onun temel yükümlülüğü yönetici seçkin kesimin, sınıfın, partinin ya da kültürün buyurduğu, onaylanmış standartları savunmaktır. Bu standartları savunmakla psikiyatrist, bireyin gelişimini ve özgürlüğünü sınırlayan o kurumları da güçlendirmiş olur. Askeri psikiyatristin rolü, çok açık bir örnektir. Önüne, savaşmaktan, başkalarını öldürmekten ödü kopan bir asker getirildiği zaman, psikiyatristin görevi, onu bir an önce savaş alanına geri göndermektir. Psikiyatristin bakış açısından ve de onun temsil ettiği güçlerin bakış açısından normal olan, askerin katil fonksiyonunu yerine getirmesidir. Anormal sayılan ise, bu delikanlının korkması, savaşmak istememesi, öldürmek istememesidir. Psikiyatristin görevi, onu mümkün olduğu kadar çabuk yeniden katil yapmaktır. Savaşma kararını, başkalarının öldürülmesi kararını, belki de homo sapiens türünün ve bizimle birlikte daha başka birçok türün yok olmasına yol açacak bu kararı veren o "liderler"in akıl sağlığını sorgulamaksa, hiçbir zaman psikiyatristin görevi sayılmaz ve sayılmamıştır bugüne dek.

Psikolojinin, askeri psikoloji diye adlandırılan bir alanı daha vardır. Bu alanın başlıca görevi, orduları ve askerleri daha etkili

öldürme araçları haline getirmenin psikolojik ilke ve yöntemlerini araştırmaktır. Bu araştırmacılar, başka bilim adamlarıyla birlikte yıllık bilimsel toplantılarını yaparlar, onlarla aynı itibarı paylaşır, araştırmaları için gerekli parayı alırlar ve genellikle meslektaşlarından daha da çok kazanırlar. Öte yandan, hiçbir yerde, hiçbir ülkede barış psikolojisi alanı diye bir şey yoktur.

VII

Yüzyılımızda, deliliğin giderek rasyonalize edildiği bir gelişmeye tanık oluyoruz. Burada, kolektif delilikle bireysel delilik arasında bir ayrım yapmak zorundayız. Kolektif delilik, devletin ve onun kurumlarının benimsediği bir düzen ve değerler sistemidir. Kendi içlerinden gelen sesleri işitmeyen ya da bu seslere uymaktan korkan bireyler, devletin çılgınlıklarıyla kendilerini özdeşleştirme yolunu tutarlar. İyi bir yurttaş, kolektif deliliğin bir parçası olan yurttaştır. Kolektif delilik yıkıcıdır. Ekonominin globalizasyonu ve standardizasyonu ve onunla birlikte, giyim, yeme içme âdetleri, cinsel normlar, eğlence ve güzel sanatlar giderek, yaşamı her açıdan yöneten büyük bir kolektif birim olmaya doğru yöneliyor. Erich Fromm bunu bir mega makinenin oluşturulması olarak adlandırmış, bu durumu, faşizmin yeni ve çok daha kapsayıcı bir örneği olarak nitelendirmiştir.

Bu yeni gelişen düzende bireysel deliliği, yasalar, polis ve yargıçtan çok, kendimiz sınırlarız. Bir yandan, potansiyel bireysellik eylemlerimize ilişkin korku ve suçluluk duygularımız bizi frenlerken, öte yandan halk yığınlarının kolektif cinneti de bize çekici gelir.. Çünkü, kırmızı ışıkta durmak ya da savaşa katılmak gibi eylemlerin her ikisi de, çoğunluğa uyma ve cinneti karşılıklı paylaşma eylemleridir. Tüm dünya sistemi; yasaların, tüketici kalıplarının, ekonomi teorilerinin, dinin vb. rasyonalize ettiği çılgınca varsayımlar üzerine kurulmuştur. İngiliz madenci oğlunun klasik öyküsünü de örnek verelim:

"Anne, üşüyorum. Sobayı yakamaz mısın?"

"Kömürümüz yok."

"Neden?"

"Çünkü paramız yok."
"Neden?"
"Çünkü baban işini yitirdi."
"Neden?"
"Çünkü fazla kömür var."

Böylesine bir delilik, kapitalist sistemin doğası gereğidir. Çoğu vakalarda bu delilik, apriori olarak kabul edilir.

Kolektif deliliğin, yıllarca sürmesini sağlayan önemli bir özelliği de, kolektif çabayla değiştirilememesidir. Daha doğrusu, kolektif deliliğe karşı kolektif eylem, daha çok kolektif deliliğe yol açar yalnızca.

En mükemmel ve yakın bir örnek, Sovyet İhtilali'dir. Yoksullar yararına bir ihtilal yapmak adına 10 milyona yakın köylü, ihtilalcilerin resmi terminolojisiyle tasfiye edildi. Aklı, zekâyı, kapitalizmin boyunduruğundan kurtarmak uğruna, binlerce aydın tasfiye edildi.

Fransız İhtilali de kolektif deliliğin, bir başka kolektif delilikle yer değiştirmesinin örneği. Devlet, kilisenin yerini alıyor. Totaliter devlet eğitimi, totaliter dini eğitimin yerine alıyor. Yeni bir sınıf iktidara geliyor. Sırf, aynı kolektif deliliği baştan başa tekrarlamak için. İktidar tanımı gereği, düşmanlarını da beraberinde getiriyor. Düşmanları olmazsa olmaz. Düşmanların olmadığı nadir durumlarda da düşmanların bulunması, yaratılması, tahrik edilmesi, hatta hayal edilmesi gerekir. Kolektif deliliğe birkaç örnek daha: 1950'lerde, ABD'de, Mc Carthy döneminin doruğunda çocuklar uyumadan önce yataklarının altında komünist ararlardı. Şimdi, 1980'lerde, hepimiz terörist arıyoruz. Devletlere ve şu çılgın kolektif düzene bakıp, onları dünya terörizminin kaynakları olarak görmek, hemen hiç aklımızdan geçmiyor.

Aydınlar, Üçüncü Reich'ı ve Almanya'daki Nasyonal Sosyalizm'i, insan toplumunun bir sapıklığı olarak göstermekten hoşlanırlar. Birçokları, bunun gerçekten bir kolektif cinnet olduğunda birleşirler. Çünkü bu, bir eşkıya çetesinin ya da bir ülkeyi yöneten bir tek delinin işi değildir. Bu, daha ziyade halkın (işçilerin, aydınların, kadınların, gençlerin, yaşlıların) paylaştığı ortak bir cinnet olayıdır. Bunun, tarihte, belli bir yerdeki, belli bir halka özgü bir olay olduğunu düşünecek kadar akılsız ola-

bilir miyiz? Ama öyleyiz. Çünkü, kendi inançlarımızdaki, davranışlarımızdaki ve tarihimizdeki kolektif çılgınlığın farkına varamıyoruz.

Horkheimer, Adorno ve arkadaşları, Alınan faşizminden ABD'ye kaçtılar. Orada, Yahudi düşmanlığı üzerine bir araştırma yaptılar ve ABD'deki düşmanlığın daha yaygın olduğunu gördüler. Oysa aynı ABD halkı aynı zamanda faşizme karşı savaşıyordu. Tarih boyunca, halkların, başka toplumlardaki totaliter düzenleri eleştirdikleri, buna karşın, kendi ülkelerindeki ırkçı, şovenist ve totaliter sistemleri destekleri çok görülmüştür. Barışı koruyan hep bizim silahlarımız, tehdit eden ise hep onlarınkidir.

Kendi günlük yaşamlarımız da kolektif cinneti savunduğumuz basit örneklerle dolu. Hızlı, daha hızlı arabalar imal etmek ve satın almak için milyonlar harcıyoruz, aynı zamanda hız limitini denetleme ve azaltma çabasını da sürdürüyoruz. Dünyada, yaşamak için bol miktarda mekân olduğu halde birbirimize öylesine yaklaştık ki, yürümemizi ve durmamızı düzenleyen ışıklara muhtacız. New York'ta oto park sorunu yüzünden birbirlerini öldürenler bile var. Bu kolektif cinneti öylesine benimsemişiz ki onun ayrımına varmak, bir zekâ ölçütü sayılıyor. Bu yüzden, dünyadaki en yaygın zekâ testinde şu soru gündeme geliyor: "Neden kent içindeki arazi, kırsal kesimdeki araziden daha pahalı?" Bu çılgın kolektif düzenin rasyonalizasyonu, zekânın bir belirtisi sayılıyor artık.

Psikiyatrist bireysel deliliğimizi frenleme ve sınırlama konusunda bize yardım ederken aynı zamanda totaliter kolektif deliliğe uyum sağlamaya ve onu paylaşmaya doğru yöneltir bizi. Onun işi, bizim topluma ayak uydurmamızı sağlamaktır. Toplumun durup düşünecek zamanı yoktur. O hep hareket halindedir. Bu tempoya ve strese dayanamayıp, saf dışı kalan bazı bireyler olduğunda ya da bu tempoyu belirleyen idoller öldüğünde, başkaları hemen onların yerini alır. Toplumun temposuna ayak uyduramamak, onun akışına ve sürekli değişen standartlarına uyamamak, psikiyatrist için de bizim için de psikolojik sorunların belirtileri sayılır. Bu bağlamda, psikiyatriste giden kişi, yeniden yarış pistine çıkmazdan önce yağlama servisinde teknik bakım gören bir yarış arabasına benzer. Yarışın

kendisi asla sorgulanmaz. Yarışı sorgulayanlarsa, psikiyatrist tarafından sorgulanırlar.

VIII

Kolektif deliliğin totalitarizmine karşı çıkmanın yegâne yolu bireyden geçer. Homo sapiens'in zenginliği, üyelerinin heterojen olmasında kendini gösterir. Yaratıcılık, dünyaya ve evrene bakış açısından sonsuz kombinasyonlar içerir. Bu heterojenlik, homo sapiens türünün bir süre daha sürmesinin bir garantisi olabilir.

Oysa türümüz biyolojik bakımdan giderek daha standart bir kalıba giriyor. Çevreyi kontrol ve standardize etme yoluyla (evde, arabada ve işyerinde klima ve ısıtma cihazlarıyla aynı ısı, aynı tip besin, yeme ve uyuma âdetleri, aynı tip ilaçlar - özellikle penisilin) giderek daha tekdüze ve dolayısıyla daha zayıf bir tür haline geliyoruz. Ancak, bütün standardizasyona rağmen, çevremizi denetlemeyi ve değiştirmeyi başarabildiğimiz için, hayatta kalma şansımız var. (Tabii, burada denetleme çabalarımız yüzünden, sonunda ekolojik sistemi bozmamız ve böylece, her tür yaşama olanağını yok etmemiz tehlikesi de mevcut.) Psikolojik standardizasyon da bizim için sağlıksız. Başka hiçbir türde bu, dikkate alınacak bir sorun değildir.

Politika, ekonomi, eğitim, eğlence, hepsi birbirlerine bağlantılı güçlerin, tekellerin denetiminde. Görünürdeki çeşitliliğe rağmen cinsel davranışlarımız, zaman ve mekân ilişkilerimiz, evrene, kuşlara, arabalara karşı tutumumuz... her şey önceden saptanmış standartlarla uyum halinde olmak durumunda.

Bu durumda, insan davranışlarındaki çeşitlilik, cinsel faaliyetlerden tutun da düşünce biçimlerine varıncaya kadar, tüm açılardan tek-yönlü olma yolunda. Özgürlük, güç merkezlerince lanse edilen şıklardan birini özgürce seçmekle sınırlı.

İnsanlar bir dünya tüketicisinin önceden belirlenen çok seçenekli normallik ölçütlerine göre biçimlendiriliyor.

Psikolojik farklılaşmamız, hayatta kalmamız açısından, iki bakımdan önemlidir.

Birincisi, bu, totalitarizme karşı bir garanti oluşturur. Toplum, bireysel deliliğe izin verdiği oranda, kolektif deliliğe katılma oranı o derece az olur.

İkincisi, gelecek yüzyılların bilinmezliğine karşı bize yardımcı olma açısından. Bilgi patlamasını, sonsuzlukla ve uzaydaki bilinmeyenlerle giderek artan maceramızı dikkate alırsak, bireysel çeşitliliği mümkün olduğu kadar çok korumamız gerekir. Robotlar ve en geliştirilmiş bilgisayarlar bile, önceden bilinmeyen olaylar karşısında tepki göstermekte tümüyle başarısız kalabilir. Bireyin ifade potansiyelinin en üst düzeyine erişmesine fırsat veren bireysel delilik, türün değişik durumlara tepki gösterme ve onlar üzerine yeni bir şey kurma beceri ve yaratıcılığını da arttırabilir.

IX

Yirminci yüzyılda deliliğin ve özgürlüğün standartlaştırılması, yaşamın kendisindeki yoğunluk duygusunu ortadan kaldırmaktadır. Artık, hiçbir şey derinlemesine duyumsanmıyor. Derinliğe vakit yok. Tüm deneyimler, uçarcasına geçmelidir. Deneyimler, eşya gibi taşınır, satın alınır ya da atılır; insan canı istediğinde deneyim yapar. Yirminci yüzyıl, deneyimi, mağazadan bir şey almak gibidir. Dostoyevski'nin, bir kız çocuğu ile giriştiği cinsel ilişki yüzünden derin bir suçluluk duygusuyla acı çektiği söylenir. Vicdan azabı ile kıvranıyordu Dostoyevski. Oysa bugün seyahat acenteleri seks turları düzenliyor. Manila veya Bangkok'a uçarak çocuk fahişelerle istediğiniz kadar cinsel ilişki kurup huzur içinde yuvalarınıza dönebiliyorsunuz. Tüketilen deneyim, ruhu körletiyor, vicdanı yok ediyor.

Yukarıdaki seks turizmi örneğinde olduğu gibi, insan için, özel olarak hazırlanmış çevrelerde hemen hemen her şeyi deneme olanağı giderek artıyor. Haz turizmi sayesinde insan, (kurban etme töresi de dahil) bir büyücülük törenine katılabileceği gibi, Kuzey Kutbu yolculuğuna da çıkabilir, bir İngiliz malikânesinde feodal beyler gibi de yaşayabilir, vesaire vesaire. Genelde, size iyi vakit geçireceğinize, zevk alacağınıza, heyecan duyacağınıza dair garanti bile verilir.

Kontrollü deneyimin totalitarizmine bir hayal gücü yoksunluğu eşlik eder. "İyi" Batı restoranlarında bile yemek listesi ve garson, bir cezaevindeki içtüzükle gardiyana benzer. "Bu ye-

meğin yanında iki sebze alabilirsiniz", "Bu mönüde salata yoktur.". Yemek yemek kontrol altındaki bir deneyimdir, seks de öyle. Sonsuz bir deneyim zenginliği yerine, binbir türlü seks araç-gereci, seks makineleri, vibratörler ve zevk hissimizi standardize edip sınırlayan çeşitli maddi objelerle karşı karşıyayız.

Yemek yemek, seks, delilik, bunların hepsi kategorilere indirgenmiştir. Topyekûn deneyim diye bir şey yok artık. Sınırlanmış, çok seçenekli bir listeden belirlenmiş bir deneyim örneğini seçmeyi yeğliyoruz.

X

Deli, uygarlığın anti-kahramanı olacaktır. Standardizasyon ve totalitarizmin içeri sızmasına karşın, hâlâ deli olmayı başarabilenler, gerçekten çok güçlü ve eşsiz bireylerdir. "Deli" sözcüğünü hafife almamalı; bu ayrıcalık pek az insana verilebilir, çünkü beraberinde çok büyük acılar getiren bir ayrıcalıktır bu. Bu acılar nadiren hafifletilebilir. Deli öylesine yalnızdır ki tuttuğu yolda, dünya ve evrenle duygu birliği içinde olsa bile, övgü ve cezanın da ötesindedir o.

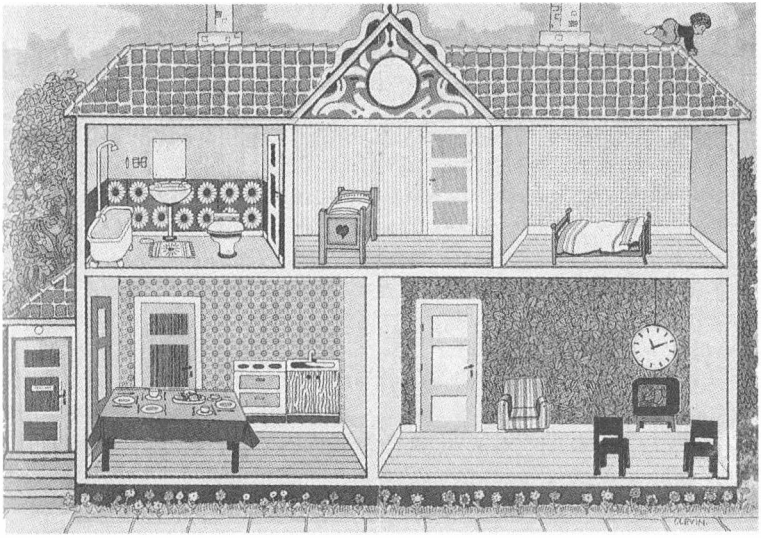
Hepimizin içindeki totalitarizmin üzerine kurulu totaliter devletin karşısında deliler tek başına. Üstelik biyo-kimyasal teknoloji ve genetik mühendisliğinin tehdidi altında. Kendimizi koruyamayacaksak, hiç olmazsa bırakalım deliler deliliklerinde özgür kalsınlar.

31 Ekim 1986, Marburg

BURADA YEMEK YERİZ, ŞURADA DA UYURUZ

V

Doğan'ın oyun evi, 1991

"Kontes: Ama niye bu kadar içiliyor?
Antonio: Bizi yabani hayvanlardan ayıran şey budur Madam; susamadığımız zaman içmek ve canımız istediği zaman sevişmek."

Beaumarchais

I

Yüzyılımızın klasik ev/apartman birimi çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Her alan, bedenin belirli bir fonksiyonuna göre ayarlanmıştır. Böylece, oturmak için bir oturma odası, yemek için yemek odası, uyumak için yatak odası, yıkanmak ve bağırsakları boşaltmak için banyo dairesi, yemek pişirmek için de bir mutfak vardır.

Çağdaş mimarinin buna tepkisi, hiç olmazsa duvarları açmak, daha doğrusu onları yıkmak oldu; böylece mekânlar arasında mümkün olduğu kadar insani temas kurulması sağlanacaktı. Ama, mekânın kullanımı hâlâ totaliterdir. Nerede, ne yapılması, hatta nasıl yapılması gerektiği emredilmektedir. Bedenin çeşitli fonksiyonlarına uymak suretiyle, çağdaş yaşama

mekânı bizi bölmekte ve yönetmektedir; oysa, insan bir bütündür ve çok fonksiyonlu bir organizmadır.

II

Mekânın en etkili biçimde kullanıldığı uzmanlaşmış apartman modeli, totaliter bir düzenlemeyi yansıtır. Bu plan, milyonlarca insanın tıpatıp aynı hareketleri yapıp, tıpatıp aynı çevreye tabi olarak yaşaması sonucunu doğurur. Mekânın bu uzmanlaşmış düzenlemesi, neyin nerede yapılacağını dikte ettiğinden, aynı çatı altında yaşayanların birlikteliğinin de ortadan kalkmasına yol açar. Mekânın kullanımını yeniden düzenleme amacıyla yapılacak herhangi bir yaratıcılık faaliyetini engeller. Herşeyin yerinin belli olmasıyla, çevrede bir düzen duygusu yaratarak, yalancı bir gerçeklik örneği koyar ortaya. Özetle; bir asker için kışla neyse, vatandaş için de apartman dairesi odur. Kışla, kayıtsız, şartsız bir disiplini aşılamaya yarayan üniformanın bir uzantısıdır. Aynı şey, şimdi içinde yaşadığımız mekânlar için de geçerli. Bizler, içinde yaşadığımız yüzyılda apartman kışlalarında oturan sivil askerler haline geldik. Özellikle, mekânın her köşesinden azami yarar sağlanan yeni tip apartmanlar, yaşama mekânı totalitarizminin en aşırı örnekleri. Dışarıdan içeriye göz atıldığında, bütün TV aygıtlarının, bütün apartman dairelerinde aynı yerde olduğu göze çarpar çoğu zaman. Televizyon seyretmek için oturulan kanepe de hep aynı yerdedir. Tıpatıp aynı yerlerde, yemek yer bağırsaklarımızı boşaltır, cinsel ilişkide bulunuruz. Bir yabancının elini kolunu sallaya sallaya bir apartman dairesine girip, sanki yıllardır orada oturuyormuşçasına her şeyi yerli yerinde bulması işten bile değildir. Günümüz yaşama mekânları, sakinlerinin ne bireysel ne de kültürel farklılıklarını yansıtıyor artık. Bu totaliter yaşama mekânları aracılığıyla, insanın çevresini düzenleme bağlamındaki tüm yaratıcılığı köreltilmiş, yok edilmiştir.

III

Yirminci yüzyılın totaliter evleri, mekânı fonksiyonel biçimde düzenlemenin yanı sıra, en özgür mekânlardan da yoksundurlar. Eskiden hemen hemen tüm evlerin, tavanarası ve

-bazen de- kiler ya da bodrum gibi "gizli" yerleri vardı. Pek çok insan için tavanarası bir yığın zengin, çılgın, nostaljik, gizemli, renkli çağrışım uyandırır hâlâ. Tavanarası onlar için yalnızca müthiş bir düzensizlik ortamı değil, aynı zamanda bir kuşaktan ötekine uzanan tarihsel sürekliliğe işaret eden bir yerdi de. Bir zamanlar yaşamış olanlardan arta kalan bir yığın eşya, gazeteler, mektuplar, fotoğraflar: Hepsi de, her şeyin bir zamanlar nasıl olduğunu gösteren tanıklar. Tavanaraları, tarihi çabucak hayata, günümüze getirebilirler. Bu da insanları, içinde yaşadıkları anın gereksinimlerine göre biçimlendirmeyi amaçlayan totaliter devlete karşı bir tehdit oluşturur. Tavanarasının tahrip edilmesi, evin içinde barınan tarihin silinip atılması demektir: Nineden kalma oyuncak ayının tek başına yatak odasına yerleştirilmesi ya da eski bir fotoğraf albümünün saklanması, bu tarihin saptırılmasından, bir anakronizmadan başka bir şey değildir.

IV

Başımızı dinleyecek köşemiz yoktur, baskıdan kaçarsınız bu kez de kaçtığınız tek işlevli mekânın tutsağı olursunuz.

İşbölümüne göre uyarlanmış, uzmanlaşmış bu evler, içinde yaşayan aileyi ya da insanları birbirinden ayırır. Aynı mekânın çok fonksiyonlu kullanımı ise aileyi bir arada tutar. Geleneksel İsveç mutfaklarında, babanın rahatça piposunu tüttürmesi, sonra da şekerleme yapması için bir tahta sıra vardır. Bu arada, anne ve çocuklar da bulaşık yıkarlar. Burada önemli olan şekerleme yapan kişinin cinsiyeti değil, insanların bir arada bulunması olgusudur. Yirminci yüzyılın yararlı mutfağında böyle bir sıraya yer yoktur. Bu, yirminci yüzyılın, kadın bulaşıkları yıkarken erkeğin uyumasına karşı olduğu anlamına gelmez. Bu, sadece mekânın, işlevin etkinliğine göre düzenlenmiş olmasındandır.

Sürat, işlevsellik ve beceri, evde öylesine önem kazandı ki, artık insan mühendisleri, etkili yaşama mekânları tasarlarken, zaman ve hareket araştırmaları yapıyorlar; tıpkı denizaltı ya da uçaklar için pilot mahalli tasarlar gibi. Bütçeleri elverdiği takdirde, modern karıkocalar için ayrı banyo daireleri bile ta-

sarlanıyor. Bir zamanlar, bir başka yaşam düzeninde, aile bireyleri birbirlerini sabunlayıp yıkar ve çoğunlukla bunu, kahkahalar, neşe, sevecenlik içinde özenle yapardı.

Mahremiyet bile, bize, düzenin ölçülerinde ve o ölçülerin mekânlarında yaşanacak biçimde empoze edilmiştir. Biz, kişisel mahremiyetlerimizi yaşayacak kişisel mekânlardan yoksunuzdur. Örneğin, çocuklar ana babaların yattıkları mekândan özellikle uzak tutulur. Çekirdek aile, böyle konuları konuşmaktan bile çekinir, işi uzmanlara havale eder. Böylece, kapalı kapı politikası güden bu tür toplumlar, cinsel eğitim diye adlandırdıkları bir alana da girmesi için devlete kapılarını açmış olurlar. Devlet gözetimi altındaki cinsel eğitimin ise sevgiyle hiçbir ilişkisi olmadığı açık.

V

Odalar, sadece içlerinde ne yapacağımızı belirlemekle kalmaz, aynı zamanda, hem hislerimizi hem de başkalarıyla olan ilişki tarzımızı etkiler. Gün ortasında çalışma odasında oturuyorsanız, düşündüğünüz ya da felsefe yaptığınız kabul edilecektir. Oysa, aynı şeyi yatak odasında yapsanız, bu davranış, istirahate çekildiğiniz ya da düpedüz tembellik ettiğiniz anlamına gelebilecektir. Her odayla bağlantılı duygular ve koşullandırma örnekleri vardır. Böyle bir koşullandırma, herhangi bir konuda derinlemesine düşünmekten ya da başkalarıyla daha derin ilişkilere girmekten alıkoyar insanı. İşlevlere göre ayrılmış çeşitli odalar, tüm düşünceleri, konuşmaları, duyguları ve ilişkileri, gözetilen işleve mümkün olduğu kadar yakın tutar. Odadan odaya geçmek, zihni düzeneğimizi değiştirir. Bir ülkeden ya da bir kültürden bir başkasına geçmek gibi bir şeydir bu. Her odada başka bir işlevimiz vardır. Buna uygun olarak, yaşama mekânının totaliter yapısı tarafından bölünür ve yönetiliriz. Bunun karşıtı olarak önceden tanımlanmamış bir mekânda belirli bir süre kalmak, dikkatimizi toplama yeteneğimizin, rahatlık ve iç huzurumuzun artmasını da beraberinde getirir. Bu durum, kendini gözleme fırsatını verir insana. İnsan, mekâna egemen olabilir. Kişi, mekândan büyüktür. Aynı mekândan çeşitli şekillerde yararlanmayı öğrendikçe in-

sanın yaratıcılığına ve yeteneklerine fırsat tanınmış olur. İşlevlere ayrılmış mekânların kişiye hükmetmesi yerine; sonunda kişi aynı mekândan sonsuz yararlanma biçimleri yaratır.

Yaşama mekânının düzenlenmesi, duygularımıza da hükmeder. Başka bir eve gittiğinizde, yatak odasına kabul edilirseniz, hisleriniz, oturma odasında karşılandığınız zamankinden farklı olacaktır. Aynı şekilde, mutfakta karşılandığınızda da bambaşka duygular içinde olacaksınızdır. Buna uygun olarak sohbet konusu, mahremiyetin sınırları, kendimizden çok, mekân tarafından belirlenmiş olacaktır. Aynı şey, yemek odası için de geçerlidir. Yemek odasında uygunsuz sayılan bazı sohbetler, oturma odasında pekâlâ eğlenceli sayılabilir. Yatak odaları oyun bozanlık yapar; herkesin kendi yatağı vardır. Birkaç dakika önce, oturma ya da yemek odasında, birbirine çok yakın oturan, samimi olan, konuşma sırasında birbirine değen kişiler, şimdi duvarlarla birbirinden ayrılmak zorundadır. Çünkü yatak, mahrem bir şeyi ima eder. Seksi ima eder. Böylece, birbirine tümüyle yabancı olan kişiler yine kendilerine tümüyle yabancı olan kişilerle, diskolarda ya da balo salonlarında çok samimi bir şekilde dans edebildikleri halde, kendi evlerinin belirli bölümlerinde üstelik kendi dostlarıyla böyle samimi, hatta yakın bile olamazlar. Yoksa yanlış anlaşılır!

VI

Davranışlarımızın çoğu konusunda, türümüzün yok olmasını sağlayacak bir yol izlediğimiz söylenebilir. Çağımızın standart apartman dairesi birimi bunun bir örneğidir. İçgüdüsel davranışların sonucu olan bir kuş yuvası bile, dünyanın dört bir yanında inşa edilen blok apartmanlara kıyasla daha çok çeşitlilik ve doğal çevreden yararlanma örneği gösteriyor.

Günümüzün yaşama birimleri, bize belirli eylem kalıpları ve onlara eşlik eden tekdüze zihin düzenekleri empoze ediyor. Değişim ve çeşitlilik göstermeyen bir çevre, yalnızca bireyi köreltmekle kalmaz, aynı zamanda türümüzün gelişimini de olumsuz yönde etkiler. Yaşama mekânımızdaki totalitarizm, yalnızca saptanmış standartlara olan tutsaklığımızın bir simgesi

olmakla kalmayıp, türümüzün varlığına bir tehdit de oluşturuyor olabilir.

Aynı mekânda yenilen, içilen, müzik dinlenen, dans edilen ve kanepelere uzanılıp felsefe tartışılan son Grek sempozyumlarından bu yana 2000 küsur yıl geçti.

6 Kasım 1986, Marburg

KAHRAMANLAR TOTALİTERDİR

VI

Korsikalı yaratığın pişmanlığı, James Ensor, 1891

"Nedir taht? Kadifeyle kaplanmış yaldızlı bir parça tahta. Devletim ben. Burada halkın temsilcisi yalnızca ben'im. Hata yapmış olsam bile, beni halkın içinde eleştirmemeliydiniz. İnsanlar kirli çamaşırlarını evde yıkar. Fransa'nın bana olan ihtiyacı, benim Fransa'ya olan ihtiyacımdan daha fazla."

Napoléon Bonaparte

I

Tarihimiz, özgürlükten kaçınma yolunda bir çabadan ibarettir. Çoğunlukla, direnmek ya da yaratmaktan çok, uyum sağlamaya çalışmışızdır. O direnen, bir şey yaratan ve bu uğurda yaşamlarını bile feda eden birkaç kişi bizim gerçekte olmayan kişiliklerimizin bir yalanı, bir söylencesi haline geliyor. Bu yalanların somut temsilcisi olan kahramanlar, bizim tutsaklık arzumuzun birer kanıtıdır. Özgürlük içinde yaşamaya cesaret edemediğimiz için, bu işi tapındığımız kahramanlara havale ediyoruz. Kahramanlar, içimizdeki totalitarizmin karakteristik örnekleridir. Onlar aynı zamanda, totaliter yönetimler için de vazgeçilmezdirler.

II

Tüm toplumların, grupların, dinlerin, hareketlerin kendi kahramanları olmuştur. Sovyet İhtilali'nin kahramanı Lenin, mumyalanmış, Kızıl Meydan'da yatmaktadır. Bu mumyalanmış cesedin belki de Lenin'e ait olmadığına ilişkin söylentiler bile vardır. Yirminci yüzyıl, mumyalamanın gizlerini eski Mısırlılar kadar bilmiyor. Neden, tarihin ve yığınların gücüne inanan bir sosyalist devlet, bir kahramanı "canlı" tutmaya bu denli özen göstersin? Kapitalist devletlerin de kendi kahramanları vardır, ama onlar genellikle bu kahramanları tüketim maddeleri gibi değiştirip dururlar, kendi özel baskı yöntemlerini güçlendirmek için. Kapitalist devletler, kahramanlar icat ve imal ederler, sonra da günün birinde kitle iletişim araçlarını çok başarılı ve denetimli kullanarak onları öldürüverirler. Dinlerin de kahramanları vardır. İnançlılar, kendi kahramanları adına yemin ederler, onlar uğruna ölürler ve çocuklarını onların adına kutsarlar.

Eğer altı bin yıldan beri süregelen uygarlıklar boyunca, iddia ettiğimiz gibi, daha eğitimli toplumlar aşamasına geldiysek, neden hâlâ böylesine hayattan kopuk tek boyutlu kahramanlarımız var? Bu, hem kendi totaliter eğilimimizden hem de düzenin bu eğilimimizi sömürme ihtiyacından kaynaklanıyor.

Halk masallarındaki efsanevi kişiler, kurulu düzenin yarattığı kahramanların tersine, her zaman sıradan çevrelerde, sıradan, gündelik işlerle yüz yüze gelirler. Çoğu, sözde zaaflarıyla sergilenir. Zaaf sözcüğünü kullanmamız bile, genelde benimsediğimiz kahraman imajının totaliter olduğunu göstermeye yeterli bir kanıt. Yoksa, hepimizin ortak ve normal bir özelliğini betimlemek için "zaaf" sözcüğünü kullanmak niye?

Eski Yunan, insani "zaafları" olan mitolojik tanrılarıyla çok daha özgür bir toplumdu. O her şeye kadir Zeus, kılıbık bir kocaydı. O zamandan bu yana kahramanlar "çok yol" katetmişler ve giderek bizi yöneten güçlerin güdümüne girmişlerdir.

III

Kahramanın "insani" yanı, totaliter düzenin işine yaramaz. Bizim de "insani" olana fazla bir saygımız yoktur. Biz kah-

ramanı yeğleriz. Kahraman insan değildir. Kahramanlık eylemi ve onun halesi içerisinden görülen şeyler dışında, kahraman hakkında ne denli az şey bilinirse, o kadar iyi olur. Totaliter düzen, "tek eylemli" kahramanlarını, insanlaşmadan ve yaşlılık vb. nedenler yüzünden utanç verici hale gelmeden önce kamuoyunun gözü önünden çeker. Çünkü kahramanın, canlı tutulabilmesi için, sadece insanların imgeleminde yaşaması gerekir. Bu yüzden, kahramanlar, her zaman gerçekte olduklarından daha büyük olarak düşlenirler. Bir kahramanla karşılaştığımız zaman, en olağan tepkilerimizden biri, onu düşlediğimiz kadar büyük bulmadığımız için şaşırdığımızı açıklamak olur.

Teknolojinin kullanımı, düzenin kahramanını istediği gibi elinde oynatmasını kolaylaştırmıştır. Günümüz kahramanının imajı, özellikle televizyon ve fotoğraflar aracılığıyla denetleniyor. Halktan bir kişinin, kahramanın bizzat kendisini görebilmesi ya da onunla konuşmuş olan birisiyle konuşabilmesi için aylar (gelecekte belki de yıllar) geçebilir. Kahramanın, kahramanlığıyla ilgili olmayan günlük yaşantısı sansüre tabidir. Biz genellikle, kahramanın horlaması, annesiyle sürtüşmeleri, şakaları, nefesinin kokması, yüzünün kızarması ya da sabah kalktığında nasıl bir ruh hali içerisinde olduğuna ilişkin hiçbir şey bilmeyiz. Bu tür ayrıntılar, onun insanileştirilmesinin başlangıcı, bu yüzden de ölümü olabilir. Skandal sözcüğü, kahramanla ilgili olarak kullanıldığında, genellikle, onu insan olma durumunda suçüstü "yakaladığımız" anlamına gelir. "İçtiğimiz, kumar oynadığımız ve zina işlediğimiz", ya da "güldüğümüz, yalan söylediğimiz ve kızardığımız" halde kahramanımızın bunları yapmasına "izin" vermeyişimiz, içimizdeki normali bir zaaf olarak gördüğümüzün diğer bir kanıtıdır. Salt, kahramanı yaratmak ve onu soyutlamakla ikiyüzlülük etmiş olmuyor, üstelik, insani zaaflar gösterdiği için, düşüşünde bile onun üstüne çullanıyoruz. "Sadece insan" olduğumuzu düşündüğümüz oranda, bir kahramana gereksinme duyuyor ve onun gücünü yüceltiyoruz.

Kahramanlar, doğal olan şeyleri gizlemek için kullanılır. Toplumun ve insanın ikiyüzlü yaradılışı, bizim tek boyutlu kahramanlarımıza yansımamıştır. Kahramanın tersine, bizler

çelişkili şeyler yapabiliriz. Kahraman ise kararlı ve tutarlı olmalıdır.

Bir ülkede hain sayılan biri, başka bir ülkede kahraman sayılabilir. Çağımızda bu özellikle Sovyetler Birliği ve ABD için geçerlidir. Ama, her iki toplumu da özgürlükten yoksun olmakla suçlayan biri (Stalin'in kızı Svetlana'yı ele alacak olursak, Svetlana önce ülkesini terk ederek ABD'ye sığınmış, sonra Sovyetler Birliği'ne, oradan da İngiltere'ye geçmişti.) hiçbir toplumun kahramanı olamaz - çünkü tüm toplumların sahte kahramanları vardır. Kahramanlar, bir McDonald hamburgeri kadar açık seçik tanımlanmış ve standardize edilmiştir. Kahraman tüm ayrıntılarıyla, bir toplumun tüm önyargılarını ve değer yargılarını karşılamak zorundadır. En büyük Hıristiyan kahramanı İsa'yı ele alalım. Tasvirlerinde, ten ve göz rengi, imajının sergilendiği yere göre değişir. Böylece, İskandinavya'da İsa mavi gözlü sarışın bir Sakson iken, Akdeniz'de esmer tenli bir Sami'dir. Kaç Hıristiyan, sünnetli bir İsa hayal eder? Bir kahramanın tüm nitelikleri, yönetici sınıf(lar)ın, iktidarların ideallerini, değer yargılarını doktrinlerini karşılamalıdır. Kahramanın muğlak, belirsiz, kuşkulu yanları olmamalıdır. Bize kahraman olarak sunulanların tüm imajları totaliterdir.

Kendimizi olduğumuz gibi kabul edene dek, bizi tutsak edecek kahramanlar, süpermenler ve tanrılar yaratmaya devam edeceğiz. Kahramanın özgür bir toplumda yeri yoktur. Özgür bir insanın, kahramanları yoktur.

IV

Kahraman olmayınca, bizler, birer bireyiz. Kahramanlarla birlikte ise bir grup oluşturuyoruz. Gruplar uyum sağlar ve yasalara sahiptir. Bireysel olarak yaşarız, oysa kolektif olarak ancak varlığımızı sürdürürüz.

Bir kedi, yazın tüylerini döker, kışın ise kalın bir tüy tabakasıyla kaplanır; bu, onun hayatta kalmayı sürdürebilmek için çevreye uyma sürecidir. "Mevsimlerin geçmesi" ile biz de kahramanları ve ideolojileri değiştirmek suretiyle yaşamda kalabiliriz. Nasıl ve ne kadar değişeceğimiz bizim, bir halk yığını olarak, itaat etmemizin ve uyum sağlamamızın bir fonk-

siyonudur. İlkelere dayanarak direnmek, türümüzün yaşamını sürdürmesi bakımından önemli değildir. Kolektif uyum sağlamak suretiyle varlığımızı sürdürürüz. Bireysel olarak kendimizi kabul ettirmek suretiyle "yaşarız". Kendimize inanmadıkça, bireyselliğimizi vurgulamaya gücümüz yetmedikçe, grupla birlikte gideriz.

Psikolog Asch, yaptığı bir deneyde şunu ortaya koymuştu: Deney senaryosunun bir parçası olarak, ötekilerden daha kısa bir sicim parçasını, daha uzunmuş gibi gösteren kişilerden sonra deneye tabi tutulan başka kişiler de tıpkı o öncekiler gibi, kısa sicimi en uzun diye göstermişti. Deneyden sonra hepsi, sicimin daha kısa olduğunu bildikleri halde, grup kararına uyduklarını açıkladılar.

Gaddarca fizik güç kullanan bir polis devleti mi yoksa psikolojik baskı kullanan bir devlet mi? Bu, totalitarizmin türüne bağlıdır. Önemli olan, bizim ona uyum sağlamamızdır. Kahramanlara ise yalnız itaat etmekle kalmıyor, sorgusuz sualsiz izliyoruz. Ancak, sirk hayvanları gibi itaat etmiyoruz, tabii. Çelişkilerimizi görmemek için, rasyonalizasyon yapıyoruz. Dengesi bozulmuş bir demokrasinin hemen akabinde gelen bir askeri diktatör, daha birkaç hafta önce, şimdi gözden düşmüş siyasal partilere üye ve onlara oy vermiş olan aynı insanlar tarafından çoğunlukla alkışlanır. Korkuyoruz, itaat ediyoruz ve ayakta kalıyoruz

Adorno, Horkheimer ve Frankfurt Okulu, insanlarda ya demokratik ya da otoriter bir kişilik bulmaya çalıştıklarında, tümüyle yanılgıya düşmekteydiler. Onların çalışmaları, II. Dünya Savaşı'ndaki tarafları yansıtıyordu. Faşistlerin otoriter kişiliğe, onlara karşı çıkanların da demokratik bir kişiliğe sahip olduklarını iddia ediyorlardı. Bu denli basit. Kuzey Amerika'da daha sonra yapılan araştırmalar gösterdi ki, onların demokrat sandıkları Amerikalılar, savaştan sonra bile, Almanların savaş öncesi olduğundan daha da fazla Yahudi düşmanıydılar. Neyin kötü olduğu, düşmanın özelliklerinden ya da kişiliğinden çok salt "düşman" kavramı içinde saklıdır.

Bronfenbrenner, örneğin Amerikalıların ve Rusların birbirleri hakkındaki imajlarının bir ayna gibi tıpatıp aynı olduğunu gösterdi. Her ikisi de birbirlerini aynı kötülüklerle, ta-

nımlıyorlar. Dostoyevski, bizim hem iyi hem kötü olduğumuzu göstermişti. Bir adım daha ileri giderek, neysek oyuz diyebiliriz. Kahramanlar, biz neysek o değiller.

V

Kahramanlar öylesine totaliterdirler ki bir kez yaratıldılar mı, öldükten sonra bile sorUn olmaya devam ederler. Totaliter bir toplum, kahramanını belirli bir dönemin bağlamı içinde yaratır ve tanır. Liderlerin değişmesi, geçmişteki bazı kahramanlardan vazgeçilmesine yol açar. Sovyetler Birliği bunun tipik örneğidir. Kremlin'in çevresindeki mezarlık duvarı, bir zamanlar eğlenceli "sandalye oyunları"na sahne olmuştu. İktidar yapısındaki değişikliklere uygun olarak, kahramanın mezarı kaldırılıyor ya da geri getiriliyordu.

Kahramana birtakım eylemler izafe ettiğimiz, sonra da seyirci koltuğuna oturduğumuz gerçeği, bu kahramanlar alaşağı edildiğinde ya da öldüğünde, açık seçik ortaya çıkar. Kahramanın yiğitliklerine nasıl uyum sağlamışsak, onun düşüşüne de aynı şekilde uyum sağlarız. Kahraman güçlüyken onu destekleriz, zayıf olduğunda da onu terk ederiz. Kahramanın yükselişi ya da düşüşünün yaptıklarıyla hiçbir ilgisi yoktur. Bunlar bizim onu nasıl gördüğümüzle ilintilidir.

Milyonlarca insan tarafından yüceltilen bir kahraman bir gecede aynı milyonlar tarafından terk edilebilir. Tarihte bunun birçok örneklerini gördük. Çağımızda buna en belirgin örnek, belki Çin Halk Cumhuriyeti ve Başkan Mao'dur. Neredeyse bir gecede (ama ölümünden sonra) onun temsil ettiği her şey, (en yakın destekçileri ve karısı dahil), yeni yönetim tarafından karalandı. Dünyanın en kalabalık ulusu -bir milyar insan- da bunu tümüyle onayladı. Çin'in politikasında ve yönetiminde köklü değişikliklere tanık olduk. Daha önce fanatikçe el sallayıp, kendilerinden geçerek Mao'nun Kırmızı Kitabı'ndan Özdeyişler söyleyen aynı bir milyar insan, Mao'nun neredeyse tam karşıtı olan bir lideri alkışlamaya başladı.

Kahramanlar çoğunlukla, kahramanlıkla ilgili olan her şeyin ancak iyi olabileceği varsayımına dayanarak, halka mesajlar vermek amacıyla kullanılırlar. Böylece, yeni vergiler kon-

masından tutun da, savaşa girip girmemek gibi sorunların çözümüne kadar pek çok meselede halka seslenirken en büyük kahramanın imajı kullanılır. Kahramanları devreye sokmanın gülünçlüğü, liderler yeni politik ilişkileri doğrulamaya giriştikleri zaman iyice ortaya çıkar. O zaman liderler ulusal kahramanlarının imajlarını birbiri arkasına devreye sokmaya çalışırlar. Ulusal kahraman Atatürk'ün, George Washington, Lenin ve Hitler'le kıyaslandığına tanığız. Her seferinde, Atatürk'ün ve diğer büyük liderlerin imajları bir araya getirildi; aralarındaki benzerlikler gerek akademisyenler, gerek politikacılar tarafından tartışıldı. Biz bu fars'ın hem yaratıcısı, hem de seyircisiyiz.

"Çağrı"ları ne olursa olsun, kahramanlar kaçınılmaz olarak ve ister istemez, totalitarizmin güçlerine hizmet ederler.

Baskı güçlerine karşı çıkan bir kahraman, kahraman hüviyeti dolayısıyla, bizatihi bir baskı aracıdır. Böyle bir kahramana örnek olarak Spartacus'u gösterebiliriz. Başkalarını ancak ölüme götürmüştür. Spartacus'un idamıyla Romalı güçler, asi güçleri yok edebilmişlerdir. Spartacus gibi, Che gibi kahramanlar kurulu düzenin gereksinmelerini karşılarlar. Kışkırtıcıdırlar. Renkli kişilikleri, uzlaşmacı olmayan tutumlarıyla, sömürülenlere çekici görünürler. Sömürülenlerden birkaçı (kahramanın çağrısı üzerine) kahramanın arkasından giderler. Sonunda hepsi birden yok edilir. Muhalefet yatıştırılmış, daha kötüsü halkın direnci kırılmıştır.

VI

Bir kahramandan her dilde, her kültürde, her dinde olumlu olarak söz edilir. İyi bir şeydir kahraman olmak. Sekizle on iki yaş arası çocukların hepsi kahramanlık öykülerinden hoşlanır. Bu kahramanın kovboy, futbolcu, asker, gangster ya da bale dansçısı olması önemli değildir. Çocuklar onlara karşı hayranlık duyar, gündüzleri hayal kurar, geceleri de kahramanlık düşleri görürler.

Gerek düzen güçleri, gerekse muhalefetin çeşitli güçleri, çocuklardaki bu karakteristik özelliği körükler, besler ve sömürürler. Yazarlarını kahramanlık öyküleri yazmaları için gö-

revlendirirler. Komünistler, halk düşmanlarıyla savaşan cesur çocuklar üzerine öyküler yazarlar, kapitalistlerin sıfırdan milyarder olan kahramanları vardır. Cizvitler, ermişlerin yaşamöykülerini anlatırlar. Ulus devletler, kendi kurtarıcılarına tapınırlar. Sporcuların, aktörlerin, şarkıcıların menajerleri, temsilciliğini yaptıkları kişilerin reklamı için çocukları ve gençleri çekecek şekilde yıldızlarını pazarlarlar.

Totaliter yönetim için, çocuğun zihnini bir kahraman aracılığıyla "ele geçirmek" ya da "kaçırmak" son derece önemlidir. çocuk, sorgusuz, sualsiz, bir değerler sistemini ve belirli bir ideolojiyi, kahramanlar aracılığıyla, kabullenir, kendine mal eder. Yetişkinler olarak, çoğunlukla çocukluğumuzdaki bağlantılarımızı sürdürürüz.

VII

Kahramanlar, insanın görüşünü sınırlar. Askeri üniformalar gibidir kahramanlar. Gençler (bazen yaşlılar da) onlar gibi olmaya özen gösterirler. Onlara öykünürler. Hepimiz, kahramanların okuduğu bütün kitapları okuruz. Kahramanlarımızın giydiği giysileri giyer, onlar gibi konuşmaya özeniriz. Onlar gibi içer ya da içmeyiz. Kahramanlar, insanın tüm özgürlüğünü elinden alırlar. Bize her şeyi dikte ederler. Tüm kahramanlar totaliterdir. Sonsuz yaratıcılık potansiyelimizi hadım ederler. Özgür bir insanın kahramanları olamaz, çünkü kahraman statükoyu simgeler. Taklit edilmesi gereken bir modeli simgeler. Bir kahraman yaratma özlemi, hepimizin, güçlü bir kişiye, isteyerek boyun eğme zorunluğumuzu dile getiren totaliter eğilimimizi gösterir. Bir kahramana olan gereksinimimiz, kendi içimizdeki güvensizlikten doğar. İster muhalefette, ister iktidarda olalım, ister balığa çıkalım, ister işte olalım, hepimiz bir başkasından (saygı duyulan bir meslektaşımız olabilir bu "başkası" ya da kendisi de bir tür kahraman olan Tanrı) neyi, nasıl ve ne zaman yapmamız gerektiğine ilişkin bir işaret bekleriz.

Amerikalı bir sosyalist lider, bir işçi kongresinde, bir gün, "Ben sizi sosyalizmin kapılarından içeri sokabilirim, ama bir başkası, sizi aynı kolaylıkla oradan dışarı çıkarabilir" demişti. Kahramanlar, bizi sakatlayarak yönetirler. Totaliter bir toplum,

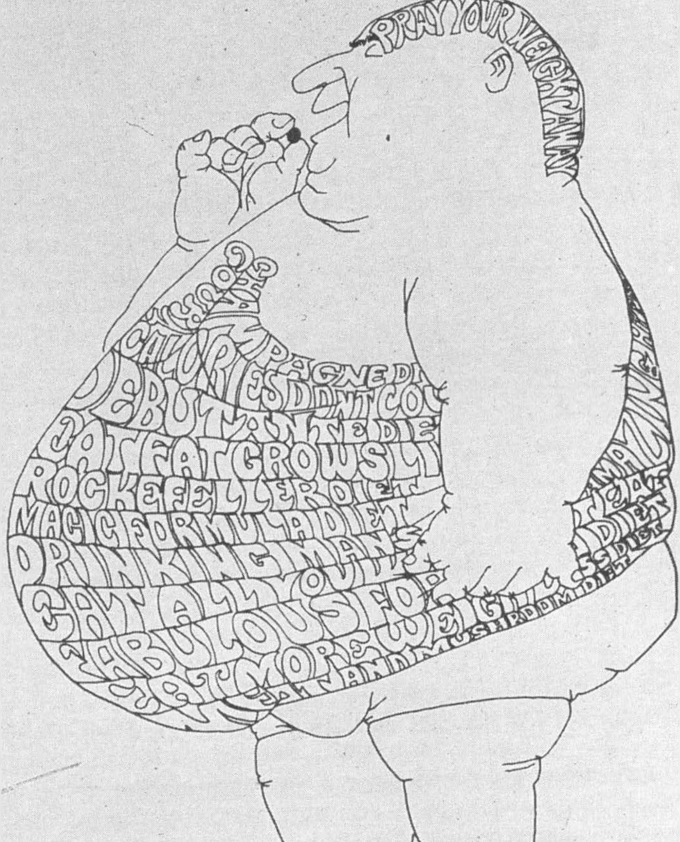
kahramansız, modelsiz varolamaz. Özgür bir toplum ise kahramanlarla varolamaz.

7 Kasım 1986 Marburg

ENFORMANYAKLIK

VII

Desen, Jerome Snyder, 1970

PRAY YOUR WEIGHT AWAY
CALORIES
DEBUTANTE DIE
EAT FAT GROW SLI
ROCKEFELLER DIET
MAGIC FORMULA DIET
DRINKING MAN'S

"İleride herkes on beş dakika için meşhur olacak."
Andy Warhol

I

Gazeteler, radyo ve televizyon, bize dünyada olup bitenler hakkında bilgi verir. Enformasyon güçtür, der bir özdeyiş. Haber aldığımız oranda gücümüz artar. Çağımızın eğilimi de, giderek daha çok bilgi sahibi olmak yönünde. Ancak bu da bilgi içinde boğulmamıza yol açıyor. Aşırı haber ve bilgi bolluğu, bizi her türlü bilgi ve habere karşı duyarsızlaştırıyor.

Televizyon yayınlarının, ABD'nin Vietnam'dan çekilmesi yolunda olumlu etki yaptığı düşünülür bazen. (Savaş, oturma odalarına kadar getirilmiş ve insanların dehşete kapılarak, ülkelerinin bu işe karışmasına karşı çıkmalarına neden olmuştu.) Ama o günden bu yana, öyle çok savaşlar, öyle çok açlık, öyle

çok şiddet gördük ki televizyonun "Vietnam etkisi" artık ortadan kalktı.

Kitle iletişim araçlarının gerek haberlerin dağıtımı, gerekse içeriği açısından oynadığı rol, algılamayı derinleştirmek ve niteliğini arttırmaktan çok, haberlerin hızını ve niceliğini vurgulama yolundadır. Daha bir haberi anlayıp, onu belirli bir bağlama oturtma fırsatını bulamadan bir sonraki haberle karşılaşıyoruz. O haber de anında yok olup yerini bir başkasına bırakıyor.

Her yeni olayla tarihin, tecrübenin ve bilgeliğin sağduyusundan yoksun olarak gitgide atomize oluyor, şaşkına dönüyoruz.

Yirminci yüzyılın sözde enformasyon toplumu, belki de önceki yüzyılların tüm toplumlarından daha zayıf bir belleğe ve daha az tarih bilgisine sahip. Bu, sansürden dolayı ya da İskenderiye'deki kitaplığımızın yanmış olmasından ötürü değil. Bu daha çok, işittiklerimizi, gördüklerimizi ve okuduklarımızı seçme olanağından yoksun bırakan bir haber bombardımanıyla karşı karşıya bırakılmamızdan ileri geliyor. O kadar çok haber var ki günlük yaşamımızda, âdeta arkaplanda bir gürültü halini alıyor haberler. Tıpkı hızlı besin, hızlı seks, hızlı kültür gibi, hızlı haber de totaliter nitelikte. Çünkü insanları artık ayrım yapamayan duyarsız bir toplum olmaya yöneltiyor.

II

Toplumun birçok kesiminde, meseleler üzerinde gündelik hararetli tartışmalar sürüp gider. Ne var ki, bu meseleler genellikle çok kısa ömürlüdür. Sık sık değişirler. Sorunlar önümüze geldikçe, önümüze getirildikçe biz de onları hararetle tartışır dururuz. Yani, meselenin kendisinin tarihi ve genel boyutlarından çok, o meselenin günlük tartışmalarıyla uğraşırız. Mesele, günlük olaydır. Gündelik olaya "tarihi önem" taşıyan bir olay gözüyle bakılır. Ne var ki daha bir hafta önce olan ve elbette tarihi önem taşıyan bir başka olay, kolektif belleğimizde fazla bir yer tutmaz. Hatta kimi zaman dünkü gazetenin manşetleri bile unutulup gitmiştir. Tarihi mesele denen şey ânında uçup giden bir olaydır aslında. Günü abartarak günlük olay-

larla örülü hapishaneler inşa ediyoruz kendimize. Tarihi sürecin anlamını gözden kaçırıyor, geçmişi belleğimizden siliyoruz. Bu, bize üstünlük duygusu veriyor. Benciliz, kendimize tapınıyor ve yalnızca bugünle ilgileniyoruz. Güne hâkim olduğumuzu sanarak tarihi etkiliyor ve denetliyormuş gibi yalancı bir duyguya kapılıyoruz.

III

Haber ve bilgiye boğulmuş rafine totaliter toplum, tarihi silen bir toplumdur. Her şey sanki buz üzerine yazılmış yazı gibidir. Geriye dönük bir düşünme tarzı neredeyse olanaksızdır, çünkü daha algılayamadan haber kaynağı çabucak ortadan kaybolur. Durmadan yeni haber ve bilgilerle tamamen "beslendiğimiz" için, daha önce verileni anımsama fırsatımız çok azdır. Enformasyon hep anında ve şimdi verilir. "O zamanki ve daha önceki" ile kıyaslama şansımız ya çok azdır ya da hiç yoktur.

Son haberleri alırız. Biraz sonra kamuoyu yoklamaları, son haberlere, anlık tepkilerimizi bildirir. Böylece, daha komşularla, işyerinde, hatta evde bile, fazla bir tartışma şansına sahip olamadan, ne düşündüğümüz hakkında bize bilgi verilir.

Ayrım yapmak, aktif bir süreçtir. Hiçbir ayrım yapmadan, haberleri sadece izlemenin yol açtığı pasiflik, bizim kolayca yönetilmemizi ve manipüle edilmemizi sağlar. Rafine totaliter toplumlar, çocuklar için geçerli olanın, yetişkinler için de geçerli olduğunu keşfetmişlerdir. Yeni ve hızlı olan her şey dikkatimizi uyandıracaktır ve şimdiki zamanı vurgulamakla, geçmişi silecektir. Tarih bilinci az olan ya da hiç olmayan bir toplumu yönetmek kolaydır. Böyle bir toplum eleştirici değildir ve kurulu düzenden kolayca memnunluk duyar.

Sözlü tarihin ve geleneğin silinmesi, ayrıca, tarihi yargılama yeteneğinden yoksun kalmamıza yol açmıştır. Sözle iletilen gelenekler sayesindedir ki insanlar dillerini, kültürlerini ve tarihlerini yüzyıllar boyunca canlı tutmuşlardır. Bugün, haberleri ancak anlık koşulların bağlamı içinde değerlendiriyor ve ona göre karar veriyoruz. Bu koşullar psikolojik açıdan öylesine anlık ki bir ülkede yapılan bir askeri darbeyi, dünya düzeni bağlamı içerisinde ya da o ülkenin geçmişi içinde bile de-

ğerlendiremiyoruz. Daha doğrusu, darbeye ilişkin haberler, bu haber öncesinin ve sonrasının haberlerinin anlık bağlamı içerisinde algılanır. O anki duruma uyum sağlarız. Tarihsel değerlendirme ve muhakeme duygumuz ortadan kalkmıştır.

Kaba sansürün uygulandığı toplumlarda tam tersidir bu durum. Bu tür toplumlarda insanlar, haberlere aç olduklarından, salt haber bültenlerinden tat almakla kalmazlar, bu bültenleri tarihsel ve siyasal bir çerçeve içine oturturlar. Kaba totaliter toplumlarda, bilgilendirilmiş bir halk, yönetimin varlığını tehdit eder. Rafine totaliter toplumlarda ise, kendisine bilgi verildiğini vehmeden bir halk, iktidar yapısının devamlılığını sağlamak için elzemdir.

IV

Halkı "haber teknolojisi" aracılığıyla manipüle etmek, habercilik profesyonellerinin iyi bildiği bir iştir. Bir haberi resimli ya da resimsiz sunmak, belirli sıfatların kullanılması, her habere ayrılacak süre, bütün bunlar, bizim haberi nasıl algıladığımızı etkiler. İnsanları bu manipülasyon yöntemlerinden koruyacak önlem yoktur.

Bu yöntemler gizli değildir. Ancak, bu manipülasyon yöntemlerinden haberdar edilsek bile, bu haber ve bilgi de büyük bir olasılıkla, aynı hızla verilen tüm öteki haberlerden ayrı tutulmayacak unutulup gidecektir.

Bir başka teknolojik gelişme de haberlerin giderek yazılı olmaktan çok, görsel ve işitsel yöntemlerle verilmekte olmasıdır. Elektronik gazetenin devreye girmesiyle, basılı gazetenin, güncel haber aracı olarak ortadan kalkması söz konusudur. Basılı gazetenin avantajı, insanın her zaman geriye dönme, insana belli bir haberi yeniden okuma, yanında bulunan birine gazeteden bir alıntı yapma, hatta, bir iki kez dikkatle okuyup düşündükten sonra yayın yönetmenine bir mektup yazma şansı sağlamasıdır. Yeni teknoloji buna son vermektedir şimdi. Haberler birbiri ardından uçup gitmelidir, çünkü vakit nakittir. Haber satmak büyük çapta bir iş. Gazeteler, radyo ve televizyon aracılığıyla ne kadar çok haber satılırsa, bunların sahiplerine o kadar çok kâr getirir. (Haber olmasa, reklam olasılığı da düşük

olurdu; reklam ise kurumun daha da çok kâr sağlaması demektir.) Olup bitenlere karşı duyduğumuz ilgi ve kaygı, giderek daha çok ve daha sık haber satarak para yapanlar tarafından sömürülmektedir. Haberlere anında "gereksinme"si olan yegâne insanlar borsadaki günlük dalgalanmaları ve hisse senetlerine ilişkin haberleri izleyen kişilerdir. Çeşitli dünya borsalarında altın karşılığında dolar, buğday karşılığında altın, devlet tahvilleri karşılığında da buğday ticareti yapan spekülasyoncular için her haber önemlidir ve bu habere ne denli çabuk ulaşırlarsa, kendileri için o denli iyi olur.

Öte yandan, hükümetler, haberlerini, diplomatları ve gizli servisleri aracılığıyla elde ederler. "Gerçek" haberlerin medya aracılığıyla bize ulaşması aylar, yıllar sürer. Bunların hiç ulaşmadığı da olur. Örneğin, İngilizlerin, Japonların gizli şifresini çözerek, Pearl Harbor'a yapılacak baskını önceden bildiklerini, ama bu enformasyonu, ABD'nin II. Dünya Savaşı'na girmek zorunda kalmasını sağlamak için kasten gizli tuttuklarını, kamuoyu olarak bizim öğrenmemiz kırk yılı aşkın bir süre aldı.

Matbaa, kitle haberleşmesinin başlangıcını oluşturdu. Bu sayede, kamuya ulaşan enformasyonun standardize edilmesinin yanı sıra, yöneticilerin, bu enformasyonun kaynağını denetleyerek içeriğini belirlemeleri de sağlanmış oldu. Baskı teknolojisi, daha çok insanın, daha çok haber almasını sağladı, ama aynı zamanda, sansür ve denetleme araçlarını da sağlamış oldu. Örneğin, New York Times'ın sloganı, "Basılmaya uygun tüm haberler"dir. "Tüm" haberler değil, ancak basılması uygun tüm haberler. Baskı makinelerinden önce haberler, dilden dile dolaşırdı. Bir bakıma, insan sayısı kadar gazete ve gazeteci vardı. Olaya tanık olanların anlattıkları ve tepkileri, insanların kolektif enformasyon kaynağı oluyordu. Haberler, gerçekten insanlar tarafından, insanlar için veriliyordu. Medya uzmanları ve teknoloji, kurulu düzenin haberler ve enformasyon üzerindeki denetimini kolaylaştırdı. Kitle iletişim araçları ve denetlenen enformasyon yoluyla dünya hızla tekdüze olmaya doğru gidiyor. Diller, kültürler, besin maddeleri, giysiler ve düşünce kalıpları, yerlerini tekil güçlere bırakıyor, biz de onları edilgin bir biçimde kabul ediyoruz.

V

Özgürlük savaşı, elimizde olanları koruma ve saflığı bozulmamış deneyimlerimizi gelecek kuşaklara aktarma çabası olacaktır.

Yazmak, kaydetmek ve yazdıklarımız üzerine düşünmek önemli. Bilgi ve haber selinin tutsaklığından ancak böyle kurtulabiliriz. Özel olaylara ve düşüncelere ilişkin günceler, hatıra defterleri tutabilir, band kayıtları yapabiliriz. Bu yalnız, olup bitenler üzerine düşünme olanağını bize sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda, gelecek kuşaklara bizler tarafından hazırlanmış bir açıklama niteliği taşıyacaktır.

Biz gerçeğin kendisiyiz. Bırakın oyunlarını oynasınlar. İktidarın en büyük korkusu muhalefet değil, ciddiye alınmamaktır.

2 Aralık 1986, Marburg

SENİN CİNSİYETİN NE?
(ERKEKIZ)

VIII

Aurora Consurgens, anonimus, 14. yüzyıl
(Simya'da zıtların birliği simgesi)

"Ve Rab Allah adamın üstüne derin bir uyku getirdi ve o uyudu; ve onun kaburga kemiklerinden birini aldı, ve yerini etle kapladı; ve Rab Allah adamdan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı ve onu adama getirdi."

Eski Ahit

I

Cinselliğimiz bedenimizden çok zihnimizdedir. Cinsel roller, cinsel kişilikler, salt genetik açıdan belirlenmez. Gebelik gibi önemli bir istisna dışında, cinsel kimliklerimiz, zihnimizle ilgili bir durumdur.

Giysileri ele alalım. Tüm kültürlerde, erkeklerle kadınların ne giyeceğine ilişkin beklentiler vardır. Cinsel rolümüz ve kimliğimiz, giysilerimizde fazlasıyla yansımıştır. İster on sekizinci yüzyıl Avrupası'nda olduğu gibi fallus ya da kadın göğüsleri aşırı biçimde sergilensin, ister Arap giysilerinde olduğu gibi mümkün olduğu kadar gözlerden gizli tutulsun, bütün giyim tarzları kendimizi ve de karşı cinsi algılama biçimimizi etkiler. Belirli bir kültürün öğütlediği ilkelere uyarak, tüm erkekler ve

kadınlar, cinselliklerine uygun belirli seks standardına özgü bir biçimde giyinirler, yürürler, konuşurlar, sigaralarını tutarlar, bacak bacak üstüne atarlar. Aynı şey tüm alt kültürler için de geçerlidir.

Sonuç, tekdüze bir toplumdur. Bizler de, kadınlı erkekli, cinsel rollerimizi harfi harfine belirlenmiş giysiler gibi kuşanırız. Gerek kendi rolümüzü gerekse başkalarının rollerini ezbere biliyoruz. Ne yapacağımızı ve ne beklediğimizi biliyoruz.

II

İlk "rolümüz", daha doğrusu yaşamımızda giydiğimiz ilk üniforma, cinsel kimliğimizin üniformasıdır. Birçok toplumda bebekler hemen giysilerinin rengiyle birbirinden ayrılırlar (kızlar pembe, oğlanlar mavi) -Neden? Yetişkinler oğlana erkek, kıza da dişi gibi davranır- sadece bir bebek gibi davranmaz. Olgunlaştıkça, çocuklar önce yetişkinlerden, sonra da birbirlerinden, seks temeline dayanarak ayırırlar kendilerini. Bu ayrım yaşamımızın sonuna dek sürdürülür. Bu, ileride giyeceğimiz birçok üniformanın birincisidir. Bunların bazıları geçici üniformalardır ve örneğin yeni-yetmelik üniforması gibi giyilir, sonra da çıkarılır. Milliyet üniformaları da kuşaklar boyunca değiştirilebilir; sonradan Amerikalı olan Avrupalıların durumunda olduğu gibi. Cinsel üniforma ise yalnız birinci üniforma değil, ayrıca hiçbir zaman çıkarılamayan üniformadır, cinsiyet değiştirme operasyonları belki bunun dışında kalan durumlardır.

Davranışçı bakış açısından ele alırsak, cinsel rolümüz, en çok koşullandırıldığımız roldür - gerek başkaları, gerek kendimiz tarafından en çok takviye edilen roldür.

Cinsel rolün temelden öğrenildiğini vurgulamak gerekir. Hangi belirli rolün öğrenildiği, bize hangi rolün öğretildiğine bağlıdır. Hepimizde erkeklik hormonu androjen ile kadınlık hormonu östrojenin bir bileşimi olduğundan, biyolojik açıdan karşı cinsle katı cinsel kimliğimizin izin verdiğinden çok daha fazla ortak yanımız vardır aslında . Bir anlamda, cinsel açıdan birbirimize taban tabana zıt değiliz. "Karşı cins" terimi fazla uygun sayılmaz.

Sonsuz sayıda cinsel rol oynamamız mümkündür. Antropoloji bilimi bize, erkeğin ve dişinin üstlendiği çok değişik rollerden söz eder. Ancak, önemli olan, bu rollerin daima karşılıklı olarak birbirini dışladığının vurgulanmasıdır. Dişi ile erkeğin oynadığı roller hep birbirine karşıt olarak açıkça belirlenmiştir. Cinsel kimliğin "doğru" formasyonu/sosyalizasyonu, bir çocuğun özgürlüğünün boyunduruk altına alınması gibidir. Çocuk güven dolu sevgisiyle, kendisinin boyunduruk altına alınmasına izin verir. Fiziki bağımlılığı yüzünden, boyunduruk altına girmekten başka seçeneği yoktur.

Tüm yaşamımız boyunca, kendimizi ve birbirimizi, cinsel rollerimizin içine hapsediyor, boyunduruk altına sokuyoruz.

III

Psikologlar, sağlıklı bir cinsel kimliğin önemini vurguluyorlar. Başka bir deyişle, bir erkek, tüm davranışları, kişilik özellikleri ve fiziki özellikleri ile ilintili olarak bir erkek gibi düşünmeli, dişi de dişi gibi. Aralarındaki farklılık, gece ile gündüz kadar açık seçik olmalı. Psikologlar, herhangi bir belirsizliğin topluma ayak uydurmakta çok önemli sorunlara yol açabileceği kanısında. Cinsel kimliğin totaliter özelliği, çoğumuzun psikolojik sorunları olmasına yol açıyor. Kendimiz hakkındaki belirli imajımız, babamızın, ailemizin, papazımızın, akranlarımızın, polisimizin, cumhurbaşkanımızın kafasındaki erkek çocukla/yetişkin erkeğe ya da kız çocukla/kadına ilişkin davranış imajlarına uygun olmayabilir. Bu gibi hallerde, önce öyle olmamamız gerektiği konusunda uyarılırız, sonra da böyle olmamız için yüreklendiriliriz. O imaja uymak için, belirli bir cinsel kimlik standardına girmek için ve bizim için özel olarak yapılmamış giysileri giymek için çabalarken, hepimiz sorunlar ediniriz. Burada sorun, olduğumuz gibi olduğumuzdan ya da düşündüğümüz gibi düşündüğümüzden kaynaklanmıyor. Sorun, aslında olmadığımız gibi olmaya çalışmaktan ileri geliyor. Sorunun kaynağını, totaliter standartlara uymamız, benimsenmiş kimlik üniformasını giymemiz yolunda bizden beklenen sözde uyum çabası oluşturuyor. Kurulu düzeni memnun etme çabası yani. Kendi kendimize yabancılaşıyoruz. Uyum

sağlamaya çalıştığımız oranda, kendimiz de totaliter olup çıkıyoruz. Bu uyum sağlama sürecinin sonunda biz de başkalarının uyum sağlamasını talep etmeye başlıyoruz. Uyum sağlama sürecine, giderek artan korkular ve çifte standartlar eşlik ediyor. Önümüzde bir yem sallandıran ya da sopa gösterenleri (ana baba, öğretmen, psikolog, akranlar, polis) memnun edemeyiz korkusuyla, adapte olmaya çalışıyoruz. Kendi sesimiz, içimizdeki davulcunun sesi, bu uyum sağlama sürecine rağmen, zayıf da olsa hâlâ kendini duyurabiliyorsa, o zaman da çifte standartlar geliştiriyoruz. Olmak istediğimizle, kendimizi nasıl gösterdiğimiz arasında bir çelişki var. Bu bağlamda, kurulu düzenin temsilcileri ikili bir rol oynar: Sevilirler, istenirler, ama aynı zamanda da korku verirler. Cinsel kimliğimize dayanarak biz de insanları yargılar, cezalandırır ve dışlarız.

Kullandığımız dil de cinsel kimliğin totalitarizmini açığa vurur. Kötüleme anlamında kullanılan efemine, tekerlek, zürafa, vb. sözcüklerin varlığı ve standart seks modelinden sapmayı ima eden daha yüzlerce sözcük buna örnek olarak gösterilebilir.

Kurulu düzen temsilcileri öğretmenlere verilen tüzükte yazılı olmayan talimatlardan bir tanesi de, öğrencileri için "sağlıklı bir seks modeli" oluşturmalarıdır. Bu talimat politikacılar, din büyükleri, popüler film yıldızları ve spor kahramanları için de geçerlidir. Düzenin saptadığı modelden herhangi bir sapma, onların düşüşü ile sonuçlanır.

Cinsel kimliğin baskı gücü en çok, kasaba ve köy gibi küçük topluluklarda hissedilir. "Biraz erkeksi bir kadın", ya da "kadınsı bir erkek", bu kapalı toplumlarda varlıklarını sürdüremezler.

Biz heterojen yanımızı ancak yetişkin dönemimizde, güvendiğimiz, o ender kişiyle gizli ve mahrem sevişme anlarımızda, o da yetersiz olarak gösteririz. Ancak, bu nadiren olduğu gibi, üstelik çok geçtir. O güne dek içimizde bastırılmış olan şeyleri azat etmek hiç de kolay değildir.

IV

Bir erkeğin erkek gibi, bir dişinin de dişi gibi davranması, her iki cinsi de tek yönlü, tekdüze standartlara mahkûm eder; ki rollerin, türlerin bekasında, özel bir biyolojik fonksiyonu yoktur. Bununla birlikte; düzenin bekasında çok özel bir fonksiyonu vardır.

Güç itaat ister, itaate bağımlıdır; önce sol ayakla, muntazam yürüyüşe geçmenin, savaşları kazanmakla hiçbir ilgisi yoktur. Ancak bu, askerleri sorgusuz sualsiz itaat etmeye koşullandırmaya yarar. Ve böylece askerler, sorgusuz sualsiz ölüme giderler.

Cinsel kimlik modelleri, toplumdaki egemen güçler tarafından imal edilen ve amaçlarına hizmet ettiği sürece korunan yapay şeylerdir. Az çok açıklanmayan, ama her zaman mevcut olan bir standarttır. Öylesine katı cinsel standartlarımız var ki, bunlardan herhangi bir sapma derhal fark edilir.

Katı cinsel rollerin korunması, topluma düzen verir. Tekdüzelik ve standartlaştırma, bir otoritenin varlığını insana her an hatırlatır. Cinsel yaşamımızla ilgili standartlar yazılı olmadığı için otorite daha da güçlüdür, âdeta Tanrı'nın gücüne yakın bir gücü vardır. Bu yüzden, her an tetikte olmak gerekir. Resmi görevliler, birçok ülkede, "seks skandalları" yüzünden istifa etmek zorunda kalmışlardır. Hiçbir yasa ihlal edilmemiştir. Hiçbir yazılı anlaşma ihlal edilmemiştir. Ama beklenmeyen bir cinsel davranış, (örneğin bir bakanın bir fahişe ile cinsel ilişkide bulunmuş olması) derhal istifa ve istifanın kabul edilmesi için yeterli bir nedendir. Ancak, tarihte hiçbir hükümet, o ülkede fuhuş olması nedeniyle iktidardan düşmüş değildir. Cinsel standartlar ancak bireysel olarak baskıya tabidir.

Yazılı olmayan cinsel standartlara karşı çıkmak, bir insanın hainlerle ilişkisi olduğundan kuşkulanmak kadar kritik bir durum yaratır. Birçok hükümet yetkilisinin ajanlarla bilmeden temas kurdukları için istifa ettikleri biliniyor. Onlar için, bir haine yakın olmakla, cinsel bir standardı ihlal etmek, topluma karşı hemen hemen aynı derecede ciddi bir suç sayılır. Bu ikisinden biriyle ilişkisi olan kişi, düzen onu dışlama fırsatını bul-

madan önce (istifa etmek, kaçmak ya da intihar etmek suretiyle) genelde derhal kendisini toplumdan aforoz eder.

Bir toplumun katilleri, uyuşturucu satıcılarını, trafik kurallarını çiğneyenleri zapturapt altına almaya çalışması, "anlayış"la karşılanabilir, - ama belirli bir cinsel kimlik imajına uygun giyinmeyenler ve buna uygun davranmayanlar neden denetim altında tutulsunlar? Otorite, keyfi olduğu zaman en şiddetli baskıyı uygular. Cinsel kimliğin empoze edilmesi, otoritenin en baskıcı biçimde kullanılma yollarından biridir. Böylesi baskıcı bir otorite tarafımızdan devlete sorgusuz sualsiz veriliyor.

V

Cinsellikle bağlantılı roller, giyim-kuşam ve ahlâk kuralları, standartlar, iktidarın ana kaynaklarından birini, herhangi bir rejimin başlıca meşrulaştırma araçlarından birini oluşturur. Bizler, cinsel rollerimize büyük bir itaatle bağlı kalarak, cinsel bir kodun benimsenmesini empoze etme konusunda iktidarlara açık bono veriyoruz. Gerçi, hemen tüm iktidarlarda, bireyi devletten korumak için bazı önlemler vardır, ama cinsel rolleri tüm bireylere empoze etmek için kullanılan totaliter modellere karşı hiçbir önlem yoktur. Dişinin ve erkeğin onaylanmış imaj ve davranışlarının, toplumun tüm mesaj ve imajlarında bize empoze edilmesini veri olarak kabul ediyoruz. Onaylanmamış şeyler ancak sanat ve patoloji alanlarında meşru sayılıyor. Ama sanat seçkinlere hitap ettiğinden ve patolojinin "cezalandırılması" da ya psikologların ve psikiyatristlerin özel bürolarında ya da hastane koğuşlarında yer aldığından, toplum bunların hemen hemen hiç farkına varmaz.

Aile, eğitim sistemi ve din, hepsi, birbirini dışlayan totaliter erkek-dişi rollerini güçlendirmekte elbirliği yaparlar. Her üç kurum da "erkek" ve "dişi"nin ne olduğu konusunda kesin ve genellikle aynı görüşlere sahiptirler.

Düzen, modelleri ve kitle iletişim araçları aracılığıyla cinsel davranışların nasıl olması gerektiğini bize bildirme konusunda engel tanımayan bir yetkiye sahiptir. Böylesine, sorgusuz sualsiz, bilinçsiz bir itaat, her türden başka itaatlere de yol açar.

Bizim totaliter cinsel kimliklerimizi, rollerimizi, beklentilerimizi en çığırtkan biçimde sömürenler reklamcılardır. Satışa çıkarılan nesne, ister su ya da esans, ister makineli tüfek ya da sabun olsun, "erkek" adamla "dişi" kadın hemen her zaman, o ürünün satılmasına yardımcı bir imaj olarak kullanılır. Sömürücü olduklarını bile bile onların kendi totaliter imajlarımız aracılığıyla ürünlerini satın almaya bizi ikna etmelerine izin veririz. Seks iyi satar. Totaliter seks imajına itaat edilir.

VI

Doğa bile, biyolojik cinsel roller konusunda bizim sandığımız kadar sınırlandırılmış değildir. Londra akvaryumunda gördüğüm bir balığı anımsıyorum. Biraz denizatını andıran bir balıktı bu. Camın altındaki açıklama yazısında, bir erkek balığa genellikle beş ya da altı dişinin eşlik ettiği, en kıdemli ve gözde olandan en alt kademedeki dişiye kadar hepsinin özel bir hiyerarşik sıra izlediği belirtiliyordu. Erkek öldüğünde, bir numaralı dişi cinsiyet değiştiriyor; ailenin erkeği, sürünün lideri oluyordu. Önceki iki numaralı dişi, bu kez yeni erkeğin en gözde leydi balığı mertebesine yükseliyordu.

Doğa biyolojik farklılıklar, türler içi ve türler arası çeşitlilik bakımından sonsuz olasılıklar sunmaktadır. İnsan da çeşitlilik ve özgürlük için gerekli psikolojik potansiyel konusunda sonsuz olanaklara sahiptir. Ancak öteki türleri yönetmek ve ileride belki kendi türümüzü de onlarla birlikte yok etmek pahasına da olsa (onları yok etmek yeterli değilmiş gibi) bu totaliter düzenimiz içinde, kendi sonsuz cinsel ifade potansiyelimizin de yolunu tıkıyoruz. İnsanın aklı ve hayal gücü olduğuna göre, kimliğini sınırlaması ya da zenginleştirmesi için biyolojinin düzenlemesine ve sınırlamasına gereksinimi yoktur. Bizim sonsuz olanaklarımız var, çünkü yapımız gereği meraklıyız ve hayal kurabiliriz.

VII

Kadınların kurtuluşu, terminolojiden de anlaşılacağı gibi, etnosantrik (seksosantrik) olarak, davanın ancak bir yanını, kadının ezilmişliğini ele alıyor. Kurtuluşun amaçları cinsel kimlik

açısından tanımlandığı ve erkeğe atfen ve onunla eşit olma açısından ele alındığı sürece, kurtuluş da olamaz.

Çoğu zaman, ezilenler, kendilerini ezenler gibi olmaya özenirler. Bir zamanlar ezilmiş olanların, birinci sınıf ezenler olduğu görülmüştür. Tarih bu tür örneklerle doludur: Sömürgecilerin iktidarının yerini alan genç Afrika cumhuriyetlerinden tutun da toplama kamplarında, gönüllü olarak, gardiyanların görevlerini devralan Yahudi mahkûmlara varıncaya kadar.

Yeniden düzenlenecek bir dünyada, erkek ve dişi kimliklerinin yeniden tanımlanmasını savunan feminizm, cinsel kimliklerin sonsuz bir zenginlik içerdiğinin altını çizmektense kadın ve erkeği birbirine karşı bağlamlarda tanımlamayı seçiyor. Hiçbir zaman gündeme gelmeyen bir şey varsa, o da, tüm üniformaları üzerimizden çıkarıp atma düşüncesidir.

Hepimiz için erkek ve kadın kimliklerimizin zenginleştirilmesi özgürlüğe götüren önemli bir adım. "Bana insan gözüyle bak, cinsel bir obje olarak değil" çağrısı, mevcut düzene bir başkaldırı çağrısıdır. Ama bu çağrı, cinselliği yadsıyor ve bu yüzden daha da büyük bir totalitarizmin tohumlarını içinde taşıyor. Yirminci yüzyılın teknolojik yenilikleri, cinsel eşitlik kavramıyla birlikte, bizi seksi silip atmaya ve onu tümüyle biyolojik bir fonksiyona indirgemeye doğru yöneltiyor.

Günümüzün mekanik biyolojik görüşü, tüm cinsel farklılıkların, çiftleşme ve gebelikle başlayıp sona erdiğini öne sürüyor. Bunun dışında, tam bir eşitlik olmalıdır. Eşitlikten kastedilen, insanın kendi ya da karşı cinsin cinselliğiyle mümkün olduğunca az ilgilenmesidir. Şimdilerde ise, türlerin devamı için çiftleşmenin ve gebeliğin dahi gerekmediği bir toplum görünürde. Yapay dölleme, tüp bebekler, genetik mühendisliği ve nihayet embriyo için, tümüyle yapay bir gelişme ortamı, bu seksten yoksun toplumu daha da öngörülür kılacak gibi görünüyor.

Seksten yoksun bir toplum aslında iki karşı cinse dayanan bir toplumdan daha da totaliter ve tekdüze. Seksten yoksun bir toplum gibi ürkünç bir tehdit ortaya çıkınca, özgürlük de cinsel farklılığı korumak anlamına geliyor artık; erkek ya da dişi şovenistleri içerse bile.

VIII.

Cinsel kimlik, erkekle dişi arasında, karşılıklı birbirini dışlayan ikili bir seçenek değildir. Erkeklik-dişilik skalası boyunca kesintisiz bir süreklilik de değildir. Üniforma için bir başka kategori oluşturabilecek biseksüellik de değildir. Bu, insanın cinselliğini bireysel olarak algılaması ve yansıtmasıdır - tıpkı, mırıldandığımız her an değişen bir melodi, ya da renk, biçim ve koku bileşimini sürekli değiştiren bir çiçek bahçesi gibi. Bu anlamda, her bireyin değişik bir cinselliği vardır; çünkü her birey, tüm olası davranışlardan ve hayallerden, kendi kimliğine ilişkin bir bileşim ve permütasyon çıkaracaktır. Böylece kişi, kendisi ve başkaları tarafından kolaylıkla tanınabilen bir cinsel üniforma giymekten kurtulacaktır artık.

Cinsel kimliğe ilişkin özgürlük ve kurtuluş, hiçbir kimlik model ve imaja uymamakla gerçekleştirilebilir ancak. "Model" içimizdedir ve ne kadar insan varsa, o kadar da model vardır.

11 Kasım 1986, Marburg

SEÇMEME ÖZGÜRLÜĞÜ

IX

11 Başlı Kuan Yın (parça), Tang Hanedanı, 8. yüzyıl.

"We all live in a yellow submarine, a yellow submarine, a yellow submarine."

Beatles

I

Yüzyıllar boyunca insan, özgür bir iradenin varlığı üzerinde kafa yormuştur. Bu yüzyılın başlıca sorunsalı ise seçme özgürlüğüdür. Sorunun odak noktası, anlamı sorgulamaktan, eylemi vurgulamaya doğru kaymıştır. Seçme hakkının sınırlandırılmasına, özgürlüğe tecavüz gözüyle bakıyoruz. Çoğumuz, demokrasinin seçmeye ilişkin olduğunu, totalitarizmin de seçmenin bulunmaması anlamına geldiğini düşünüyoruz. Seçme hakkı ve neyin seçildiği, bizim için çok önemli. Bu hak, kişiliğimizin bir uzantısı, kimliğimizin bir parçasıdır. Ancak, sürekli değişiklik ve belirsizlik gösteren bu evrende, her türlü seçim, bir iddia ve gösteriş eyleminden ibaret. Bir seçim yaparken, bütünü düşünme ve kavrama fırsatını ka-

çırıyoruz. Seçim yaparken taraf tutuyoruz ve bizimle birlik olanları, bizimle kalmaya, bize karşı olanları bizim tarafımıza geçmeleri için iteliyor, seçim yapmayanları da unutulmaya mahkûm ediyoruz. Seçmek, böl ve yönet kuralını kendi kendimize empoze etme yöntemidir. Seçerek ve taraf tutarak, gerek bilgiyi gerekse insanları bölüyoruz. Bölmekle, dogma haline gelen küçük bilgi parçaları ve hiçbir şeyi sorgulamayan bir kalabalığa dönüşen bir insan topluluğu üzerinde egemenlik kuruyoruz. Seçmekle, kendini haklı gören, başkalarını mahkûm eden insanlar haline geliyoruz. Bir tarafı, herhangi bir tarafı tuttuğumuz anda totaliter olup çıkıyoruz.

II

Seçim yapmaya kışkırtılıyoruz. Günlük yaşantımızda ve dünyada olup bitenlerin gitgide daha azını denetleyebilen, Hiroşima'dan ve bir nükleer felaket olasılığından bu yana önemsizliğimizin ve çaresizliğimizin gitgide daha çok ayırdına varan bizler, seçme eyleminden sahte bir güç alıyoruz. Yüzümüze örtülen bir tül sanki; onun arasından kendimizi, bize baskı yapan bir sistemin denetleyicileri gibi görüyoruz.

Psikolojik açıdan kendilerini güvende hissetmek için durmadan yiyip şişmanlayan insanlar gibi, birbiri ardından maddeleri tüketip duruyoruz. Temel güvensizliğimiz içinde, seçim ve tüketim yoluyla, fiziksel ve psikolojik bir şişkoluğa doğru yol alıyoruz pupa yelken. İnsanlar hiçbir zaman bugünkü kadar çok seçim yapmamış, başkalarını hiçbir zaman bu yüzyıldaki kadar seçtikleri şeylere göre değerlendirmemişlerdir.

Seçmek, tüketim maddelerinin günlük tüketiminde durmadan yinelenen, takviye edilen bir eylemdir. Hayatta seçtiğimiz şeylerin çoğu bir alışveriş merkezinden satın aldıklarımızdır. Bir Kuzey Amerikalının bir alışveriş merkezinde bir saat içinde yaptığı seçim sayısı, bir Asyalı köylünün ömrü boyunca yaptığı seçim sayısından çok daha fazladır muhtemelen. Tüketime yönelik olarak koşullandırılmış seçim davranışı genelleştirilir, kültür ve politikadan arkadaşlığa, evliliğe kadar uzanan bütün durumlarda da kendini tekrarlar. Süreçleri yaşamaktansa, seçimleri tüketmeyi yeğleriz.

Nispeten sınırlandırılmamış olan tüketicinin seçme eylemi, "seçme"nin eğer gerçekten bir anlamı ve kutsallığı varsa, onu yok eder. Amerikalı şair Robert Frost'un "Seçilmeyen Yol" (The Road Not Taken) üzerine düşündükleri gerçekten geçmişte kalmıştır artık. Seçim eylemi, bizzat onun üzerine kurulmuş olan demokrasi sisteminde bile artık önemini ve anlamını yitirmiştir. En tipik, en sık görülen seçim davranışı, insanı seçtiği şeyin sahibi olmaya götüren davranıştır. Sonunda sahipleneceğimiz şeyleri seçmek üzere koşullandırılırız. Sahip olmakla güçleniriz. Gerek satın alma eylemi, gerekse sahip olma durumu, insanı güçle donatır. Sahiple, sahip olunan nesne arasındaki ilişki, o nesnenin özündeki gerçek değerden bağımsız olarak vardır. Seçme eylemine bir egemenlik duygusu eşlik eder: O sürece, seçilen şeye egemen olma duygusu. Bu, bir güçlülük ve iktidar duygusudur: Herhangi bir karşılıklılık gerektirmeyen bir "Ben seçtim..." duygusu. Tek yanlı olmasına karşın, ilişki tamdır, eksiksizdir. "Ben" ki seçtim, ilişkinin tam olması için, karşılığında benim de seçilmem gerekmez. Kabul görmem gerekmez; yandaşı ya da karşıtı olduğum şey tarafından, sırası gelince bana meydan okunamaz. Ben Cumhurbaşkanımı seçebilir, İsa'yı peygamberim olarak tanıyabilir, yeryüzünde dolaşmış ve dolaşan tüm güçlüleri ve büyükleri reddedebilir, kendimi, hepsi biraraya gelse, onların tümünden güçlü hissedebilirim. Bir şeyin lehinde ya da aleyhinde olmayı seçme gibi psikolojik ve zihinsel bir eylem, bizi en büyük yargıç düzeyine getirir. Kimse bize meydan okuyamaz.

Tüketici tercihleri gibi, her türlü sadakat ve bağımlılık da dar, tek yanlı ilişkilerin birer sonucudur. Bu bağlılıklar düpedüz seçilirler. Tek-yanlı seçim, en mükemmel güç ilişkisidir. Egemenliğin doruk noktası. Ama, aynı zamanda bir fantezidir bu. Çünkü, bizim oyumuzu ve desteğimizi kazanmak için siyasi partiler, tüketim malları satıcıları, eğlence sunucuları ve dinî mezhepler bize kur yaparken, sunmak, sınırlamak ve seçimlerimizi belirlemek suretiyle asıl onlar bizi denetlemektedirler. Seçmeye karar vermekle, bizi yönetmelerini kabul etmiş oluruz. Bizim desteğimiz sayesinde, servet ve güç birikimi yapan onlardır.

Bu tek-yanlı ilişkide seçilen şey, hiçbir zaman bizim des-

teğimizi reddetmez. Anonim birey ile kurulu düzen arasındaki ilişki, ayrım gözetmez. Hiçbir siyasi parti bir oyu, hiçbir din bir çömezini, hiçbir kulüp üye olmak isteyen birini, hiçbir şirket bir müşteriyi geri çevirmez. Tam tersine, seçme ve kendimizi bir davaya adama eğilimiz yüzünden sömürülürüz.

III

Seçmek, düpedüz sağlıksız da olabilir. Özellikle zor bir seçim yapıyorsak, bu bizi strese ve fiziksel bir hastalığa kadar götürebilir. Tam da böyle bir durumdan kaynaklanan ülserler, ölümcül bile olabilir. Birçok nevroz da, kararsızlıklar yüzünden şiddetlenebilir. Bu gibi hastalıklara neden olan streslerin şiddeti herkese göre değişirse de, bunların hepimizin başına gelebileceği kuşkusuzdur. Ayrıca, içinde bulunduğumuz durum, ille karara varmakla sonuçlanmaz. Birçoğumuz, doğru bir karara varıp varmadığımızı düşünür ve durumu yeniden ele alırız. Bu açmaz, bir başka strese de yol açar; çünkü bize, taraf değiştirmenin kötü olduğu ve güçlü bir insanın verdiği kararda direnmesi gerektiği de öğretilmiştir. Ayrıca, hoşnutsuzluğumuza karşın, salt yeni bir stresten kaçınmak için yaptığımız seçime bağlı kaldığımız da çok görülmüştür. Bütün bunlar, insanın geleceğinin, servetinin ve gücünün, kararlarla ve seçimlerle, doğru yanda olmakla önemli bir biçimde etkilendiği bize öğretildiği içindir.

Çoğumuz, daha bir seçim bile yapmadan önce belli bir tarafın üyesi olup çıkarız. Daha doğrusu, önce birtakım kimlikleri benimseyip, sonra da bunları birer seçimmiş gibi rasyonalize ederiz. Daha doğuştan bize yafta gibi "yapıştırılan" adlarımızla yaşama başlarız. Din, ideoloji, takım taraftarlığı gibi şeyler de, içinde büyüdüğümüz ailenin, toplumsal ve fiziksel çevrenin bir fonksiyonu olarak yakamıza yapıştırılır.

Bir tarafı başka bir tarafa yeğlememiz ya da herhangi bir tarafı seçmemiz, bizde doğuştan varolan psikolojik bir mekanizma yüzünden değildir. Bu, daha ziyade, içine doğduğumuz ve içinde yetiştiğimiz sosyal yapılara sorgusuz sualsiz uyum sağlama eğilimimiz yüzündendir. Seçim yapmak ve taraf tutmak toplumun yaşama biçiminin bir parçasıdır, ama

aynı zamanda, sağlığımıza, mutluluğumuza ve yaşamı anlayış tarzımıza zararlıdır. Bir düşünce, bir insan ya da bir şeyle birlikte olmak, onun lehinde ya da aleyhinde olmak demek değildir. Bu bizim, başkalarına ters düşen tarafı tutmamızı da zorunlu kılmaz. Biz, böyle bir tarafa bilinçli olarak katılmasak bile, taraflar, varolmak, güçlü olmak ve destek bulmak için çaba gösterirler. Bu amaca varmak için misyonerleri kullanırlar, halkla ilişkiler personelini görevlendirirler, hatta bizi asker olarak kullanarak savaşırlar.

Taraf seçmek, insanı gelişmekten, deneyim yapmaktan, iletişim kurmaktan alıkoyar. Taraf seçmekle, içine hevesle kendimizi hapsettiğimiz gettolar kurmuş oluruz. Öteki, yanlış taraftadır. O, bizlerden biri gibi değildir. Biz üstünüz. Onlar bizden aşağı düzeyde. Bizim tarafla ilgili her şeyi ezbere biliriz. İnançlarımızı, görüşlerimizi, erdemlerimizi, gece gündüz, değişmeyen bir nakarat gibi yineleriz. Şüphe, moralimizi bozar. Takım ruhuna ters düşer. Herhangi bir kuşku, bir yere ait olma durumumuzu sorgular ve bizi kaybolmuşluğa doğru götürür. Seçmek, bir yere ait olmak demektir. Ait olmakla da dostluklar kazanırız. Aksi halde toplum dışına itilmiş oluruz.

Ama seçmek ve ait olmakla da, kendimizi incelemek ve bir perspektif sahibi olmaktan yoksun bırakılmış oluruz. Ait olmak yüzünden, kendi portremizi yapma yeteneğimizi yitiririz. Seçtiklerimize kendimizi öyle kaptırırız ki, "ben" yani birey ile bir yere ait olan "biz" arasındaki ayrım giderek daha belirsiz olmaya başlar. Üstelik, o "ben" ile seçilen şey de giderek birbirine dolanır. Seçilen obje ya da tarafla özdeşleşme, o nesne ya da tarafın algılanışını değiştirir. Her seçim , insanın kendisine ilişkin algılamasını değiştirdiği gibi, objeye ilişkin algılamasını da değiştirir.

IV

Bireyin toplumsallaştırılması süreci, özgürlüğün kuruyup gitmesi ile eş anlamlıdır. Toplum ve toplum yapısı, bireyin yaptığı seçim sayesinde doğrulanır. Daha çocukluktan başlayarak, bireyin gelişmesi, sürekli olarak seçme zorunluluğuna bağlanır.

Bireyden seçim yapması istenir; seçmek suretiyle de birey tutsak olur ve özgürlüğünü yitirir.

Aralarında ve içlerinde seçim yapılması olanaksız şeyleri seçmeye zorlanarak özgürlüğümüzü yitirmeye başlarız. Bölünemeyen ya da birbirinden ayrılamayan şeyler arasında bir seçme yapmaya zorlanırız.

Bir çocuğun karşılaştığı en radikal zorunlu seçmelerden biri de sevgiye ilişkindir. Sevgi ne sayıya gelir, ne de karşılıklı bir dışlamaya tabi tutulabilir. İnsan "şu kadar" ya da "bu kadar" sevemez. Ne de "şunu" sevmek, "bunu" sevmeyi dışarıda bırakır. Sevgiye ilişkin seçim yapmaya zorlanmanın ve bunu nicelleştirmenin totalitarizmi, sevgiyi hiyerarşik bir güç ilişkisinin bağlamı içine sokar. Bu durumda sevgi, her şeyi kucaklayan bir duygu olmaktan çıkar. Artık altrüist (diğerkâm) bir duygu değildir o.

Ana baba genellikle, çocuğu totaliter bir seçimle karşı karşıya bırakan ilk kişilerdir. Bazen birlikte, bazen de birbirinden gizli olarak çocuğa sorarlar: "Anacığını mı, babacığını mı daha çok seviyorsun?" Sormadıkları zaman da, çocuğun davranışlarından küçük ipuçları elde etmeye çalışırlar. "En çok kimi seviyorsun?" sorusu da yavrular tarafından benimsenir ve genelleştirilir. Çocuk da zihnen bu hiyerarşik yapıyı benimser ve anası ile babasının, kardeşlerinden hangisini daha çok sevdiğini düşünmeye başlar. Ana babanın, çocuklarına sormaktan çok hoşlandığı bir başka soru da, "Beni ne kadar seviyorsun?" ya da "Beni ne kadar sevdiğini göster"dir. Böylece, daha en küçük yaşlarında birey, sevginin bölünmesi ve metalaştırılmasıyla karşı karşıya bırakılmış olur. Sevgiyi vermek ya da esirgemek suretiyle, başkalarının, özellikle yakınlarımızın davranışlarını denetleyebileceğimizi de çabucak "keşfederiz". Hatta, sevginin esirgenmesi, çocuğu disipline sokmak için çoğunlukla öğütlenen psikolojik bir yöntemdir. Böylece, sevgi bir denetim aracı haline gelir. "Sevgi seçimi", totalitarizmin "ilk günahı" gibidir. Oradan başlayarak, bir seçimi öteki izler. En iyi arkadaşımızı seçeriz. Ondan sonra yıllar boyunca daha birçok arkadaş seçer, en iyi arkadaşı, bir başka en iyi arkadaşla değiştirmeyi sürdürürüz. Bir de en sevmediklerimiz vardır. Böylece, en üstte her zaman en iyi arkadaşımız olur, en altta da, en sevmediğimiz.

Oyuncaklarımız arasında da bir seçme yapmamız öğretilir bize. Birini ötekine yeğleriz; bebeklerimiz de katı bir hiyerarşik düzene göre sıralanır. Sonra cinsel kimlik belirlemesi devreye girer. Cinselliğin belirlenmesi, yine totaliter niteliktedir: çünkü, bu bir cinsiyetin doğrulanması diğer cinsiyetin ise mahkûm edilmesidir. Bu farklılıklar, birbirini karşılıklı olarak dışlayan kategoriler diye tanımlanacak yerde, daha büyük bir bütünün, bir birliğin tamamlayıcıları olarak ele alınsa, totalitarizme götürmezlerdi.

Çocuklar, yaklaşık altı yaşlarında birlikte oyun oynamaya başlarlar. Oyun, bir çeşit tiyatrodur, bir eğlence biçimidir; iyi vakit geçirmek, eğlenmek için oynanır. Ancak, oyun oynamayı öğrenirken çocuklar aynı zamanda, taraf seçmeyi de öğrenirler. En popüler oyunlar, içinde tarafların olduğu oyunlardır. Çocukların, oyun oynamaktan ziyade taraf seçmeye dikkat ettikleri çok görülür. Hatta, oyunun, taraf seçilsin diye yaratıldığı bile söylenebilir. Kimin kimi seçtiği ve kimin kim tarafından seçilmediği, bir çocuğun yaşamında dramatik önem taşıyan olaylardır. Böyle seçimler kavgalara, kıskançlığa, saldırıya, hüsrana, uzlaşmacı davranışlara, acımaya yol açar. Tüm bu taraf seçme oyunları da, çocuğun toplumsallaşma sürecinin bir parçasıdır. Çocuk, daha yetişkin bile olmadan, totaliter toplumun çok önemli bir parçası ve temsilcisi haline gelir. Yetişkin olduğunda da bu oyunların konusu değişir sadece; "onlara karşı biz" paradigması, sınıflar, ulusal devletler ve dinler boyunca devam eder.

Çocuk oyunlarının tarihsel evrimi; bu oyunların yüzyıllar boyunca fazla bir değişme göstermediğini gösteriyor. Toplum ister feodal, ister kapitalist, ister sosyalist olsun, kimilerini içine alma, kimilerini dışlama kavramı, daima bu oyunların bir parçası olagelmiştir. Her halükârda, çocuk oyunlarındaki totaliter yapı varlığını korumaktadır. Bu tür oyunlar, toplumsal yapının bir yansımasıdır. Bir yere ait olmak isteyen bireylerin, başkalarının seçimi aracılığıyla dışlanabildiği herhangi bir toplum, üyelerine baskı uyguluyor demektir. Taraf seçmek, ayrıca, karşılıklı dışlamanın belli bir biçimidir. Bir üstünlük-aşağılık kavramına dayandığından, daima kuvvete dayalı bir düzenin yansımasıdır.

Böylece, tüm psikolojik silahlar daha önceden çocuğun zihnine, paradigmasına yerleştirilmiştir. Irk, sosyal sınıflar, zekâ vb. temeline dayalı ayrımların tümü; zorunlu seçim, karşılıklı dışlama, nicelleştirme ve kıyaslama temeli üzerine bina edilmiş olan algılama yapıları dizisine dayalıdır.

V

Batılılaşmış 20. yüzyıl toplumu, gündelik yaşamında belki de en çok ayrım gözeten toplumlardan biri haline gelmiştir. İlkin, insanlar, birbirinden yaşlarına göre ayrılmıştır. Yaşlılar, kendi gettolarında (yaşlılar evi, huzur evi, emekliler topluluğu vb.) yalnızlığa terk edilmiştir; gençler, okul sırasında ve okul sonrasında sürekli beraber olacak şekilde organize edilmiştir; orta yaşlılar bunların dışında her yerdedir. İnsanlar, ayrıca, gelirlerine, ırklarına, dinlerine ve düzene olan yakınlıklarına göre gruplara ayrılmışlardır. Yirminci yüzyıl, yaşama biçimiyle, korporatif bir totaliter toplumun bütün özelliklerini göstermektedir. Düzen, insanları toplumsal kategoriler olarak ele almakta ve manipüle etmektedir.

Biz, insanlar olarak, kendi kendimizi ayırdığımız bu kategoriler içinde kalırız. Gençler gençlerle, siyahlar siyahlarla, sanatçılar sanatçılarla, feministler feministlerle, askerler askerlerle birlikte olmak isterler. Her grubun kendi çıkar ve kimlik arayışı içinde olmasıyla, yaşama tarzı da ayrımlara tabi ve totaliterdir.

Alternatif hareketler, düzenin gösterdiği yollardan gitmeyi reddeden insanlar da aynı totaliter modeli seçmektedirler. Onlar da belirli semtlerde yaşarlar. Kendi lokantalarına giderler, özel bir giyim ve konuşma tarzına, hatta özel tatil yerlerine sahiptirler. Onlar da kendilerini ayırmayı seçmişler ve kendilerini yabancılara kapatmışlardır. İlk bakışta bağımsızlık girişimi gibi gözüken bu davranış tarzı da, bir başka ayrımcılık örneğidir aslında. Düzene karşı özgürlük çağrısında bulundukları halde, kendi üyelerine baskı yaparlar. Bu baskı ve tekdüzelik, kendi kendilerine empoze ettikleri totaliter düzenden kaynaklanmaktadır.

Biz kendimize benzeyenleri aramayı seçeriz. Bize benzemeyenler bizi tedirgin eder. Onlarla iletişim kurmak is-

temediğimiz gibi, nasıl iletişim kuracağımızı bile bilemeyiz. Ama, kendi sürümüzün içindeki beraberlik, aynılığın tekdüze yinelenişi, bitmeyen bir nöbetin tekrarıdır. Teklik düzenini empoze ederiz. Herkesin aynı biçimde düşünmesini ve davranmasını isteriz. Biraz bireysellik, benzersizlik gösterenlere hoşgörüyle bakmayız. Canımız sıkılsa bile gruba boyun eğeriz. Aşma özlemi duyduğumuz sınırları aşmaya cüret edemeyiz. Aşmak isteyip de aşmaya cüret edemediğimiz bu sınırları da aslında kendimiz koyarız. Bireysel özellikleri kavramak için onları kıyaslamak gerekmez. Kıyaslama, ufku dar sınırlı bir benlik temeline dayalı olarak, dünya şeylerini ve deneyimlerini biriktirmek ve düzenlemek amacıyla yapılan etnosantrik ve bencil bir girişimdir.

"Bunun" yerine "onu" seçmekle kurtuluşa giden tüm yolları tıkamış oluyoruz. Zorlamalı seçim paradigması, insanı "daha çok" ve "daha az" terimlerine göre düşünmeye yöneltiyor; böylece eşitsizlik, düşüncemizin ve değerlendirmemizin ayrılmaz bir parçası haline geliyor. Bu anlamda, eşitsizliğin maddi temelini; güç, servet ve fırsat dağılımı bağlamında tüm kavram ve değerlendirmelerimize katarak, kat kat güçlendirmiş oluyoruz. Eşitlik bağlamında algılanamayan, ölçülemeyen ve kıyaslanamayan şeylerin tümü eşitlik ve demokrasi adına birer eşitleştirme nesnesi haline geliyor.

Toplumdaki adaletsizliklerin çözümleri de bizim toplumsallaşma deneyimimiz tarafından belirlenir ve sınırlanır. Nicelleştirip kıyaslama alışkanlığımız yüzünden, demokratik bir çözüm olarak eşitleştirme çabasına girişiriz. Eşitlik sağlama amacı, tüm farklılıkları iptal etmeye götürür insanı; bir başka totalitarizm biçimi ve insanın standartlaştırılmasıyla da sonuçlanır. Cinsel eşitlik, örneğin, cinsel farkılıkların silinmesi pahasına elde edilemez. Teknoloji, (ceninin rahim dışında, yapay bir ortamda geliştirilmesi vb. aracılığıyla) kadını arkaik memeli özelliklerinden "kurtarmak" adına erkeğe daha çok benzetmek için kullanıldığında bu, ortaya iyice tatsız standart bir insan tipinin çıkmasıyla sonuçlanır ancak. Siyasal eşitlik de, seçim paradigmasıyla elde edilemez. Seçme'nin totalitarizmi, ne tek "seçenek"li bir toplumda (totalitarizmin en kaba şekli) olduğu gibi seçmeyi asgariye indirgemek suretiyle, ne de "çok seçenekli"

toplum (totalitarizmin en rafine şekli) yapısındaki gibi seçenekleri arttırmak suretiyle silinebilir.

Seçme kavramının bizatihi kendisi, kendi içinde totaliterdir. Zekâ, güzellik, adalet, sevgi, özgürlük ölçülemez ve kıyaslanamaz. Onlar ancak, tanımlanmadıkları ve standartlaştırılmadıkları ölçüde var olabilirler. Bunların tanımını yapma girişimi bile, kavramın ihlâl edilmesi demektir. Bir kez tanımlandıktan sonra, zekâ donuklaşır, güzellik esinleyici olmaktan çıkar, sevgi tüketilmiş olur, adaletin doğrulanması gerekir, özgürlük ise tanımlanmış biçiminin dışında varolmaktan çıkıverir.

VI

Bütün duygusundan yoksunuz artık. Karşılıklı olarak birbirini dışlayıcı kategoriler seçip sonra da bunlara bağlılık andı içme yolunda bir sürece girmiş olmamız, içimizdeki totalitarizmin bir göstergesi."Sürekli Değişme ve Derhal Ait Olma İlkesi"ne göre hareket ediyoruz sanki. Sürekli değişim, hem bireysel gelişim sürecine hem de özellikle bu yüzyılda giderek artan fiziksel hareketliliğe, artan enformasyona ve dolayısıyla zihni hareketliliğe bağlı. Toplumsal gelişimin niteliği gereği, sürekli ilgimizi çekmekte yarış eden farklılıkların daha da çok farkına varıyoruz.

Sürekli değişiriz. Birçok düşüncelerimiz, davranışlarımız, hareketlerimiz, yıllar içinde değişir. Tüm bu değişikliklerin içinde, değişim sürecinin farkına varmaktan çok; her aşamada, her deneyimden sonra ne denli değiştiğimizin ayırdına varacak, çelişkilerimizi görecek yerde, her şeye hep o anda içinde bulunduğumuz konumdan bakarız; içimizde, bugüne dek oluşmuş ve oluşacak değişikliklerin asla bilincine varmayız. Örneğin, yaşamın kronolojik aşamaları ve bunlarla bağlantılı kişilik değişimleri bağlamında, biz hep içinde bulunduğumuz aşamadaki davranışlarımızın, diğer tüm aşamalardakinden üstün olduğuna inanmayı seçeriz. Bu yüzden, orta yaşlılar, daha genç kuşakları denetlemeleri, yaşlılara da katlanmaları gerektiğini söylerler. Gençler, yaşlı herhangi birisine güvenmez ve inanmazlar. Yaşlılar da, dünyayı mahvetmekte olan gençlere korku ile bakarlar.

İçimizde hep, neyin doğru neyin yanlış olduğu duygusu vardır. Bu görüş tabii ki görecedir ve yalnızca insanın yaşına ve deneyimlerine göre değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve politik değişikliklere göre de daima değişir. Ama her aşamada, bizim o aşamadaki kişisel görüşümüze atfen, biz her zaman ya da hemen hemen her zaman, kendi konumumuzu, tüm öteki konumlar karşısında en doğru konum olarak görürüz. Çelişkileri ve değişim sürecini görmek yerine, anlık durumu, ebedi doğru ve gerçek olarak ele alırız. Kuşaklar arasında, kültürler boyunca, sınıflara karşı ve çeşitli günlük durumlarda (kendi lehimize) değerlendirmelerde, yargılamalarda bulunuruz. Bu anlamda, birçok tarafa ait oluruz; bunların kimileri kısa sürelidir; kimileri de ömür boyu sürer.

Sürekli değişim ve derhal ait olma ilkesinin en tipik ve eğlenceli örneklerinden biri, İstanbul'un kalabalık belediye otobüslerinde yolcuların davranış biçimidir. İnsan otobüse ön kapıdan bindikten sonra, hemen, zaten dolu olan arka tarafa doğru sıkıştırmaya başlar; çünkü hemen arkanızda, otobüse binmekte olan başka yolcular vardır. Öndekiler, arkaya doğru bağırır, "İlerleyelim beyler, arkada boş yer var." Arkadakiler de, sıkıştırıldıkları için şikâyet ederler. Birkaç durak sonra, öndekiler, artık arkaya varmışlardır. Şimdi onların bağırışları duyulur: "Öndekiler, itmeyin kardeşim, nefes alamıyoruz!" Birkaç dakika içinde, kendini öndekilerle özdeşleştiren kişi, taraf değiştirir ve kendini arkadakilerle özdeşleştirir bu kez - sürekli değişme ve derhal ait olma durumu. Amerikalı sosyolog Vance Packard, İtalyan kökenli Amerikalıların, toplumda yükselirken, yeme içme alışkanlıklarındaki değişmelere ilişkin, daha uzun vadeli bir örnek veriyor. Başlangıçta, yoksul İtalyan göçmenleri spagetti yiyorlar. Bir sonraki kuşak hamburgere "terfi" ediyor. Öldürseniz İtalyan yemeği yemiyorlar. Hiyerarşide bundan sonraki aşama biftektir. Amerikan işçi sınıfının ucuz yemeği hamburgere paydos. Ondan sonra Avrupa, özellikle de Fransız mutfağına sıra gelir ki, önceden onun kokuşmuş züppelere mahsus olduğunu savunurlardı. En üst tabakaya geçerek doruğa vardıklarında ise, konuklarını İtalyan spagettisi sundukları özel bir akşam yemeğine çağırırlar ve bundan büyük gurur duyarlar. Sürekli değişme ve derhal ait olma. Başka bir

mekân ya da zamanda mahkûm ettiğimiz "onlar" bakıyorsunuz tekrar "biz" oluveriyor.

VII

Psikolojik deneyler, seçimin, gerçeği algılayış biçimimizi nasıl değiştirdiğini ve aynı zamanda belirli bir seçimle özdeşleşmemiz sonucunda ortaya çıkan totaliter yapıların nasıl kuklası haline geldiğimizi de açıkça gösteriyor.

Bilişsel uyumsuzluk (cognitive dissonance) adı verilen bir kavrama göre, daha önceki görüş ve davranışımızla bağdaşmayan bir seçim yapmış ya da yapmaya zorlanmışsak, tavır ve davranışımızı da, yeni seçimimize uygun düşecek şekilde değiştiririz. Daha açıkçası, bir seçim her zaman, geçmişi değiştirmek suretiyle doğrulanır. Geçmiş deneyimlere rağmen, halihazırdaki seçim, geçmişe hükmeder. Eğer geçmişteki inanç, deneyim ve davranışlarımızla bağdaşmayan bir seçim yapmışsak, seçimimizi değiştirmektense geçmişi yeniden düzenlemeyi yeğleriz.

Psikolojik deneyimlerden elde edilen ampirik kanıtlar açıkça gösteriyor ki, bir karar vermek uyumsuzluk yaratıyorsa bu uyumsuzluğu azaltma çabaları sonucunda seçilen alternatifin çekiciliği psikolojik açıdan artmaktadır. Bir deney şunu gösteriyor: Yeni bir araba almak niyetinde olan insanlar, birçok türde arabanın ilanlarını okuyorlar. Ama arabayı bir kez aldıktan sonra, sadece sahip oldukları arabanın ilanlarıyla ilgileniyor, diğer markaların ilanlarına sırt çeviriyorlar. Taraf seçme totalitarizminin çok açık bir örneği. Her seçtiğimiz tarafla, öteki seçeneklere kapılarımızı kapatıyoruz. Başka bir örnek olarak, ödül kazanmak için hile yapmaya teşvik edilen çocuklar üzerinde yapılan bir deneyden söz edelim. Ödülün çekiciliğine kapılıp hile yapmış olan çocuklar ertesi gün, hileye karşı daha ılımlı bir tavır geliştirmişlerdi. Hileye karşı direnmiş olan çocuklar ise, ödülle kışkırtılmadan öncekine kıyasla, daha katı bir tavır sergilemekteydiler.

Yine ABD'den bir başka örnek, başlangıçta aynı olan bir grup kolej öğrencisinin başka başka taraflara yerleştirilmesi sonucu, nasıl apayrı iki gruba bölünebildiğini dramatik biçimde

gösteriyor. Zimbardo'nun yaptığı bu deneyde, cezaevi yaşamı üzerine bir deney için gönüllü arayan bir ilan aracılığıyla bulunan kolej öğrencileri, gardiyanlar ve tutuklular olarak rasgele iki gruba ayrıldılar. Cezaevine benzeştirilen bir yere yerleştirildiler ve tutuklulardan, cezaevi kurallarına uymaları istendi (ışıkların zamanında söndürülmesi, "cezaevi malları"na zarar verilmemesi gibi). Gardiyanlardan da bu kuralları uygulatmaları istendi. Altı gün sonra deneyin sona erdirilmesi gerekti; çünkü, gardiyanlar zorbalık etmeye, tutuklular da gardiyanların kendilerine insanlık dışı muamele etmelerini kışkırtacak şekilde davranmaya başlamışlardı. Zimbardo'ya göre, "bir haftadan az bir zamanda, cezaevi deneyimi, bir ömür boyunca alınan eğitimi (geçici olarak) boşa çıkarmıştı: İnsani değerler askıya alınmış, insanların kendileri hakkındaki değer yargıları sarsılmış, insan yaradılışının en çirkin ve aşağılık patolojik yanı su yüzüne çıkmıştı." Sürekli değişme ve derhal ait olma.

Farklı kulüplere, politik partilere, ırklara, dinlere, ülkelere görüşlere ait olan kişiler bir araya geldikleri ender durumlarda, insanlık ailesine ait olduklarını iddia etmek gibi tipik bir eğilim gösterirler. Farklılıklarından pek söz etmeyerek, birliklerini vurgularlar. "Kendimiz gibi" olanlarla biraraya geldiğimizde ise, ötekilere ilişkin tartışmalar yine, kendi kategorimize ait olduğumuz temeline dayanarak yapılır. Yani, yine ötekilerle aramızda olan farklılıklar temeli üzerinde kenetleniriz. Hemen her zaman, "biz erkekler", "biz kadınlar", "biz siyahlar", "biz Müslümanlar", "biz entelektüeller", "biz Amerikalılar" diye konuşuruz. "Biz" dendiğinde, bununla herkesin kastedildiği pek enderdir. Yani, "biz, tüm yaşayan yaratıklar", "biz insanlar", "biz, evren". Seçmek suretiyle, BİZ'i, birçok "biz"lere bölüyoruz. Her şeyi kapsayacak anlamda bir sözcük olduğu halde, biz, genellikle bir dışlamayı belirtmek için kullanılır. Biz ancak BİZ anlamına gelmediği zaman biz anlamına geliyor.

VIII

Bir tarafı seçmenin yalnızca görevimiz olmakla kalmayıp ayrıca hakkımız olduğuna da inanırız. Seçme özgürlüğüne de-

mokrasinin temel direklerinden biri olarak bakılır. Seçtiklerimizin genellikle önceden başkaları tarafından seçilmiş olduğunu ve ancak önümüze konulmuş olanların içinden ya da arasından bir seçim yapabileceğimizi durup düşündüğümüz pek enderdir. Bu, tüketim maddeleri, politika ve kültür dahil günlük yaşantıda karşılaştığımız hemen her şey için geçerlidir. Taraf seçmek, yukarıdan verilmiş olan şeyin totalitarizmini güçlendirir. O belirli sisteme meşruiyet kazandırır. Dönemin toplumsal düzenini esas alarak taraf seçeriz. Herkesçe kabul edilmiş normlara göre taraf seçeriz. Toplumun düzeni bizi taraf seçmeye zorlar. Bizans İmparatorluğu'nda insanlar ya Mavi ya da Yeşildi, bugün ABD'de ya Demokratsınızdır ya Cumhuriyetçi. Geçmiş yılların Sovyetler Birliği'nde komünisttiniz. Öteki konumlar garip, aykırı, zındıklık sayılır. Seçilecek taraflar olmasaydı, iktidardaki hiyerarşik totaliter düzen tehdit altında olurdu. Yıkılmaya yüz tutardı. Taraf seçmemek, kurulu düzenin meşruluğuna bir meydan okumadır.

Örneğin, bir güzellik yarışmasına katılmamayı ya da onu hiçbir şekilde desteklememeyi seçmek, erkek egemenliğini tehlikeye sokar. Erkek egemenliği -sömürüsü- öylesine açık seçiktir ki, yarışmanın adı bile "kadınların güzellik yarışması" değil, sadece "güzellik yarışması"dır. Her düzenlenen güzellik yarışması ve bir kazananın seçilmesi, kadının toplumdaki ezilmişlik rolünü ve güzelliğin hiyerarşik, sayısal bir ölçümünü daha da güçlendirir. Güzellik yarışmalarının yapılmaması, yalnızca sömürünün bir yüzünü ortadan kaldırmakla kalmaz, ayrıca "güzelliği" standart totaliter bir ölçüm konusu olmaktan kurtarır. Bu, çok daha geniş bir anlamda, çeşitli politik sistemler için de geçerlidir.

Birçok Batı ülkesinde, iktidara geçtikleri zaman, büyük partilerin siyasaları arasında çok az farklılık olduğu görülür. Hatta, özellikle ABD'de, iki partinin gerçekten de birbirinden farklı olduğunu insanlara anlatma diye bir sorun vardır. İmaj yaratmak, reklam şirketlerinin ve psikologların kullanılması, seçimlerde hayati bir önem taşır. Partiler, kendilerine bir önem vermeye, artık mevcut olmayan bir farklılığı sergilemeye çalışırlar. Birçok ülkede giderek daha az seçmen seçimlere katılıyor. Bu yüzden seçimlerde popüler kişiler bile bir azınlık tarafından seçiliyor.

Sayısal anlamda, seçimler çoktan meşruluğunu yitirdi. Çokpartili demokrasi sistemlerinin büyük çoğunluğu, azınlık hükümetleri ya da cumhurbaşkanları tarafından yönetiliyor. Ancak, "bu" ile "şu" arasındaki rekabete ilişkin düşüncemiz, hâlâ belirli yöneticilerin meşruluğunu güçlendirmeye devam ediyor.

Çoğu zaman, Batı'daki dernek kurma ve toplantı özgürlüğü, seçme çoğulculuğuna dayalı demokrasiye örnek olarak gösterilir. Çeşitli davaları ve hareketleri savunan sayısız eylem grubu, birlikler, kulüpler, kültler ve dini mezhepler görüyoruz. Oysa, onlar da tüketim paradigmasının bir parçasıdır. Özellikle gençlikte, çoğumuz, güncel akımlara göre, bir gruptan ötekine sürükleniriz. Bu örgütlerin ya da hareketlerin herhangi bir yapısal değişikliğe yol açtığı çok enderdir. Böyle davalara, genellikle vekâleten, yani doğrudan haksızlık çeken insanlar adına katılmakla, biz de yaşam deneyimlerimizi yapılandıran ve de sınırlandıran belirli kısıtlamalara kendimizi maruz bırakmış oluruz. Başkalarına özgürlük sağlamak adına kurduğumuz örgütler, çoğunlukla, kendi özgürlüğümüzün sınırlarını görme yeteneğimizi kısıtlar. Bu, gün boyunca karşılaştığımız davalarla ilgilenmekten bizi alıkoyar. Birçokları, kendi ortamlarında hissettikleri yabancılaşmayı ve politik güçsüzlüklerini telafi etmek için, özellikle Üçüncü Dünya'dakiler adına insancıl davalara baş koyarlar. Gündelik yaşantılarında baskı ve sömürüyü sorgulamaktansa soyut, uzak hedeflerle uğraşanlardan egemen düzen pek korkmaz. Burada köklü değişiklik yapmak yerine, siyasal eylem tüketimi vardır.

Biz katılsak da, katılmasak da, halkın seçimini yaptığını bilmek, birisinin seçildiğini bilmek, egemen düzenin seçim sayesinde var olduğu inancını bizde güçlendirir. Öyle bir noktaya geldik ki, yöneticilerin varlıklarını bize doğrulatmaya ihtiyaçları yok artık. Onların varlığını biz kendimiz doğruluyoruz. Kendilerini yeryüzünde Tanrı'nın temsilcileri olarak sunan kralların bizi aldatmasına gerek yok. Oyunu oynamakla, bunu kendimiz pekâlâ yapıyoruz. Yöneticilerin yapmaları gereken yegâne şey, belli zaman aralıklarıyla, halkın hizmetinde olduklarını, halkın iradesini temsil ettiklerini söylemekten iba-

ret. Eskiden olduğu gibi hâlâ yöneticilerimiz var. Değişik olan, yasallıklarını, Tanrı'dan değil, bizden almaları.

IX

Daha çok seçme olanağımız var; bu yüzden, daha çok özgürlüğümüz var. Hayır. Böyle değil. Özgürlüğün özü, bir nesneyi, bir kişiyi, bir düşünceyi ya da bir çiçeği bir başkasına tercih etmek değil. Özgürlük, hiyerarşik bir düzene ya da karşılıklı dışlamaya doğru götüren bir eylem de değil. Özgürlük bir reddetme eylemi değil. Daha çok bir kucaklama, içine alma eylemi o. "Seçme özgürlüğü", kavram olarak özgürlük durumuna aykırıdır. Özgürlük, "ya bu ya o" değil, "ya hep ya hiç" eylemidir daha çok.

Genelde belirli bir yapının sınırları içinde ele alındığı şekliyle bir seçme özgürlüğünden söz etmiyorum. Özgürlük insanın belli bir eylemde, belli bir düşüncede derine inebilme kapasitesidir (tabii, yine de başkalarının özgürlüğüne zarar vermeden). İnsanın sonuncu boyuta, n boyutuna dek kovalayabilme arzu ve yeteneğinin bir yansımasıdır. Neyi kovalayabilme? Canı neyi istiyorsa onu. Özgürlüğün kullanılması, her şeyi içine alan bir sevgi eylemidir. Acı da ona eşlik eder: Anlaşılmazı anlamaya çabalamanın acısı.

Özgürlük, ne ortaklaşa seçilen bir nesne gibi paylaşılabilir; ne de iki kişi özgürlüklerini aynı biçimde kullanabilir. İki insan aynı şekilde özgür olamaz. Özgürlüğün ruh hali her insana göre değişir. Çoğumuzda uçup giden bir ruh halidir bu. Çoğumuz özgürlüğü sıkı bir şekilde elinde tutamaz. Özgürlükten korkarız; bizi nereye götüreceği düşüncesi ürkütür bizi. Bu yüzden, sözümona seçme özgürlüğünü yeğleriz. Bizimle aynı şeyi seçen başkaları da varsa, ki her zaman kaçınılmaz olarak vardır, o zaman biz de özgürlüğümüzde kendimizi güven içinde hissederiz. Öylesine özgür değiliz ki, özgürlüğümüzde bile başkaları tarafından doğrulanmak isteriz. Milyonlarca kişi, aynı bayrağı dalgalandırarak ne denli özgür olduğumuzu ilan ederiz. Seçme özgürlüğünün yapısı bize öyle bir alan yaratır ki, burada ne serden geçeriz, ne de yârden. Bu yapı içinde özgürlük belirli seçimler halinde standartlaştırılmış, sonunda taraflar or-

taya çıkmıştır. Özgürlükle standardizasyonun birbirine taban tabana zıt olduğu apaçıktır; tıpkı özgürlük ve güvence kavramlarının zıt olması gibi. Güvence, totaliter toplumun bir özelliğidir; onun içinde, devletin kudreti ve anaerkil gözetimi sayesinde kendimizi güven içinde hissederiz. Oysa özgürlük, belirsizlik demektir. Özgür yaşamak, bilinmeyene yolculuk yapmak demektir. Bu anlamda özgürlük, bir doğrulama niteliği de taşır. Bireyin, sonsuz sorgulama potansiyelini, sonsuz bir arayış içinde olmasını, sonsuz sayıda düşünceyi, şeyi ve deneyimi, sonsuz farklılıkta bileşimler içinde biraraya getirme/dışlama potansiyelinin doğrulanmasıdır. Özgürlük, özgürlüğün doğrulanmasıdır.

X

Tüm seçimler zorunlu olarak bir totaliter yapıyı mı empoze eder? Yapmamız gereken etik, moral seçimler yok mudur? Temel özgürlüklerle ilkeleri ihlal edenlere, hakikat hakkında yalan söyleyenlere karşı cephe almamız gerekmez mi? Seçme eylemi, genellikle toplumda kutuplaşmaya yol açar. Anlaşmayı ya da uyumu kolaylaştırmaz, tersine, insanları kamplara ayırır. Kamplar da zamanla öyle müstahkem mevkiler haline gelir ki, kampın, tarafın bizatihi kendisi, tarafların oluşmasına yol açan belirli davadan ya da ilkeden daha büyük önem kazanır. Taraflar bir kez oluştuktan sonra, tarafın varlığını doğrulamak için kanıtlar, araştırmalar, rasyonalizasyonlar gırla gider. Buna birçok örnek verilebilir. Bu, her şey bir yana, eleştirel düşünceye dayalı olduğu varsayılan bilim için özellikle geçerlidir. Bilim tarihi, belirli görüşlere bağlılık yüzünden bu görüşlerin propagandasının yapıldığını, aksini kanıtlayan belgelerin de yayılmasının engellendiğini gösteren birçok örnekle doludur. Siyasal tarih ve dinler tarihi de yukarıda sözü geçen görüşün pek çok örneğini ortaya koyar. "Tanrı'nın Gerçeği" adına savunulan dinsel farklılıklar giderek hep yeni yorumlara, eza ve cefaya, yeni dinlere ve din savaşlarına yol açmıştır. Ütopyacı ufuklarla bezenmiş siyaset, iktidarı ele geçirip koruma mücadelesinden başka bir şey değildir.

Ancak, ister bilim ya da din, isterse politika olsun, tüm alan-

larda, ilkeleri uğrunda kendilerini feda eden insanlar daima var olmuştur. Karşılarındaki kalabalıklara, onları suçlayan meslektaşlarına, mahkûm eden yargıçlarına ve işkencecilerine rağmen şiddetle direnmiş, hiçbir zaman, davalarından vazgeçmemişlerdir. İlke sahibi kişiler, tüm mezheplerde, tüm ideolojilerde, tüm gruplarda vardır. Altrüizm, belirli bir hareketin ya da düşünce okulunun karakteristik özelliği değildir. Tüm tarafların kendi kahramanları, ilkeli kişileri vardır. Bu altrüist, düşüncelerine sımsıkı bağlı kişiler sayesinde tüm tarafların, destekçilerinin gözünde moral bir çekiciliği vardır. Onlar, bu kişiler sayesinde diğer taraflara karşı moral ve etik üstünlük iddiasında bulunurlar.

Tarih boyunca bize kadar gelen hiçbir din, hiçbir ideoloji, herhangi bir ilkenin tutarlı savunuculuğunu yapmamıştır. Tarihsel bakış açısından, bugün, herhangi bir ilkeyi savunma bağlamında, insanın seçebileceği herhangi bir taraf yoktur. Bu konuda On Emir'in birincisinden öteye geçmemize gerek bile yok: "Öldürmeyeceksin" buyruğu sürekli olarak ihlal edilmiştir.

Böylesine bir tutarsızlık ve ikiyüzlülüğe rağmen, hepimiz, dinsel ya da ideolojik eğilimlerimiz (eğer varsa) ne olursa olsun, belirli evrensel moral/etik ilkelerin hâlâ farkındayız.

Moral/etik değerlerden oluşan evrensel mirasımız taraf seçmemiz sonucu karşı çıkmamız sayesinde değil, birbirine karşı olan tarafların insanı nereye götürebileceğinin tarihsel bilinci aracılığıyla bize intikal etmiştir daha ziyade. Taraf seçmek suretiyle ilkeleri savunma ve muhalefet eylemi, "yıkıcı enerji"yi ortaya çıkarır; daha doğrusu, enerjimizin yıkıcı biçimde kullanılmasına yol açar. Oysa ilkeler zorbalıkla değil, örneklerle savunulabilir ancak.

Bir tarafı seçmek, tanımı gereği, kendi tarafımız için zafer, diğeri içinse yenilgi arzusunu ima eder. Bu demektir ki taraflar eninde sonunda biri ötekine boyun eğsin diye mücadele etmektedirler. İlke ne olursa olsun -tabii hâlâ ilke diye bir şey kalmışsa- finaldeki boyun eğme ve yenilgi eylemi, totaliter bir ilişkiyle sonuçlanır. Ayrıca, taraflar arasındaki mücadele ne kadar uzarsa, amacın aracı haklı kıldığı düşüncesi zamanla (belki de bilinçsizce) o oranda geçerlik kazanır. Gandi, yenilginin prestij kaybı ve utanç ifade ettiğinin bilincine vararak, sivil itaatsizlik

(satyagraha) kavramına, iktidarın yenilgiye uğramamasını sağlamak için, daha önce karşı oldukları düşünceye sonradan gönüllü olarak katılmaları formülünü eklemişti. Ama bu yine de, karşıt eylemlerin körüklediği yıkıcı enerjiyi ortadan kaldırmaya yaramaz.

Yaşamın kutsal olduğu inancına varmamız, bir rastlantı eseri değildir. Uygarlığımız, yaratıcı biçimde kullanılan insan enerjilerinin bir toplamıdır. Edebiyat, müzik, mimarlık, tıp ve felsefenin tümü, belirli bireylerin enerjilerini yaratıcı biçimde uygulamalarıyla bağıntılıdır. Yaşamın korunması, bu tür yaratıcı faaliyetler bağlamında, değerlidir. Ancak yarattığımız güzelliğe dayanarak, insanlık harikalarından, insanın zenginliğinden, ve insan dehasından söz edebiliriz. Kendimize düzdüğümüz methiye, yaratmış olduğumuz "güzelliğe" dayanır. Güzellik görece bile olsa, yaratma eylemi, zihnin ve duyuların geniş boyutlara ulaşması, insanın erişebileceği en yüksek düzeydir. Tarih boyunca yaratıcılığımızın böyle nice örnekleri olduğu içindir ki, yaşamı korumaya değer buluyoruz.

İdam cezası, savaş ya da başka türlerin soykırımı gibi yıkıcı eylemler muhalefet aracılığıyla ortadan kaldırılamaz; bunlar ancak, daha da çok eser yaratmayı sürdürerek, giderek daha çok insana, salt daha önce yaratılmış olanı tatma ve değerlendirme fırsatı sağlamakla değil, aynı zamanda, herkese yaratma eylemine katılma cesareti vermekle yokedilebilir. Yaratıcılık, yaşamın doğrulanmasıdır. Çoğunluk tarafından paylaşılan böyle bir doğrulama, insanın insanı öldürmesi gibi düşüncelerin bir yana bırakılması için yeterlidir. Öldürme olayları hâlâ arada bir vukua gelse bile, bu toplu eylemle olmayacak, biyolojideki bir mutasyon gibi bir kaza sonucu olacaktır.

Yaratıcılıkta taraflar yoktur. İnsan, yaratıcılık eylemi sırasında, bunu şuna tercih etmez. Yaratıcılıkta muhalefet yoktur. Yaratılan şey, çoğu kez, imha edilmiş, yakılmış, mahkûm edilmiş olsa bile, yaratma eyleminin kendisi, öç alma ya da muhalefet temeline dayanmaz. Yaratıcılık altrüisttir; insanın özgürlüğünün doruk noktasında yeni ufuklara doğru uzanmasıdır. Ancak daha çok insanın böyle yücelere uzanması sayesinde evrensel ve moral ilkeler ayakta tutulabilir.

Yaratılmış olanı yıkanlar, genellikle, yaratılanların gerçekten zevkine varma ya da bunları yaratma fırsatını bulamamış, kendilerine bu fırsat verilmemiş kişilerdir. Yıkıcı güçler yıkılamaz; çünkü, bu daha da çok yıkıcı güç kullanmayı gerektirir. Herbirimizin ve hepimizin içindeki yıkıcı güçler ancak yaratıcılığın ve ondan doğacak güzelliğin karşısında yokolup gider.

XI

Demokrasinin bir garantisinin de, gruplara örgütlenme ve çıkarlarını kovalama fırsatının verilmesi olduğu söylenir. Bu amacı gerçekleştirmek için muhalefet kaçınılmazdır. Batı'daki işçiler kapitalistlere karşı çıkmakla görevli sendikalarını kurmamış olsalardı, haftada kırk saat çalışma haklarını, hastalık ve tatil izinlerini, grev haklarını nasıl elde edeceklerdi? Sömürücülere karşı, sömürülenlerin tarafını tutmak gerektiğini tarihî ve etik açıdan zorlayan bir sav yok mu? Var tabii, ama acilen elde edilecek kazanç uğruna, temel ilkeyi feda etmek pahasına değil.

Dünya işçileri pratikte ya da teoride birleşmiş değiller. Hatta, özel çıkarları birbirine taban tabana zıt bile olabilir. Belirli bir yerdeki işçilerin kazançları bazen başka bir yerdeki işçilerin zararına neden olabilir. Batı'daki işçi sınıfının hakları, salt mücadele temeline dayanarak kazanılmamıştır; sömürgecilik yoluyla; milyonlarca başka işçinin sömürülmesinden elde edilen servet yatmaktadır bunun altında. Bugün Birinci Dünya ve "uluslararası" kentler, Üçüncü Dünya'nın ve çevrenin (periferinin) sırtından, giderek daha zengin olmaktadır. Üçüncü Dünya içinde, örgütlü sanayi işçilerinin kazançları da çoğu kez, bireysel, örgütsüz köylülerin sırtından elde edilmektedir. Sömürüye karşı çıkma temel ilkesi, işçiden yana belirli bir grup lehine indirgenerek uygulandığı zaman, toplumda sömürü, adaletsizlik ve eşitsizlik, istemeyerek de olsa, güçlenebilir.

Bir yüzyılı aşkın zamandan beri, kamuoyu, işçilerin davasını, onların sendikalarını ve partilerini, kapitalistlere ve işverenlere karşı desteklemiştir. Biz işçinin tarafını seçiyoruz. Ancak, işçilerin yaptığı her iş, dünya halkları için hayırlı de-

ğildir. Bertolt Brecht, bir şiirinde, şatafatlı krallarla işçileri karşılaştırıp Teb kentini ve piramitleri kimlerin kurduğunu soruyor. Ne var ki, Hiroşima ve Dresden'i imha eden bombaları kimlerin yaptığını sormayı ihmal ederiz. Yöneticiler tabii, ama işçiler olmaksızın bunu yapamazlardı. Seçtiğimiz yüce sınıf, yani işçi sınıfı, bir kez olsun bunları protesto etmiş, aleyhinde bildiri dağıtmış ya da top, tüfek, tank ve füze yapımındaki kendi katkılarını protesto etmek için bir kez bile greve gitmiş değildir. Oğullar ve kızlar, analarının babalarının yaptığı silahlarla öldürülüyor. İşçiler daha yüksek ücret, daha az iş saati için greve gidiyorlar. İnsanları öldürerek gelişen sanayi içinde oynadıkları role karşı grev yapmıyorlar. İster sosyalist ister kapitalist bir ülkenin işçileri olsunlar, her ikisi de savaş mekanizmasını işler halde tutmak için çalışmışlardır. Tarih boyunca hiçbir sendika, işçilerinin silah endüstrisine katkıda bulunmalarını protesto için greve gitmiş değildir. Bir saat için bile. Hatta, Hiroşima'nın bombalandığı ve tüm dünyanın ebediyen değiştiği o 6 Ağustos günü protesto için bir saniye grev yapmamışlardır. Her zamanki gibi, taraflar, bu kez işçi sınıfı, işlerini muhafaza etmek ve gelirlerini arttırmak gibi kısa görüşlü çıkarlarını korumakla yetiniyorlar.

Çevreyi kirleten, yanlış ilaçlarla insanları zehirleyen, tehlikeli oyuncaklarla çocukları öldüren, spreylerle ozon tabakasında delikler açan, Batı piyasasında yasadışı sayılan düşük kaliteli, tehlikeli mamulleri Üçüncü Dünya ülkelerine satan diğer birçok endüstri dallarında çalışan işçiler için de aynı şey söylenebilir. Nestlé işçileri, UNICEF ve WHO raporlarına göre yalnız Üçüncü Dünya'da her yıl bir milyonu aşkın çocuğu dolaylı olarak ölüme götüren anne sütü benzeri mamullere karşı hiçbir zaman greve gitmemişler, hatta basında bir bildiri bile yayınlamamışlardır. Balıkçı gemilerinde çalışanların hiçbiri, avlanma yüzünden balık türlerinin tüketilmesine ve balinaların öldürülmesine karşı çıkmamışlardır. Günlük üretimi sağlayanlar -işverenler ve işçiler- bu konularda hiçbir zaman birbirlerine muhalefet etmemişlerdir. Çatışma noktaları, temel ilke olması gereken dünyanın ve insanların mutluluğu ile değil, daha çok, tarafların varlığı ve onların özel çıkarları ile ilintilidir.

Evrensel ilkeler açısından, taraf diye bir şey olamaz.

1980'lerin barış hareketi de, amacına ulaşamayan bir tarafın başka bir örneğidir. Bu barış için değil, savaşa karşı yapılan bir hareketti. "Bizi öldürmeyin, yaşamak istiyoruz" dediler. Bu tüm savaşlara karşı değil, batıda çıkması olası bir savaşa karşı bir hareketti. Bu arada, yeryüzünde savaşlar sürüp gidiyordu. İran-Irak savaşı bunların ancak bir tanesiydi. Üyelerinin yaşamını ilgilendirmeyen konularda barış hareketi nerelerde? Hareket sadece kendi çıkarları uğruna protesto için mevcut. Tüm dünyayı kapsayan evrensel bir barış ve uyum ilkesine bağlı değil.

Tarih boyunca insanın insana karşı çıkması, bizi özgürlüğe ya da mutluluğa daha çok yaklaştırmış değil. Sadece, sömürünün ve baskının biçimini değiştirdi, o kadar.

XII

Yaşamayı ya da ölmeyi seçebiliriz. Ölüm altrüist bir davranış ya da intihar yoluyla gerçekleşebilir. En temel seçimdir bu ve türümüzün özellikle ayırt edici bir özelliğidir. Ne var ki, tali olan uğruna temel olan unutulur. Böylece, hangi gömleği ya da eteği seçeceğimizi düşünmekten, yaşamın kendisini düşünmeye pek zaman bulamayız.

Temel olanı düşünmekten kaçınmak, bizi psikolojik bakımdan öylesine totaliter bir yapıya sürükler ki, yaşamın ya da özgürlüğün niteliği açısından pek az önem taşıyan seçimler yapmakla ya da seçim hakkı için mücadele etmekle uğraşırız durmadan. Seçimin mekanik olarak uygulanması bize bir başarı, ilerleme ve özgürlük duygusu verir. Bu süreç, aynı zamanda, farkında bile olmadan vakit geçirmemizi kolaylaştırır. Böylece, zamanın akıp gitmesine karşı da bağışıklık kazanmış oluruz. Ölümsüz hissederiz kendimizi.

Ne var ki, yaşamı bu kadar az düşünen, yaşamı düşünmek gerektiği konusunda herhangi bir bilinçli çaba harcamadan yaşayıp giden bizler, başkalarının yaşamını etkileyen konularda taraf seçmekte son derece aceleci davranırız.

Yaşamın tarafını seçmeden, yaşantımız ve tarih boyunca bir tarafa karşı bir başka tarafı seçip dururuz. Seçtiğimiz tarafın anlamını ya da yaşam biçimini başkalarına zorla kabul ettirmek

için uğraşıp dururuz. Örnekler göstererek, gerekirse kuvvet kullanarak kabul ettirmeye çalışır dururuz.

Hayatımızı canımız istediği gibi yaşamakla yetinmeyiz. Bununla yetinmek isteyen bir avuç insanı da rahat bırakmayız. Onların ayağına gideriz, onları aziz mertebesine yükseltiriz, onlar gibi olmaya çalışırız, onları taklit etmeye çalışarak gönüllü bir yapıyı benimser ya da zorla kabul ettiririz kendimize. Ondan sonra da, bizi taklit edecek taraftarlar bulmaya gelir sıra.

Sabırla, inançla, zorbalık, kurnazlık ve yalanla, insanın ait olması gereken taraflar inşa ederiz. Tarihte, bu ait olma olgusu, doğumdan kaynaklanırdı (kast sisteminde hâlâ böyledir); ama şimdi, yüzyıllar sonra, seçim yoluyla ait olma'ya dönüşmüştür bu. İnsan, ait olmalıdır.

Taraf seçmenin totalitarizmi budur işte: Yaşama ait olmayı seçmeden, birbirine karşı taraflara ve bizzat kendimize karşı olmak.

Taraf seçmek ve onun beraberinde getirdiği totalitarizm, ölümü unutma sürecini de güçlendirir. Ölümün unutulması da kendi payına totalitarizmi güçlendirir; "ölümsüzler"in özgürlük diye bir kaygıları yoktur çünkü.

Gençler, toplumdaki köklü değişikliklerin duyarlı göstergeleridir. Günümüz gençleri gitgide artan sayılarda intihar ediyorlar. "Je vous dis bravo. Vive la Mort!" ("Sizi kutluyorum. Yaşasın Ölüm!") Böyle diyor Paris'te bir duvar yazısı. Gençler yaşamı ve ölümü düşünüyorlar. Kimileri ölüyor. Çoğu yaşamayı seçiyor. Yeni değerlerin yeni tohumları, temel seçimden doğacaktır ancak.

25 Kasım 1986, Marburg

HAİNLERİ SAVUNMAYA DAİR

X

Amerikan Ordusu seni istiyor
(ABD I. Dünya Savaşı'nda askere çağrı afişi) C.J. Patterson, 1917.

I WANT YOU
FOR U.S. ARMY
NEAREST RECRUITING STATION

"İhanet insanın hoşuna gider ama hainler iğrençtir."
Miguel de Cervantes

I

Herhangi bir toplumda, olabilecek en aşağılık yaratık, haindir. Bir insanın taraf değiştirmesi, o taraftan kopması, hatta kendi tarafını eleştirmesi, nefretle karşılanır. Düşman zaman zaman saygı uyandırabilir, ama hain daima mahkûm edilir. Hainler öylesine aşağılık sayılırlar ki Dante'nin Cehennem'inde bile en aşağı mevki, yakınlarına ve vatanlarına ihanet edenlere ayrılmıştır. Cinsel suç işleyenler, katiller, zındıklar, sapıklar, ırz düşmanları, büyücüler, hırsızlar ve riyakârlar, Dante'nin Cehennemi'nde hainlerden daha ayrıcalıklı konumdadırlar. Bir tarafın birisini hain diye suçlaması, genellikle öbür tarafın onu kullanması anlamına gelir. Öbür taraf, kendi iradesinden bağımsız olarak onu dünyanın gözü önünde sergiler.

II

Kişiden kendi tarafına bağlı kalmasını bekleriz. Hain ise, kendi topluluğunu terk etmeye zorlanır; güçlü aidiyet duygularıyla belirlenmiş bir yapıdan dışlanır. Topluluk içinde yaşam, ancak böyle duygular sayesinde ayakta durur. Birisinin artık oraya ait olmamaya karar vermesi, herkes için bir darbedir. Bu kopma ve eleştiri karşısında, topluluk üyeleri kendilerini yeniden değerlendirme yoluna gidecek yerde, daha da sıkı kenetlenirler ve haini mahkûm ederler. Topluluklar kendi eylemlerini, özverilerini ve kendi tarafları adına harcanan vakti nadiren sorgulama eğilimi gösterirler. Çünkü, böyle bir sorgulama sırasında kendi kararları sınanmış ve tehdit edilmiş olur. Yıllar yılı birlikte yürüyüp şarkı söyledikten, yıllar yılı birbirinin sırtını sıvazladıktan, "tasada ve kıvançta ortak" olduktan sonra, bütün bunların ardından sorulacak bir soru, hatta kuşku olarak yorumlanabilecek bir ima bile hepimize yöneltilmiş bir tehdit, bugünümüzü, dünümüzü ve yarınımızı tehlikeye sokan bir tehdit olarak alınır... Bu tehdit, hainin kişiliğinde somutlaşır.

III

Topluluğun tarihsel gelişmesi çelişme ve tutarsızlıklarla dolup taşıyor olsa bile, hain daima şimdiki zamana göre yargılanır. İnsan daima şimdiki zamana ihanet etmiştir. O andaki yapı ve güçler dengesi, hainin kim olacağını belirler. "Hain", topluluğun geçmişi ile tam bir tutarlılık içinde olabilir. Ama topluluk kolektif olarak değişmişse, kaybeden her zaman birey olacaktır. Örneğin, Sovyetler Birliği'nin tarihine baktığımızda, Troçki'nin, Stalin ve Parti tarafından hain olarak suçlandığını görürüz. Sonradan, Stalin, Kruşçev tarafından komünizme ihanetle suçlandı ve oybirliği ile hain ilan edildi. Ardından, sıra Kruşçev'e geldi. Derken Gorbaçov, Brejnev ile Stalin'i mahkûm etti. Bütün bu örneklerde, Parti ile Sovyet yurttaşlarının da koroya katıldıkları görülüyor. Hep birlikte hainleri birbiri ardından suçlama şarkısını söylediler. Hep birlikte, tek sesli bir koro halinde. Yaşasın devrim! Yaşasın Parti! Bu bir yalan tabii. Çünkü, onların söylediği, bizim söylediğimiz, her zaman söylemiş olduğumuz şarkı şu: YAŞASIN ŞU AN VE BİZİM ONUN İÇİNDEKİ YE-

RİMİZ! Hain ise, o âna meydan okuyan kişidir işte. Genellikle, düşmanın maaş bordrosunda olduğu için değil; genellikle iktidardan alaşağı edilmek istendiği için değil; değişme zorunluluğunu kavramadığı için de değil. Sandığımızdan çok daha sık olan, ama o ânın içinde kendimizi haklı çıkarmaya ve yüceltmeye daldığımızdan farkına varamadığımız şey, hainin gerçekten eleştirel yargısını kullanmakta olduğu gerçeğidir. Tüm risklere, geleceğini bildiği suçlamalara ve yüzyüze bulunduğu dışlanma tehlikesine karşın, inancı uğruna tek başına bu yolu izlemeye kararlıdır o. Yaptığı hangi anlama çekilecek olursa olsun, düşmanı bu durumu nasıl istismar edecek olursa olsun, o, durumu kendi gördüğü biçimiyle göğüsleyecektir; bunu yapmaya isteklidir, gönüllüdür ve bundan başka türlü davranamaz zaten. İbsen'in aynı adlı oyunundaki doktor gibi, o da bir halk düşmanı olarak suçlanma olasılığını bile bile göze alır.

IV

Başka bir anlamda, gerçek hain bizleriz. Kitlelerdir hain olan. Saptanmış resmi çizgiyi her an adım adım izleyenlerdir. Futbol kulübünün başkanı günün birinde çıkıp, takımın asıl renklerinin kırmızı-mavi değil, eflatun-mor olduğunu ilan eder. "Geçmişte," der, "kulüp yüz elli yıl önce ilk kurulduğunda, formalarda kullanılan boyalar aslında eflatunla moru andırıyordu. Dolayısıyla, gerçek renklerimiz kırmızı-mavi değil, eflatun-mordur." Bunun üzerine herkes, renklerin değiştirilmesine oybirliği ile karar verir. Sürekli olarak renk değiştiririz. İnsanlık tarihi, insanoğlunun birbiri ardından taraf değiştirmesinin örnekleriyle dolu. Bütün büyük devrimler, azınlıkların devrimleridir. Hepsi de azınlığın eylemiyle mümkün olabilmiş ve gerçekleştirilmiştir. Çoğunluk, ancak olay gerçekleştikten sonra bu çok köklü tarihi değişikliklere uymuş ve onları desteklemiştir. Bir zamanlar krallara, sultanlara ve çarlara saygı duyuyor, monarşiye karşı olanlardan nefret ediyorduk. Bugün cumhuriyetçiyiz ve cumhurbaşkanlarına alkış tutuyoruz. Yarın yeniden monarşist olabiliriz.

İdeolojilerimizi, çocuk yetiştirme yöntemlerimizi, moral

davranışlarımızı, zevklerimizi, alışkanlıklarımızı, örgütlerimizi, hayat tarzlarımızı, kurumlarımızı, sınırlarımızı, eşlerimizi, sevdiklerimizi, en sevdiğimiz şarkılarla yemekleri sürekli olarak değiştiriyoruz. Toplu olarak hareket etmek suretiyle de daima haklı tarafta oluyoruz. Saldırı hedefimiz, birey. Bizimle aynı yolda yürümeyenler, mahkûm ediliyor. Onları tarih kitaplarında, oturduğumuz mahallede, vaazlarımızda ve başkanlık konuşmalarında bulup çıkarıyoruz ve ayırıyoruz. Hainlerin adını yaşatıyoruz. Onlar, toplumun kolektif bilincinde kahramanlarla birlikte yaşıyor ve toplum üyeleri arasındaki bağları güçlendiriyorlar. Bizi rahatsız eden kuşkuları bastırıyoruz; haini bir birey olarak düşündüğümüzde ve bizim yüzümüzden mahkûm olduğu mutsuzluğu düşlediğimizde içimize dolan, kimseye açamadığımız kuşkuları bastırıyoruz. Haini ne kadar çok mahkûm edersek, biz de o kadar dogmatikleşiyoruz. Gitgide daha az sorguluyoruz, gitgide daha totaliter oluyoruz ve sonunda hiçbir şey anlamaz hale geliyoruz.

Belli bir tarafı tutup onu doğruladıkça kendimizi daha güçlü ve gururlu hissediyoruz. Adımızın saygıyla anılacağını bilirsek, işkenceye dayanabilir, davamız uğruna can verebiliriz. Tarihin bandosunun bizi yüreklendireceğini, adımızın tarihe geçeceğini biliyoruz çünkü. Sorumluluk duygusuyla ne düşündüğünü açıklayan ve kendi yolunda ilerleyen hain, nadiren böyle bir durumla karşılaşır oysa. O yalnızdır. Daima yalnız olmuştur ve daima yalnız olacağını bilir. Biz totalitarizmimizle bireyi yok ediyoruz. Bireysel özgürlüğü nadiren hoşgörüyoruz, çünkü ondan korkuyoruz. Özgürlüğün, yaşamımıza düzen ve anlam getiren yapıların ta kendisini yok edeceğinden korkuyoruz. İtaatkâr olduğumuz, körükörüne boyun eğdiğimiz için hainler yaratıyoruz. Böylesine zayıf olduğumuz için totaliter oluyoruz. Kendi benliğimize olan inanç, insana duyulan inanç, bizi hainlerin olmadığı bir topluma götürebilir; o zaman kendimizden korkmamız için bir neden kalmayacaktır çünkü.

"Beğenmiyorsan, çekip gidebilirsin," diyoruz. "Düşmanın ülkesine gidebilirsin." Hain tek başına bir birey olarak acı çekerken kitleler, çoğu zaman vicdan ve akl-ı selimden vazgeçme pahasına da olsa kendi yanılsamalarına sımsıkı tutunup duruyor. Hain kim öyleyse?

EK:
ÇAĞIMIZIN BÜYÜK "UYGARLIKLARININ" HAİNLERLE İLİŞKİLERİ KONUSUNDA ÜÇ ÖRNEK

1. OLAY: Amerika Birleşik Devletleri: ("In God We Trust"/ Tanrı'ya Güveniriz)

karşısında

Ezra Pound: (Şair ve hain)

Radyo yayınları aracılığıyla, Amerikan askerlerine, İtalya'ya karşı silaha sarılmamaları çağrısında bulunduğu için, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, önce İtalya'da hücre hapsi cezasına çarptırıldı.

Daha sonra Washington'a götürüldü, vatana ihanet suçundan yargılandı ve suçlu bulundu. (Eisenhower, Avrupa'daki Müttefik Kuvvetler Başkomutanı)

Cezaevi yerine St. Elizabeth Akıl Hastanesi'ne gönderilip 12 yıl oraya kapatıldı.

Tanı: Deliliğe dayanan vatan hainliği.

Bellibaşlı Amerikan şair ve yazarlarının baskısı sonucu, ABD hükümetince tahliye edildi. (Eisenhower, Başkan)

2. OLAY: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği: ("Dünyanın Bütün İşçileri, Birleşin")

karşısında

Leon Troçki Bordonoviç: (Devrimci ve hain)

Ülkesinden sürüldü, insanlık-dışı ilan edildi.

Stalin'in işçi devleti tarafından görevlendirilen kiralık katiller, Troçki'yi İstanbul'dan Kuzey Amerika'ya kadar izledi ve sonunda biri Meksika'da onun kafasına ölümcül bir kazma darbesi indirmeyi başardı.

PEKİ KATİLE NE OLDU?

Yaklaşık on yıl cezaevinde kaldıktan sonra tahliye edilince Moskova'ya geldi, orada Komünist Partisi tarafından bir kahraman olarak resmi törenle karşılandı ve;

STALİN tarafından ülkenin en büyük SOVYET KAHRAMANLIK NİŞANI ile ONURLANDIRILDI.

Troçki ise, Stalin'le Brejnev'i yanlışlarından dolayı suçlayan Parti Başkanı Gorbaçov tarafından iade-i itibar gördü.

3. *OLAY*: Üçüncü Reich: ("'Deutschland Über Alles"/ Almanya Herşeyin Üstünde)

Birleşik Krallık: ("God Save The Queen"/Tanrı Kraliçeyi Korusun)

SSCB: ("Dünyanın Bütün İşçileri, Birleşin")

Fransa: (Liberté, Egalité, Fraternité"/Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik)

ABD: ("In God We Trust "/ Tanrıya güveniriz)

karşısında

Walter Rudolph Hess: (Nazi ve hain)

İkinci Dünya Savaşı'nın doruğunda, İngilizlere barış teklifinde bulunmak üzere gizlice İskoçya'ya uçarak tüm dünyayı hayrete düşürdü.

Hitler tarafından hain ilan edildi. Churchill tarafından savaş esiri olarak cezaevine kondu. Nürnberg'de akli durumu sorgulandı. Ömür boyu hapse mahkûm edildi.

Spandau Cezaevi'nde 41 yıl boyunca TEK BAŞINA HÜCREDE tutuldu. Son 21 yılı, cezaevinin tek mahkûmu olarak geçirdi.

İngiliz, Fransız, Amerikan ve Sovyet güvenlik görevlilerinin gözetiminde dünyanın en iyi korunan mahkûmuyken, 1987'de 94 yaşında, intihar ettiği söylendi ve hemen ardından cezaevi yıkıldı.

Kendisinden daha da büyük dikkatle korunduğu anlaşılan yaşam öyküsünü dünya bugüne kadar öğrenebilmiş değildir.

İşitme Kötüyü
Söyleme Kötüyü
Görme Kötüyü

2 Ocak 1986, Marburg

ÖLÜM UNUTKANLIĞI

XI

Bisikletçilerin Cüreti, Jose Guadalupe Pasada, 1889.

"Hasta olduğun için değil, hayatta olduğun için öleceksin."
Lucius Seneca

I

Bize böylesine yakın olan ölüm üzerinde neredeyse hiç düşünmüyoruz. Ölüm her an birisinin ve herkesin başına gelebilir. Mutlaka gelmek zorunda. Ölüm mutlaka olacaktır ve her geçen saniye bizi ona daha çok yaklaştırmaktadır.

Yaşam konusundaki en büyük yadsımamız, ölümü yadsımamızdır. Ölümlü olduğumuzu, öleceğimizi hemen hiç düşünmeyerek kendimizi zihni bir deli gömleği içine sokuyoruz. Yaşadığımız, deneyimde bulunduğumuz, kokladığımız, gördüğümüz, dokunduğumuz her ânın bir daha gelmeceğini hissettiğimiz anlar o kadar ender ki. Yaşamı böylesine özel, böylesine benzersiz kılan şey, her şeyin yalnızca bir kez olması. Bunu algılamak, ölümün bilincine varmakla mümkün olabilir

ancak. Ölümün bilincinde olmayan bir insan, yaşadığının bilincinde de değildir. Sürekli olarak bir ölüm unutkanlığı sürecinde bulunuyoruz.

II

Ölüm sürecinin farkında olmak, yaşamın uçup giden güzelliğini algılamak demektir. Bu, aynı zamanda, güzelliğin sürekliliğinin farkına varmak demektir çünkü, uçup giden şey, zaman ya da güzellik değil, bireyin kendisidir. Ölümü dışarıda bırakan herhangi bir düşünce ya da eylem, yaşamı mülk edinme uğraşına götürür insanı. Pek çok ilişki, bu olanaksızlık, bu yalan, yani yaşamın mülk edinilebileceği düşüncesi üzerine kurulmuştur. Bu olgunun en iyi örneklendirilişi, "ebediyen" sözcüğünün varlığı ve kullanılışı ile mümkün. Zamanı iptal ederek ölümü durdurmak, yalnızca kendi bireysel yaşamımıza karşı olan tamahkârlığımızın bir belirtisi olmakla kalmaz, aynı zamanda yeryüzünde ne var ne yoksa hepsini birden sahiplenmek çabasını da gösterir. Bizi konuşmaya, sevişmeye, fotoğraf çekmeye, başarılı olmaya, sanat eserleri yaratmaya, altrüist olmaya, sadistçe davranmaya, başkalarını sevmeye ya da onlardan nefret etmeye zorlayan bir içgüdü ya da zorunluluk yoktur. Bunları yapıp yapmayacağımız ya da nasıl yapacağımız tamamıyla bize kalmış bir şeydir. İnsan bunların hiçbirini yapmadan da yaşamın güzelliğinin ve harikuladeliğinin farkına varabileceği gibi, bunların hepsini yaptığı halde o güzelliklerin farkına varmayabilir. "Yaşamın amacı" denilen şeye ilişkin tüm misyonlar, insanın kendinden kaynaklanır. Yaşama ilişkin tüm açıklamalar, bizzat kişinin tanımladığı bir hedef, anlam ve amaç bulma çabasından ibarettir. Yaşamın amacı, ölünceye kadar yaşamdır. Bu konuda evrensel teoriler kurmaya çalışmak bizi totalitarizme götürür. Bu teorilerin yanlışlığı her seferinde yeniden kanıtlanacaktır.

III

Sanayi devriminden bu yana yaşam anlayışımızın da bütünlüğünü yitirmesi yaşam konusunda uzmanlaşmaya gidilmesi ile birlikte, ölümle ilgili her şey bir kenara itilmiş, mar-

jinalleştirilmiştir. Komşularımız, bakkalımız, öğretmenimiz gibi bize yakın insanların ölümlerini paylaşmadığımız gibi, cenaze törenlerinin, gömme törenlerinin, asılmaların, ölülerin yakılmasının bile farkında olmuyoruz. Yıllar yılı hemen her gün görmeye alıştığımız yarı-anonim kişileri (bizi işe götüren otobüs şoförü, her zamanki benzin istasyonunda parayı alan adam, ofisimizdeki asansörcü, postanede pul satan adam vb.) artık görmemeye başladık mı, hemen unutuyoruz. "Gösteri devam etmeli" kuralı, yalnız tiyatro için değil, bizim için de geçerli. Hepimiz gösterinin bir parçası haline geldik. Sahnede olmayan, artık ölmüş demektir; yoktur. Yaşamla ilgilenişimiz, onu sahnede gördüğümüz gibi. Bizim sahnemizde. Bize göre olan sahnede.

En temel zihni süreçlerimizden biri, ölümü unutma süreci. Özellikle yirminci yüzyıl Batı toplumu (ve onun aracılığıyla dünyanın geri kalan kısmı), yaşlanmayı bile unutacak tarzda biçimlendirilmiş. İki aşırı ucun, yani gençlerle yaşlıların toplumsal konumları, son yüzyıl içinde köklü biçimde değişmiş durumda. Eskiden, bebeklerle çocukların göz önünde bulunmaması, seslerinin işitilmemesi gerekirdi. Onlar, kendi başlarına birer birey olarak kabul edilmezlerdi. Ancak yetişkin olduklarında birey sayılırlardı. Çocukların "çocuksu" bir tarzda giydirilmeleri bile, yakın geçmişte gerçekleştirilmiş bir gelişmedir. Bunu anlamak için, on dokuzuncu yüzyıl tablolarına bir göz atmak yeterli. Öte yandan yaşlılar, daha önceleri toplumda hayli önde gelen bir konuma sahiptiler. Onlar bilgili, güçlü, bilge kişilerdi. Yaşlarından gurur duyarlardı. Şimdi, durum bunun tam tersi. Hem gözönünde bulunmaması, hem de işitilmemesi gerekenler, yaşlılar şimdi. Çocuklarsa, kutsal bireyler haline dönüştü. Çocukları korumak, onların haklarını genişletmek için özel yasalar çıkarılıyor. Yaşlılar için böyle yasalar yok.

Teknoloji, edebiyat, psikolojik araştırmalar ve yasal uygulamalar alanında bir dizi gelişme sonucu çocuğun rolü öylesine parlak bir ramp ışığına çıkarıldı ki, çocuk birçok bakımdan türümüzün en önemli kişisi haline geldi. Yaşlılar çeşitli yerlere kapatılırken, bebekler şimdi hemen her yere birlikte götürülüyor. Toplumun ve insan türünün çocuklara gösterdiği an-

layış, katılma ve iletişim ruhu, yaşlılar için söz konusu değil; onlara, katlarulması gereken birer yük olarak bakılıyor giderek. Giyim örneğine dönecek olursak, şimdi çocuklar için özel giysiler ve modalar olduğu halde, yaşlılar için artık özel bir giyim tarzı yok. Geçen yüzyıldaki kendine özgü giyim tarzlarından yoksun bırakılmış oldukları gibi, şimdi genç görünmeye, gençler gibi giyinmeye özendiriliyorlar. Yaşlanma, yaşlılık ve ölüm marjinalleştiriliyor, bertaraf ediliyor.

IV

Ölümü unutma sürecinde hareket serbestimizi yitiriyoruz. Hep yaşayacakmışız gibi yaşayarak miskinleşiyor, yaşama aktif biçimde katılmayı beceremiyoruz. Eyleme geçmeyi, hareket etmeyi, keşfetmeyi, soru sormayı ve bulmayı beceremiyoruz. Cesur olmayı beceremiyoruz. Ölümü unutmakla, kendi yarattığımız standartlaştırılmış tekdüze bir varoluş biçiminin parçası oluyoruz. Bu standartlaştırılmış tekdüzelik bir kez yaşama tarzı haline gelince, sadece onu korumaya çalışmakla kalmıyor, bireyleri de bu tarzı değiştirme çabalarından vazgeçirmeye çalışıyoruz. Vagonun raydan çıkmaması gerek. Görünürde hiç değişmeyen bir varoluş biçimine ayak uydurmak bize bir güvence duygusu veriyor. Bu, nevrotik denilen insanın güvenlik ihtiyacı ile büyük bir benzerlik gösteriyor: Böyle bir "hastanın" herhangi bir anksiyete duymaması için her şeyin yerli yerinde olması gerekir. Bir tür olarak biz de aynı şekilde ölümü unutarak korkularımızdan kurtulmaya çabalıyoruz.

Ölüm insan için en büyük bilinmeyen olmuştur. Aynı zamanda en büyük korku kaynağı da. Bilinmeyen korkusunu azaltmanın en temel yollarından biri, ölümden sonraki yaşamı tartışan ve açıklayan din olmuştur. Bilinen şeyden korkulmaz. Cehennem ve ceza kavramlarını içeren dinlerde ve inanç sistemlerinde bile, insanı cennete, cennet bahçelerine götürecek eylemler sayesinde bütün bunlardan kaçınmak mümkündür.

Toplumun laikleşmesi ve bunu izleyen ateizm de ölüm unutkanlığını güçlendirici etkide bulunmuşlardır. Bilinmeyeni bilinir kılmakla, korkuyu azaltırız. Birçokları için mükemmel yaşam, her şeyin önceden kestirilebildiği bir toplumdur. Bilimin

kesin arayışı da işte tam bu amaca, önceden kestirme ve bilme amacına yöneliktir. Günlük yaşantılarımızı denetlemek suretiyle bize ya cennetsi ya da sağlıklı bir gelecek önceden haber veriliyor. Ölüm unutkanlığı bizi rahat ve güvenli bir ruh haline götürüyor. Günlük eğlenceler, zevkler ve sorunlarla kendimizi meşgul etmemiz yeterli. Her zaman bir sorun, bir başkasının yerini alacağı için de hiçbir sorun birey üzerinde varoluşsal bir etki yapacak kadar derin olamaz. Ölüm unutkanlığı insanı varoluşa ilişkin hiçbir korku duymama gibi bir ruh haline yöneltir.

V

Hazreti Adem elmayı ısırınca, cennetteki mutlu ve güvenli yerini yitiriverdi. Ayrıca, ölüm korkusu taşıyan bir ölümlüye de dönüştü. Oysa, insanları sonunda özgür kılan, ölümün varlığıdır; ölümün herhangi bir anda gelebileceği bilincidir. Hiç kimse ölümü yönetemez, onu önceden kestiremez ve denetleyemez. Doğum kontrolü var. Ama ölüm kontrolü yok.

Özgürlüğü herkes över ve yüceltir. Ancak, özgür olmanın ne denli zor olduğundan ya da içimizden -özellikle de kendilerini özgür sayanlardan- ne kadar az kişinin özgür olduğundan bahseden pek az kişi vardır. Özgürlük, son tahlilde, korku ile birlikte yaşama yeteneği, korkuyu göğüsleme, korkuyla yüz yüze gelme cesaretidir. Bize korkudan arınmış bir toplum ve yaşam güvencesi verenler, özgürlüğümüzü de elimizden almaktadırlar. Korkudan arınma karşılığında özgürlüğümüzü sunduklarımız, yeni birer baskı kaynağı haline gelirler.

Güvenlik ve kölelik nasıl el ele giderse, korku ve özgürlük de öyle el ele giderler. Korku, insan yaradılışının bir parçasıdır. Bizi uyutmalarına, uyuşturmalarına ve aldatmalarına izin versek bile, korkunun kökü kazınamaz. Korkmayan insan, yüzü kızarmayan bir insan gibidir. Yüzü kızarmayan insanın etik duygusu yok demektir. Korkmayan insanın temel bir yaşam ve ölüm duygusu yoktur. Ölümü unutmak, korkuyu unutmak için girişilmiş boşuna bir çabadır. İnsanın ölümlü olduğu gerçeğinin toptan yadsınması anlamına gelir.

VI

Yaşamın karşıtı ölüm değildir. Ölümün karşıtı doğumdur. Doğum ve ölüm, yaşam diye nitelendirdiğimiz sürecin birer parçasıdır. Ölüm de doğum kadar bir parçasıdır yaşamın. "İşte hayat," deriz birisi öldüğünde. "Haydi hayata," deriz bir doğum olduğunda. Doğumu ya da ölümü yadsımak, yaşamı yadsımakla eşdeğerdedir. Ölümü yadsımakla, ölüme karşı isyan etmekle, ölümsüzlük peşinde koşmakla, yaşamı yadsımış oluruz. Dolayısıyla, örneğin Freud'un dediği gibi insanda iki içgüdü olduğunu, bunlardan birinin yaşama, ötekinin de ölme içgüdüsü olduğunu söylemek, saçmadır. Yaşamı açıklamak için böyle bir Manihaizm'e ihtiyacımız yok. Yaşam ve ölüm, iyilik ve kötülük güçlerinin varlığını açıklamaya çalışırken böyle bir ikiciliğe başvurmak gereksiz. Ölüm de doğum da yaşamın kapsamı içindedir. Böyle bir ikiliği yaratan yalnızca bizim algılayışımız, yalnızca bizim korkumuzdur.

Yaşamın ölüme karşı savaşı diye bir şey yoktur. Yaşam, doğum ve ölümdür. Böyle bir savaş olmuş olsaydı, bunda pek başarılı olduğumuz söylenemez doğrusu. Ne var ki şairler, doktorlar, politikacılar ve ulema bunun üzerinde konuşup duruyorlar. Hepimiz ölümden korkarız ve kafamızda buna karşı verdiğimiz savaş sonunda belki Florida'da Poncé de Léon'un gençlik pınarını bularak kazanacağımızı umarız. Tür olarak en totaliter eylemimiz, ölümü unutmaktır. Sonsuza dek yaşayacakmışız gibi davrandığımızdan, dünya sonsuza dek varolacakmış gibi davrandığımızdan, herbirimizin içinde varolan doğum ve ölüm sürecine ilişkin açık seçik bir bilince sahip olmadığımızdan, gösterinin sonsuza dek süreceğini düşündüğümüzden özgür olmayı beceremiyoruz. Özgürlük uğruna girişilecek herhangi bir çabayı, herhangi bir özgürlük durumunu, derhal ölüm duygusu izler. Özgürlük, istediğimiz herhangi bir şeyi, her şeyi düşlemek ve yapmak demektir: Sorulmamış bir şeyi sormak, şimdiye kadar cesaret edilmemiş bir şeyi yapmaya cesaret etmek, bilinmeyenin peşinde koşmaktır. Bilinmeyenin peşinde koşmak tehlikelidir. Tehlike, son noktasında ölüm demektir. Bu, aynı zamanda korku ile birlikte yaşamak, korkmak ama yine de yoluna devam etmek demektir.

İnsan korkuya yenildiği zaman, eyleme geçmekten ve ufkunun peşinde koşmaktan korktuğu zaman, özgürlüğünü yitirir. Korkmak, normaldir. Ama korkuya boyun eğmek, düşünmekten ve soru sormaktan vazgeçmeyi gerektirmez. Ölümün ya da tehlikenin bize hatırlatılması, özgürlüğümüzün bize hatırlatılması demektir. Özgürlüğü kullandığımızı, özgür olma eylemine girişmiş olduğumuzu bilmemiz demektir. Bunun dışındaki herhangi bir duygu, sahte bir güven duygusudur.

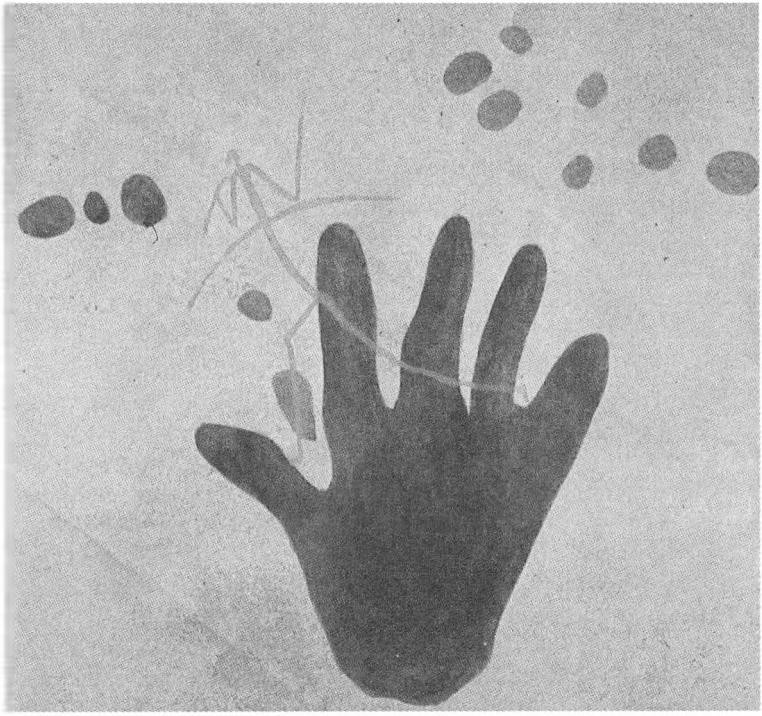
Yirminci yüzyılın moda yaşam güvencesi, otomobillerdeki emniyet kemerlerinde, sigara içmemekte, kolesterolsüz yemeklerde ve genel olarak "sağlıklı yaşam" anlayışında göze çarpıyor. Ölümü yadsımanın, ölümsüzlüğe öykünmenin en acizane arayışları türümüzün yok olup olmama ikilemiyle aynı anda gündeme geliyor. Yirminci yüzyılda ölümü yadsıyarak, ölümü gülünç ve çaresiz çabalarla ertelemeye çalışarak hayata körleşiyoruz.

Kış 1984, Viyana
Güz 1989, Kea

SANATÇIDAN SAKININ!

XII

Tarih öncesi mağara resmi, Sera Vadisi, Libya

"Hem Tanrı'ya hem de Mammon'a (Şeytan'a) birden hizmet edemezsin."

Aziz Matta

I

İnsan niçin yazar? Resim yapar? Besteler? Yaratıcı insan, yoğun bir biçimde yaşar. Evrenin ağırlığı, sonsuzluğun derinliği onun düşünce ve duygularında hapsedilmiştir. Yalnızca söyleyecek yeni bir şeyi olmakla kalmaz, aynı zamanda onu söylemenin yeni bir yolunu bulmanın peşindedir de. Yeni bir dil arayışı içindedir o. Hayal gücü vardır. Dil ve hayal gücü sonsuz biçimde bir araya gelirler ve dış âlemi olduğu kadar, onun iç âlemini de ifade ederler. Yaratıcı acı çeker. Yaşayabilmesi için yaratmak zorundadır. Yaratma yoluyla acılarını azaltır. Sevgili Altan Adalı artık resim yapamıyordu. Resim yapmadan, yaratmadan da yaşayamıyordu.

Yaratıcı çalışma, yaşama eyleminin üzerine geçirilmiş bir

deli gömleğidir. Yaratıcı faaliyet, insanı çıldırmaktan, intihar etmekten alıkoyar. Rilke bir şair adayına, ancak yazmaktan kendini alamadığı takdirde şair olabileceğini söylemişti. Yaratma, bir dürtü, bir gereksinimdir. Tek başına bir bireysel çabadır. Yaratıcı, yaşamını paylaşmaz. Kendisini hapseder. Sonunda, yarattığı nesneyi sergiler. Her yaratıcı düş kurabilmek, derinlere inebilmek için kendi sığınağına kaçar. Başkalarından uzaklaşarak, kendi bireysel mekânına sığınır.

Yaratıcı, yaşama yoğunluğunu, ister müzik, ister resim, ister yazı olsun, yapıtları aracılığıyla ortaya koyar. Çoğu zaman, kendisini ona adamış insanlar vardır etrafında. Yapıtlarını yaratabilmesi için onlar özveride bulunur, hizmet ederler. Onun kapris ve arzularını yerine getirirler. Onlar yaratıcı için yaşarlar, oysa o, yapıtları için yaşar. Yaratıcılık, yoğun yaşayan ve sevgiyi başkalarıyla nadiren paylaşan insanların giriştiği umutsuz bir eylemdir. Gündelik yaşantımızda, gündelik ilişkilerimiz aracılığıyla yaratıcı olamayız. Sanatçı, ancak kaçtıktan sonra, sığındığı yerde yaratır. Birbirimizle iletişim kurarak, topluluk içinde yaratıcı olamayız, olmayı da başaramadık.

II

Basılmış roman, kaydedilmiş müzik, çoğaltılmış sanat eserleri... Bunların hepsi, bize dikte edilmiş standartların örnekleridir. Sanat yaratılıp paylaşılacak yerde , giderek daha çok üretilen ve tüketilen bir şey haline geliyor. Sanatçı, herkese ulaşıp herkesin üstüne çıkma eğilimleriyle, hem kendisi hem de herbirimiz için totaliter bir düzen empoze etmektedir.

Kendisinin başkalarıyla yarışmasına izin veren, yapıtlarının seri üretimine ve kendisinin reklam edilmesine izin veren "yaratıcı" ile, herkesten daha çok, daha iyi ve daha hızlı çalışan Sovyet emek kahramanı madenci Stahanov arasında ne fark var? Kurumların piyonu olmayı, yarışmalara ve reklam kampanyalarına katılmayı göze alan "yaratıcı", Stalin'in işçisi Stahanov ile eşdeğerde bir totalitarizm simgesidir. Sanatta "best seller"lar, Arkansas'ta da Brüksel'de de Hong Kong'da da İstanbul'da da aynı lezzette olan standart McDonald hamburgerinin bir başka biçimidir. Yaratıcılığın sonsuz potansiyeli

ve olanakları gözönüne alındığında, bir yapıtın başka yapıtlarla kıyaslanması, onlardan üstün görülmesi ve herkes tarafından elde edilmek istenmesi için kesinlikle hiçbir neden yoktur. Böyle bir şey, kitle standartları ve zevkleri yaratır; herbiri yeni bir şeyi yeni bir şekilde söyleyen ve potansiyel olarak sonsuz sayıda yaratılmış olan öteki yapıtların tanınması ve özendirilmesi olasılığını yok eder.

Totaliter eğilimimizin bir başka yönü de, kendi yüzyılımızdaki sanatın en iyi olanını istemekle kalmayıp, aynı zamanda yüzyıllarca geri giderek geçmişteki sanatın en iyi, en büyük ve en parlak örneklerini arayışımızdır. Yaratma eylemi, özel bir yerde, mahremiyet içinde yapılarak coşku ve doyum sağlamıyor artık. Yaratıcının anonim kaldığı dönemleri çok gerilerde bıraktık. Şimdi, tanınmak çok daha önemli. Kimileri için hemen tanınmak bile yeterli değil. Gelmiş geçmiş en tanınmış isimlerden biri olmak gerekiyor. Tarihe hükmetmek, gelmiş geçmiş en büyük isim olmak eğilimindeyiz. Yaratıcılıkta en büyük diye bir şey olamaz.

Amerikalı psikiyatrist Robert Lifton, tüm faaliyetlerimizin ardındaki itici gücün ölümsüzlük peşinde koşmak olduğunu ileri sürüyor. Lifton'a göre bu ölümsüzlük arayışının dört türü var: Dinsel (ruhun ebedi varlığı), biyolojik (zürriyet aracılığıyla tohumlarımızın yaşamını sürdürmesi), yaratısal (resimlerimizin, heykellerimizin biz öldükten sonra yaşamaya devam etmesi) ve tarihsel (herbirimiz her eylemimizle yaratıyor ve tarihin bir parçası haline geliyoruz). İnsanın bir şekilde sonsuza dek ait olması, tarihe mührünü basması ve geleceğe egemen olması gerektiğini savunan tipik bir "çağdaş" görüş. Bütün bunlarda sevgiye, sevince ya da paylaşmaya ilişkin tek bir şey yok. Dünyanın gelecekte varolması, ancak bizim hatırlandığımız ölçüde önem taşıyor.

Yaratıcılıkta karşılaştırma ya da sınıflandırma olamaz; deneyimin derinliğine varma olasılığı söz konusu olabilir ancak.

Çağımız sanatçısı, herkese erişme ve gelmiş geçmiş herkesten üstün olma arzusu ile, hem kendisi hem de hepimiz için totalitarizm potansiyeli taşımaktadır.

III

Yalnızca sanatı aracılığıyla kendini ifade eden kişi siliktir. Yarattığı nesnenin ardına gizlenmeyi seçiyor demektir. Kendini, gündelik yaşantılarını sürdürenlerden uzaklaştırmaktadır o. Yarattığı şeyler aracılığıyla yorumda bulunmakta, eleştirmekte, başkaları adına acı çekmektedir. Böylece yabancılaşır ve buruk, katı biri olur çıkar. Yaratıcılık da, yüceltici olmak yerine mahkûm edici bir eylem haline gelir. Başkalarıyla paylaşılmayan yaratıcılık, sahiplenici, mülkiyetçi bir yaratıcılık olur. Yaratıcı, yaratıcılığını yarattığı nesne ile sınırlayarak bizi de birer nesne (obje) haline getirmekte ve öyle kullanmaktadır. Biz de yaratıcının nesnelerini (objelerini) değerlendirme, kabul etme ve alkışlama yoluyla, gündelik yaşantımızın mahkûm edilme sürecini güçlendirmiş oluyoruz. Gündelik yaşantımızda yaratmadığımızdan, yaratamadığımızdan dolayı, kendilerini bizden ayıran, bencil, özveride bulunan ve aşağılayıcı ya da karamsar bir gözle bize tepeden bakan yaratıcılar ortaya çıkıyor.

Yaratıcı ile seyirci ya da izleyici arasında, insanlarla ürünü karşı karşıya getirmekle yükümlü bir "aracı" durmaktadır. Bu aracı, değer yargılarını kâr, ideoloji ve beğeni temeli üzerinde oluşturur. Çeşitli türde aracılar vardır: Sosyalist ülkelerde kamuoyu önünde nelerin sergileneceğine karar veren sanat komiseri. Kentte nelerin gösterileceğini seçen sanat kurulu. Vakıflarda milyonlarca dolarlık vergi indirimi sağlamak üzere bazı yapıtları ötekilere tercih etmekle görevli danışmanlar. Kapitalist ülkelerde sanatı ve sanatçıları tıpkı diş macunu ya da hazır çorba gibi imal eden, ambalajlayan ve dağıtan uzmanlar...

Bütün bu durumlarda, sanatçı ile halk kitleleri arasında yapılan ayrım, bir tarafın ötekiler için gösteri yaptığı, ötekilerin de bu gösteriyi tükettiği tek yanlı bir ilişkiye varır. Bu da sanatı yaşamın kendisinden, yani her şeyin birlikte yapıldığı o kendiliğindenlikten uzaklaştırır. Çünkü sanat, özünde, bir gösteri ya da obje değil, bir deneyimin karşılıklı paylaşılması, bir sürece karşılıklı katılımdır. Örneğin, bu bir solo kemancı ile dinleyiciler arasındaki ayrımı yadsımaz. İzleyicilerden her birinin kemancı olmasını ya da partisyonu ezbere bilmesini gerektirir anlamına da gelmez. Bu, çalınan bestenin hepimizin yaşamının

tam bir parçası olduğunu, salt "müzik âlemi"ne ait bir şey olmadığını algılamamız gerektiğini ifade eder. Herşey yaşamın içindedir. Müzik, icracının ve bestecinin olduğu kadar, bizim de yaşamımızın bir parçasıdır. Sadece beğendiğimiz, onayladığımız, kıyasladığımız ya da tükettiğimiz bir şey değildir müzik. Kültürümüzü arttırmaya yarayan bir nesne değildir.

Sanatçının dünyasıyla kendi dünyamız arasında bir ayrım yaptığımız an, yalnızca icracı ve icra bağlamında değil, sanatın yaşamımızda oynadığı rol bağlamında da sahneyi sanatın totalitarizmine teslim ettiğimiz andır.

Sanat, geniş ufuklu ya da baskıcı olabilir. Sanatı herbirimizin ve hepimizin içinde olan bir şey yerine, bizden uzakta orada öylece duran bir şey olarak algılamak, ona baskıcı bir nitelik verir. Ancak onunla yekvücut olduğumuz zaman sanat doyurucu ve geniş ufuklu olur ve evrenin çok yönlü gerçekliği içindeki deneylerimizin derinlemesine farkına varmamızı sağlar.

Sanat, son yüzyıllarda gitgide daha çok, uzmanlar tarafından icra edilen bir uzmanlık dalı haline gelmiştir. İnsanlardan ve hayattan uzaklaştırılmıştır. Sanatçılar da, yaratıcı kişiler olmaktan çok, icra eden profesyoneller haline gelmiştir. Tıpkı, oynamak yerine gösteri yapan sporcular gibi. Belli bir şeyde uzmanlaşarak, bütünsel yaşama duygusunu yitirdik. Tek bir şeyde uzmanlaşarak, kendimizi acımasızca icraya yönelttik ve bunu çoğu kez amacın aracı haklı kıldığı inancıyla yaptık. Ne var ki araçlar yaşamı, yaşamla sanatın uyumunu, sanatla insanın uyumunu çoğu kez doğrudan olumsuzlar. Sanatı yaşamdan soyutlayıp, izleyiciye sunulan uzmanlaşmış bir gösteriye dönüştürmekle, sanatın önceden kestirilebilir ve denetlenebilir olduğunu göstermiş oluruz. Bu da totalitarizmin kendisidir.

Sanat yalnızca bir uzmanlık dalı haline gelmekle kalmamış, aynı zamanda bir endüstri olmuştur. Teknisyenler, danışmanlar, bürokratlar, halkla ilişkiler uzmanları, temsilciler ve vergi müşavirleri gibi, sanat endüstrisinde çalışarak hayatını kazanan pek çok insan görüyoruz.

Sanayi uygarlığı öyle bir toplum yarattı ki, bu toplum içindeki insanların özellikle önde gelen tek bir faaliyetleri vardır, o

da işleri. Bu faaliyetin yürütülmesi dışında bütün zamanımızı başkalarının gösterilerini izlemekle geçiriyoruz. Sürekli olarak birbirimiz için gösteri yaptığımız, ama asla birlikte icrada bulunmadığımız toplumlarda yaşıyoruz artık.

IV

Cemaatten (Gemeinde) topluma (Gesellschaft) geçerken, birer birey olarak, yaşamın çeşitli ifade biçimlerine ilişkin faaliyetlerden feragat ettik. Örneğin, evlerimizdeki müzik âletlerinin yerini kasetçalarlar aldı. Aile fertleri artık birlikte müzik çalmaz oldular. Dans etmeye hâlâ devam ediyoruz, ama dans artık yaşantılarımızın bir ifade biçimi olmaktan çıktı. Yaptığımız danslar, müzik endüstrisinin buyruklarına göre moda oluyor ya da gözden düşüyor. Bir zamanlar topluluk yaşamının ayrılmaz bir parçası olan tiyatro, şimdi ya sadece bir eğlence aracından ibaret ya da istediğimiz gibi yaşamadığımız, yaşayamadığımız, yaşama serbestisine sahip olmadığımız hayatlarımızın yerini tutan bir arındırıcı. Aynı şey şiir için de geçerli. Bir zamanlar gündelik yaşantımızın ve sohbetlerimizin son derece önemli bir parçası olan şiir şimdilerde öylesine marjinal hale geldi ki, şiir yazan, okuyan ya da dinleyen kişileri mumla arıyor insan.

İşimizin dışında "boş zamanlarımız"ı, hobi ya da vakit geçirme uğraşı dediğimiz şeylerle dolduruyoruz şimdi. Böylece, hobisi keman çalmak ya da resim yapmak olan kişiler çıktı ortaya. Ne var ki, hobi olarak keman çalan kişi ile eskiden keman çalan kişi arasında tayin edici bir fark var. Eskiden keman çalmak, aileyi ve cemaati bir gelenek duygusuyla içine alan ve gündelik yaşantının önemli bir parçası olan bir uğraştı. Şimdiyse, keman çalan kişi, yabancılaşmış yaşantısında bir öz ve anlam peşinde koşan bireyden ibaret. Boş zamanını kendine göre doldurmaya çalışan biri. Bu durum, kişinin çevresindeki yaşamdan, hatta bizzat yaşamdan soyutlanmış olmasından doğuyor.

Büyük müzisyenler ve besteciler hâlâ eski dünyadan, Avrupa'dan çıkmaya devam ediyor. Tüm refahına karşın Amerika'dan, Yeni Dünya'dan çıkan pek yok. Müzik, Budapeşte, Vi-

yana ve Prag gibi Avrupa kentlerinde ailelerin ve sokakların gündelik yaşantısının bir parçası hâlâ. Amerika'da mükemmel bir teknikle icra ediliyor olabilir, ama yaşamıyor.

Sanatta teknik mükemmeliyet ve uzmanlaşma, sevişmedeki ustalıkla eşdeğerde. Bu da totalitarizmle, yaşam güçlerinin boyunduruk altına alınmasıyla eşdeğerde. Bu sanatın inkârı (olumsuzlanması), insanoğlunun manevi birlikteliğinin inkârı ve de yaşama sanatının inkârı demektir.

V

Sanatçıyı aramızdan uzaklaştırmakla, sanatın bize dikte edilmesine izin vermiş olduk. Sanatı, hükümetlere ve şirketlere devrettik. Bizsiz sanat mekanik, yabancılaşmış, cansız bir şey haline geldi. Ya da madalyonun öbür tarafına bakarsak, sanat (tabii yalnızca, soyutlanmış küçük bir bireysel azınlık için) içinde bulunduğumuz duruma karşı şiddetli bir başkaldırı halini aldı. Her iki şıkta da sanat, ya yüceltilmiş ya da sürgüne gitmiş sanatçıların bizim hakkımızda getirdikleri bir yorumdur. Sanat bizsiz olduğu gibi, biz de sanatsızız.

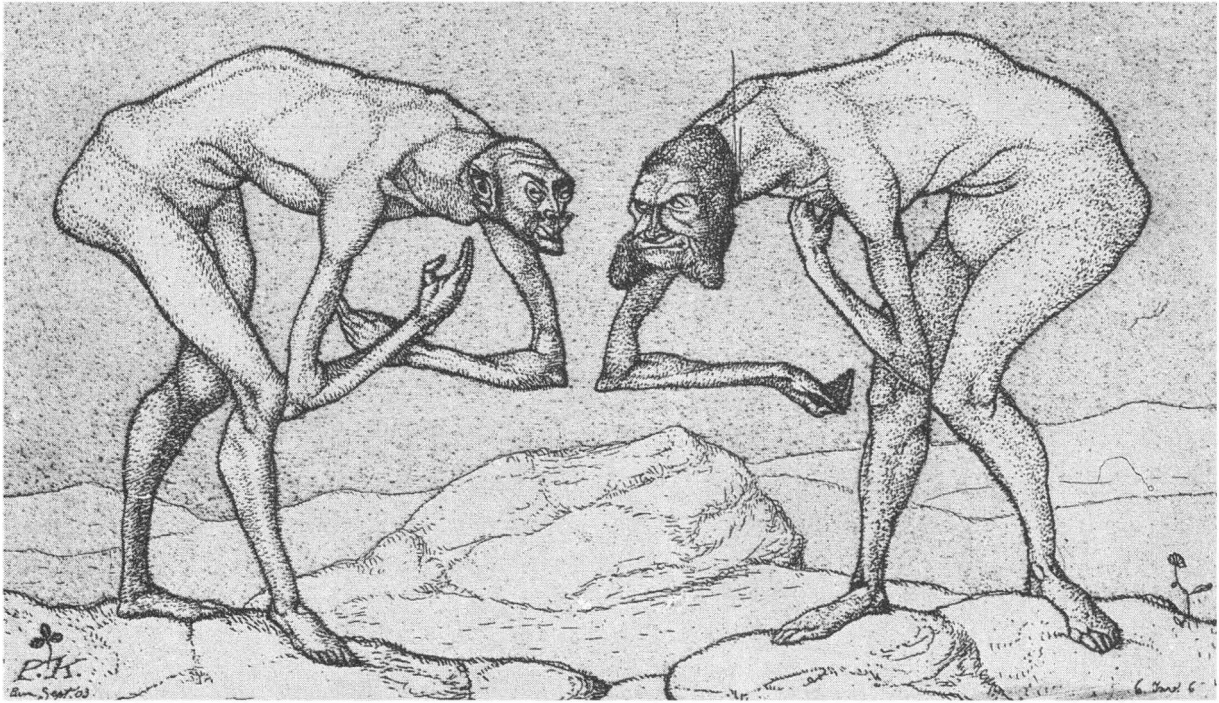
"Şairler susacak,
Şair olduğunda herkes"
diyor şair arkadaşım Reşit Ergener.

21 Ocak 1987, Marburg

YAŞASIN ANLAŞMAZLIK

XIII

Karşısındakini kendinden daha yüksek bir mevkide sanan iki adamın karşılaşması, Paul Klee, 1903.

"Herkes aynı yöne çekseydi, dünya alabora olurdu."
Yidiş atasözü

I

Düşüncelerimizin, fikirlerimizin, zevklerimizin, deneyimlerimizin doğrulanmasına ihtiyaç duyarız. Bu, bizim hem birey olarak, hem de birbirimizle olan ilişkilerimizde kendimizi güven içinde hissetmemizi sağlar. Uyuşma ihtiyacı, gerçekliğe hükmeder. Güvenlik uğruna mutabık kalırız ve gerçeği feda ederiz. Uyuşmaya varmakla, toplu olarak her şeyi paylaşmış ve doğrulamış oluruz. Üzerinde uyuşmaya varamadığımız şeyler, soyutlanmış olarak kalır ve unutulur; bunların ortak kültür ve uygarlığımızın bir parçası haline gelmesi pek enderdir. Gündelik hayatımızın akışı içinde uyuşmayı bir rahatlık sayarız. Bir tartışma günün düzenini bozacaksa, uyuşmazlık çıkarmanın pek bir anlamı yoktur. Anlaşma, totaliterdir.

II

Sırf günü huzurlu geçirmek için sık sık "evet" der, ama aslında "hayır"ı kastederiz. Uyuşmak suretiyle başkalarıyla aramızda bağ kurarız. Anlaştığımız insanları sever, uyuşmadıklarımızdan hoşlanmayız. Genellikle uyuşmamaktan çok uyuşmaya vakit ayırırız. Mutlu evliliklerin, uzun süreli arkadaşlıkların, olumlu iş atmosferlerinin, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkilerin kalıcı olabilmesi, ancak uyuşma olduğu takdirde mümkündür. Bir şey ters gittiğinde danışmanın, öğretmenin, endüstri psikoloğunun, halkla ilişkiler uzmanının görevi, taraflar arasında yeniden uyuşma sağlamaktır. İnsanlarda yapısal değişiklik eğilimi genellikle azdır. Yeryüzündeki bütün sefalete, adaletsizliğe ve mutsuzluğa rağmen, kendi kendimizi ve öteki türleri yok ettiğimiz bir dünyada yaşıyor olmamıza rağmen, kurulu düzenle, kitaplarla ve birbirimizle uyuşmayı sürdürürüz. Hep birlikte uyum içinde yaşamaya devam ederiz. Anlaşmanın getirdiği yalancı uyum duygusu statükoyu, felakete götüren rayları sağlamlaştırır. Yine de, anlaşmazlık çıkartarak sevimsiz olmak istemeyiz. Birbirimizle ve yetkililerle uyuşma halinde olma eğilimini sürdürürüz, ta ki, sonunda herkes birbirini boğazlama noktasına gelene dek. Uyuşma, uyuşmazlıkla değil, tam bir kargaşa ile sonuçlanır. Ama o ana dek, olumsuz beyanlarda bulunmaya cesaret edemeyiz. Kendi kurduğumuz hapishanelerde kendi kendimizin sansürcüsü oluruz

III

Uyuşma, hiyerarşik totaliter toplumda zaten bize önceden verilmiş olan düzeni taklit edip kendi içimize soktuğumuz bir süreçtir. Yetişkinliğe giden yolda hepimizin içinden geçtiği toplumsallaşma süreci, bize uyuşmanın öğretildiği bir süreçtir. En basit çocuk oyunlarındaki kurallardan, kurulu düzenin yasalarına varıncaya dek, tüm kurallara uymayı öğreniriz. Toplumsallaşma sürecinde uyuşmazlığın yeri ve tek bir örneği dahi yoktur. Uyuşmak, dostça bir hareket sayılır. Aile içinde, okulda, dinde ya da hükümette uyuşmazlık çıkarmak, kötü, nazik olmayan, tehlikeli bir eylemdir.

Uyuşmazlıkta bile, uyuşmama konusunda uyuşmaya va-

rırız. Saygın düşünürler, akademisyenler ve kurulu düzenin bilgeleri uyuşmama konusunda uyuşmaya vararak, kendilerini yalancı bir güvenlik duygusuyla donatırlar ve böylece ciddi bir eleştiri ya da aforoz edilme kaygısına düşmeden çalışmalarını sürdürürler. Uyuşmama konusunda vardıkları bu uyuşma, kendi çalışmalarından ve başkalarının çalışmalarından büyük bir gönül rahatlığı duymalarını ve bu konularda kendilerine hemen hiçbir temel eleştiri yöneltilmemesini sağlar. Hakikat paylaşılabilir mi? Hakikat üzerinde uyuşmaya varılabilir mi?

IV

Son tahlilde birbirimizle paylaşabileceğimiz tek şey, hepimizin kafasında belirli sorular olduğudur. Bu sorulara yanıt arama süreci içinde yollarımız kesişebilir. Sorgulamaktan ve yanıt aramaktan gelen o "bakış"ı birbirimizin gözünde görebiliriz. Ne var ki, o bakışla bir bağ kurduğumuz anda, o bağ, arayış deneyiminden ağır bastığı anda, o bağ, arayışın serbest akışını engellediği anda, erişilmezin peşinde koşmak için gerekli olan tüm özgürlüğü de yitirmiş oluruz. Artık özgür değilizdir. Ait olma konusunda uyuşmaya varırız. Uyuşma konusunda yekvücut oluruz. O zaman da, yalnızca aynı soruları sormaya başlamakla kalmayız, aynı zamanda sorularımız da yanıtlanabilir hale gelmiş olur. Kutsal kitaplarda ve ders kitaplarında, anayasalarda ve evrensel bildirgelerde yanıtlar kaydedilmiş, kodlanmış ve böylece kutsal, dokunulmaz, sorgulanmaz hale gelmiştir. Bunlara getirilecek ilave sorular, kâfirlerden, halk düşmanlarından, cahillerden, gerçekçi olmayan kişilerden ya da delilerden gelmiş sayılır.

V

Çoğu durumlarda anlaşma, bir yalandan, bir güvensizlik göstergesinden ibarettir. Sohbetlerde çoğu kez karşımızdakini gerçekten dinlemeden onu onayladığımızı belirtir, evet evet evet der ve başımızı sallarız ki, bir an önce konuşma sırası bize gelsin ve biz de meramımızı anlatabilelim. Bu tür gündelik sohbetlerde anlaşma, insanın sırf karşısındakini susturup kendi fikirlerini söyleyebilmek için başvurduğu bir kılıftır. Savaşan

ülkeler, işverenlerle işçi sendikaları, evsahipleriyle kiracılar arasındaki bütün görüşmeler, anlaşmayla sonuçlanır. Böyle durumlarda anlaşma, çoğunlukla güçlülerin görüş ve şartlarını zayıfların kabul etmesi anlamına gelir aslında. İktidar ve güç peşinde koşmayanlar, birbirleriyle mücadele içinde olmayanlar, nadiren uyuşma ihtiyacı duyarlar. Onlar daha ziyade, tek bir ağaçtan düşen yapraklar gibi, uyum halinde oracıkta kendiliğinden geliştirilmiş ilişkiler içinde bir arada süzülüp dururlar. Evlenmek üzere anlaşan gençler, o anda birbirlerine öyle şeyler vaat ederler ki, bunlar bağlanma ruhunu olumsuzlar, inkâr eder. Evlilik yemini, sevginin doğrulanmasından çok, özgürlükten feragat edilmesi anlamına gelir. Karşılıklı ödevler konusunda bir anlaşmadır bu ve aşka eşlik eden altrüizm duygusuna hepten ters düşer. İnsan, arkadaş ya da sevgili olma konusunda nasıl anlaşmaya varabilir? Bu gibi şeyler kendiliğinden olur. Arkadaş ya da sevgili oluruz. Ama bir kez olduk mu da, aramızda bir bağ kurmuş, yazılı olmayan iki kopyalı bir sözleşme yapmışız demektir. Ne var ki, her iki kopya, çekici bir dille de olsa, farklı dillerde farklı şeyler söylemektedir.

VI

İnsanın karşısındakine duyduğu güven, güvence ve inancın eşlik ettiği bir uyuşmazlık neden olamasın? Görüş ayrılıkları ve uyuşmazlıklar neden karşısındakini reddetme anlamına gelsin? Yıllar yılı hemen hemen her konuda anlaşan iki insanın belirli bir konuda şiddetli bir uyuşmazlığa düşmesi neden bir felaket sayılsın ve bu durum neden onların birbirlerini hiç tanımamış olduklarının belirtisi sayılsın? Ya da, birbirinden farklı iki insanın, zevklerden ideolojilere varıncaya kadar pek çok konuda uyuşmadan birlikteliği nasıl mümkün olabilir? Birlikte olmak neden birbiriyle anlaşmak anlamına gelsin? Sağlam bir ilişkiye neden bir anlaşma ilişkisi gözüyle bakılsın? Atomun pozitif protonu ile negatif elektronunu ele alalım: Bunlar arasında ahenkli bir ilişki yok mu? Hele bir de, ancak madde ile birlikte varolabilen anti-madde düşünülecek olursa.

Özgürlük, uyuşmazlığın bir fonksiyonudur. Hiçbir zaman

uyuşma zorunda kalmama sürecidir özgürlük. Özgürlüğün doğrulanması, anlaşma peşinde koşmamakla sağlanır.

Anlaşma bir süreci durdurur. Şeyleri dondurur. Yaratıcılığı durduran bir frendir o. Eleştirel düşünce, uyuşmazlığı körüklemek demektir. Anlaşmazlık yerine anlaşmayı teşvik ettiğimizde, totaliterce ve kendimize karşı saygısızca davranmış oluruz. Doğa, çatışma içinde ve çatışma sayesinde ahengini sürdürebiliyorsa, biz de anlaşmayabiliriz. Kendi kendimize böyle bir borcumuz var. Anlaşmamak suretiyle yalancılıktan kurtulur, özgürleşiriz.

16 Şubat 1987, Marburg

HAYATA KARŞI AMAÇLAR

XIV

Tarih öncesi mağara resmi, Zimbabve.
Bir kişi kurban edilmiş (altta). Üstteki tanrıçanın katına varmaya çalışanlar merdivenden tırmanıyor, merdiven yılana dönüşünce yeryüzüne doğru düşüyorlar.

"Ay'a sordular:
'Neyi isterdin en çok?'
Cevap verdi:
'Güneş'in kaybolmasını, ve ebediyen
bulutlarla örtülü kalmasını.' "

Ferideddin-i Attar

I

"Hayatını planla. Amaçlarını gerçekleştir. Hayattan ne beklediğini bil. Hiçbir şey seni yolundan alıkoymasın. Azim ve disiplin sayesinde yapamayacağın şey yoktur. Bunu başaracak yeteneğe kesinlikle sahipsin."

Bu sözler böyle sürüp gider. Analar babalar, hocalar, psikologlar, en iyi arkadaşlar, hepsi bunları söyler ve sen de bunları tekrarlar ve hepsine de inanırsın. Bütün bunların ne kadar saçma olduğu, bir gün şu ilanı okuduğum zaman kafama dank etti: Yüzünde kararlı bir ifade okunan eli yüzü düzgün orta yaşlı bir kadın fotoğrafının altında, "Bu kadının belirli amaçları var," diye yazıyordu "Ve biz de onu oraya ulaştıracağız." Borç vermek isteyen bir bankanın ilanıydı bu.

Bankalar, hükümetler, şirketler, meslek kuruluşları, toplumun yapısını planlayan ve yürüten bütün kurum ve insanlar, bizim birtakım amaçlara sahip olmamızı isterler. Ayrıca, bu amaçları gerçekleştirme yolunda kararlı olmamızı ve böylelikle davranışlarımızın da önceden kestirilebilir olmasını isterler. Amaçlarımız aracılığıyla da üzerimizde totaliter bir denetim kurarlar.

II

Davranışları anla, önceden kestir ve denetle. Yirminci yüzyıl biliminin, özellikle de bir davranış bilimi olarak psikolojinin sloganı budur. Psikolojinin hedefi budur. Peki bu hedef kimlerin çıkarlarına hizmet eder? Davranışlarımıza ilişkin toplu bilgi, endüstri sonrası (post-modern) düzen(ler)in gücünün dayanağıdır. Davranışlarımıza ilişkin bilgi, bu düzenlerin toplumu denetlemesini, "yurttaşlarını" denetlemesini ve bizleri denetleyip sömürmesini sağlar. Bilgi güç demektir. Örneğin, kimi İskandinav ülkelerinde ve Almanya'da ülke çapında bir sayıma halkın karşı çıkması, işte bu yüzdendir.

Bilgi toplama, bizimle ilgili olarak öğrenilebilecek ne varsa hepsini titizlikle tasnif eden ve bunları birbirleriyle paylaşan şirketlerin başlıca faaliyet alanlarından biridir. Ne zaman bir anket formu doldursak, ne zaman bir banka kartı için başvuruda bulunsak, ne zaman bir kitap kulübüne üye olsak, onlara bilgi sunmuş oluruz. Üzerinde hiçbir fikir yürütemeyeceğimiz herhangi bir konu yok mu? Kurulu düzen, bizim için planladığı her şey hakkında bir fikir sahibi olmaya yöneltir bizi. Şunu ya da bunu ötekine tercih etmek yerine "bir fikrim yok" diyenlerin çoğunlukta olduğunu gösteren bir kamuoyu yoklamasına neden rastlamadık şimdiye dek?

Yönetenler sürprizlerden hoşlanmazlar. Yirminci yüzyıl insanında sürpriz öğesi hızla ortadan kalkmaktadır. Sürprizler, yöneteni şoke eder. Sürprizler hem bizim planlarımızı hem de onların planlarını bozar. Sürprizler, amaçların ve hedeflerin önünde duran birer engeldir. Düzen, önümüzdeki yıl neye kaç para harcayacağımızı, kimin, nerede, ne kadar süre tatil yapacağını, hatta tatildeyken kaç kişinin boşanmak için avukat

hizmeti talep edeceğini bilir. Pazar araştırmacıları, psikologlar, sosyologlar, hakkımızda topladıkları bilgilerin ışığında insan davranış ve amaçlarını anlayıp bunları önceden kestirmeye çalışırlar. Sonra da toplumsal mühendisliğin ve kamuoyu yönetiminin çeşitli yöntemleriyle insan davranışlarını denetlemeye ve etkilemeye çalışırlar. Belirli bir davranış kalıbı saptayıp tipik bir davranış biçimini öngördükten sonra, bundan yarar sağlayabilmek için o davranışı güçlendirmeye uğraşırlar. Çikolatadan tavaya, prezervatiften mayoya kadar akla gelebilecek her şeyin üretimi, düzen tarafından bize empoze edilmiş olan ve önceden kestirilebilir davranışlarımıza dayandırılır. Bir zamanlar son derece yaratıcı sayılan davranış tiplerimiz bile önceden kestirilebiliyor artık. Örneğin, suçlarımız öylesine sıradan, şaşırtıcı olmaktan öylesine uzak, plan, hedef ve yöntem bakımından öylesine kabaca tahmin edilebilir hale gelmiştir ki polis hangi türden suç işleneceğini ve bunları önlemek için hangi donanımlara ihtiyaç duyacağını yıllar öncesinden bilmektedir.

Özgürlüğümüz, davranışlarımızın önceden kestirilemezliğine bağlı. Batı ülkelerinde, özgürlüğün üzerinde dolaşan kocaman soru işareti işte tam da bu noktadan, yani düzenin, kendi yurttaşlarının davranışlarını kitlesel olarak önceden kestirebilme beklentisinden kaynaklanıyor. Örneğin İsveç'te, kitle davranış analizlerine ve istatistiksel tahmin raporlarına dayanarak hükümetler sonsuza dek toplum mühendisliği ve gelecek planlaması konularıyla meşgul olmaktadırlar. Burada hiçbir şey rastlantıya bırakılmaz. (Kimi kamu helalarında, duvaryazıları için özel yerler ayrılmış, kalemler bırakılmıştır.)

Kendi bireysel amaçlarımızı koyup bunlara ulaşmak için çırpındığımızı sanabiliriz, ama aslında bu amaçlar, çoğu kez, mevcut düzen tarafından önceden belirlenmiş, o düzen içindeki yerimiz de önceden ayrılmıştır. "Giysi"lerimiz genellikle önceden biçilmiş, hazır giyim olarak tasarlanmıştır.

CIA gibi haber alma teşkilatları, yabancı ajanlara, düşmanlara, potansiyel teröristlere -ve onların hareket ve amaçlarına, sevdikleri ve sevmedikleri şeylere, zaaflarına vb- ilişkin psikolojik profilleri çoktan hazırlamışlardır. Ancak hepimiz fiş-

lenmiş durumdayız. Polis, suçu önleme adına bilgi toplar. Siyasal partiler, kamuoyu yoklamaları aracılığıyla inanç ve davranışlarımızı etkilerler. Şirketler, tüketim davranış kalıplarımızı ve zevklerimizi tahlil ederler. Bütün bunların hepsi, davranışlarımızı, planlarımızı, amaçlarımızı bilmek ve manipüle etmek ister. Tam bir gözetim altındayız. Ve böylece kurulu düzenin modeline başarıyla sokulduktan sonra, biz beklenen ve istenen şeylerle tam bir uyum halinde olan tutkularımızı, dileklerimizi, arzularımızı ve -hepsinden önemlisi- amaçlarımızı sergileyebiliriz artık.

Keyif, aşk, inanç ve Nâzım Hikmet'in dediği gibi "Bir çocuk gibi şaşarcasına bakarak yaşamak" - Nasıl amaçlanır ki?

III

Özgürlük ve yaratıcılığın kaynağında yatan şey, amaç ya da hedefler değil, inançtır. Ne var ki toplum, amaçlarımızı planlamamıza yardımcı olmak ve bu amaçlara erişmemizde bizi desteklemekle özel olarak görevlendirilmiş bir hiyerarşik grupla örgütlenmektedir giderek.

İnsanın kendi hayatı için "doğru amacı" seçmesi öylesine büyük önem kazanmıştır ki, bu yüzyılda, kişinin hangi mesleğe uygun olduğunu belirleyecek "bilimsel" yöntemler bile geliştirilmiştir. Psikologlar tarafından geliştirilen çeşitli araçlar, bir gencin örneğin papaz mı yoksa müzisyen mi olma eğiliminde olduğunu saptama iddiasındadır. Bu gibi kişilik envanterleri, özellikle ABD liselerinde ve ABD'de belirlenen standartları izleyen ülkelerde çok yaygın. Tıpkı bir makinenin özel bir parçası gibi, insanoğlunun da verili toplum düzenince saptanmış mesleklerden birine "uyması" öngörülüyor. Amaç/hedef ile kişi bir kez birbirine uyduktan sonra meslekle kişi de birçok bakımdan birbiriyle kaynaşıyor.

İnsan insana ilişki kurmak yerine, giderek, amaçlarımız, mesleki etiketlerimiz ve profesyonel kişiliklerimiz aracılığıyla ilişki kuruyoruz birbirimizle. Bu ilişkinin niteliğini belirleyen temel, (esasen mesleki özdeşleştirme ile bastırılmış olan) bireysel kişilikler değil, karşılıklı çıkar ve mevcut toplum düzeni içindeki değerler, çıkarlar ve güç dengesi tarafından belirlenmiş

"amaçlarımız" arasındaki yakınlıktır. İnsanlarla tanışıp karşılaşmaktan çok, iş görüşmeleri yapıyoruz. Daha "merhaba" dediğimiz anda, "Bu ilişkiden ne gibi bir fayda sağlayabilirim acaba?" düşüncesi geçer kafamızdan. İlişkiler, insanın evrensel "birlikteliği" üzerine kurulmaktan çok, kesin amaçlar üzerine inşa edilir.

Hepimiz birçok amaç ve hedef peşinde koştuğumuz için, aynı anda birçok farklı kimliğe de sahip oluruz. Ama her durumda sonuç ya da amaç, kişiden daha büyüktür. Amaç ya da sonuç, kişiler arasındaki ilişkilere de hükmeder ve bu ilişkinin niteliğini belirler.

İdeolojik inançlar da amaç peşinde koşma davranışının bir başka örneğidir. Kendimizi belli bir ideoloji ile özdeşleştirdikten sonra, o ideolojinin imajına, o ideolojiyi savunanların imajına, onun kahramanlarına göre "büyümeye" ve kendimizi biçimlendirmeye başlarız. Böyle durumlarda çoğu kez kendi sağduyumuza ve deneyimlerimize karşı çıkarız. Çoğu kez, gördüğümüzü ve duyduğumuzu algılayamaz hale geliriz. Giderek, kendimizi hem fiziki görünüş hem de zihni paradigma bakımından o ideolojinin imajına göre yoğurur, kalıba dökeriz. Sonunda öyle bir noktaya geliriz ki ideoloji yaşamın kendisinden bile daha önemli olur. Din de tarih boyunca buna benzer bir rol oynamıştır.

IV

Amaç peşinde koşma yönündeki tüm davranışlar totaliterdir. Psikologlar fareler üzerinde birçok mahrumiyet deneyi yaparak açlık, susuzluk, cinsellik, ebeveynlik içgüdüsü (yalnızca dişi fare için!) gibi bazı temel amaç gerçekleştirme dürtülerinin gücünü ölçmeye çalışmışlardır. Burada ölçülmek istenen, farenin labirentin öteki ucunda yoksun bırakıldığı şeyi bulmayı ne kadar kısa sürede öğreneceğidir. Amaca ne kadar çabuk ulaşılırsa, dürtünün de o kadar güçlü olduğu söylenmektedir. Yerleşik psikoloji kurumları, bizim de dürtülerimizin bir fonksiyonu olarak amaca yönelik davranışlar gösterdiğimizi söylüyor. Yine bu kuramların ileri sürdüğüne göre, ancak bu türden temel dürtülerin doyuma ulaştırılmasından sonradır ki

insan daha yüksek düzeyde amaçlar peşinde koşabilir. (Birinci düzey: Beslenme, giyinme, barınma; ondan sonraki düzey: Sevgi, güvenlik; en yüksek düzey: Kendini bulma). Tüm davranışlarımızın, gereksinmelerimizi azaltma temeline dayandığını söylüyor bu kuramlar. Sözü geçen gereksinimleri azaltmak için insanın harekete geçtiği, belirli amaçlara erişme doğrultusunda şunu ya da bunu yapmaya itildiği belirtiliyor. Yirminci yüzyılda çok yaygın olan bu teori, insanın intihar, diğerkâmlık (altrüizm) ve gönüllü olarak değiştirilen bilinç durumları gibi bazı temel davranış özellikleri gözönüne alındığı zaman, anlamsızlaşıyor.

Amaç peşinde koşma yönündeki tüm davranışlar totaliterdir; çünkü biz, davranışlarımızın çevre ile diyalektik bir ilişki içinde kendiliğinden evrimleşip yepyeni ve beklenmedik davranışlara yol açmasını beklemek yerine, davranışlarımızın niteliğini amaçlarımızın belirlemesine izin veriyoruz. İnsanın belirgin amaçlar peşinde koşup koşmaması, askeri bando mızıkaya ayak uydurarak yürümekle doğaçlama bir caz seansına katılmak arasındaki farka benzetilebilir.

V

Kendiliğinden olanı önceden kestirmek olanaksızdır. Homo sapiens'in "gizem"i, insanı öteki canlılardan ayıran bir özelliği, onun eylemlerinin önceden kestirilebilir olmayışıdır. Bitkilerin yaşamı büyük ölçüde önceden belirlenmiştir. Hayvanlar da etnologların türlere özgü davranış ya da sabit hareket biçimleri diye adlandırdıkları davranış kurallarına tabidirler ki bunlar da önceden kestirilebilir davranışlardır. Ancak en son evrimleşmiş türe, yani homo sapiens'e geldiğimiz zaman herhangi bir spesifik çevresel dürtüye bağlı olmadan ortaya çıkan davranış biçimleriyle karşılaşıyoruz. Filozoflar "özgür irade" öğesini yalnızca insana yakıştırıyorlar. Ama buna rağmen kendi kendimizin tutsağı olduk: İnsanlık mozaiğinin kimi kırıntıları birtakım toplumsal kodlara ve beklentilere dönüşüyor, ondan sonra da belirgin hedeflerimiz ve amaçlarımız haline geliyor. Bunlara ulaşılması, yaşantılarımıza yön ve çoğu kez anlam veriyor. Böyle belirlenmiş ve sabit amaçlar peşinde koşarken, tak-

lit etmeye başlıyoruz. Her Allah'ın günü kendimizi ve başkalarını taklit ediyoruz. Daha az taklit edip daha çok kendimiz olacak yerde, taklit ettikçe kendimiz olmaktan uzaklaşıyoruz.

Amaca yönelik maksatlı faaliyet, dikensırtlı balığın çiftleşmesi, ördek yavrularının davranışları, sombalıklarının yumurtlamak için akıntıdan yukarı doğru çıkarak doğdukları yere dönüp yumurtalarını oraya bırakmaları gibi, türlere özgü spesifik davranışın çok karakteristik bir özelliğidir. Biz belirli amaçları izlemek, sabit hareketlerde bulunmak üzere yaratılmadık. Sabit hareketlerimizin ya da spesifik amaçlara yönelik davranışımızın kaynaklarını yalnızca zihni paradigmalarımızda, zihnimizdeki yerleşik dizilerde, kendi kendimize inşa ettiğimiz hapishanelerde aramak gerekir.

VI

Amaca yönelik davranışlar, onlarla el ele giden güvenlik ve denetim duygularıyla birlikte bizi yalancı bir kavrama, kendi yaşantımızı kendimiz yönettiğimiz, kendi gemimizin kaptanı olduğumuz şeklinde bir anlayışa götürür. Evet, hayatımızı yaşıyoruz. Ama, onu yönettiğimiz doğru değil! Bir dakika sonra hayatta olup olmayacağımızı etkileyen binlerce insan, binlerce rastlantı var. Yaşantımızın şu andaki durumunu, ulaşmış olduğumuz bir nokta olarak düşünme eğiliminde olduğumuzdan, o noktaya kadar bir ilerleme olduğunu da düşünme eğilimi gösteririz. Geçmişe bugünden baktığımızda, bulunduğumuz yer bize son derece makul ve mantıklı görünür; sanki biz onu önceden planlamışız, ya da bu yer önceden belirlenmiş gibi. Mantıklı bir kalıba ya da modele uygun bir gelişme gibi gelir bu bize, çünkü yaşantımızda bugün varmış olduğumuz konumun göstergesi olan olayları, koşulları ve edimleri seçmişiz gibi gelir bize. Oysa bulunduğumuz yerde neden bulunmamamız gerektiğini açıklayacak milyonlarca sebep de bulabilirdik. Ne var ki temel çabamız hep doğrulamak, hep olayları gizemli olmaktan çok anlamlı gösteren anlaşılabilir bir model bulmaya çalışmaktır; çünkü bu model, evrenin uçsuz bucaksızlığı ile yekvücut olmak yerine, belirli

(sabit) bir zaman ve mekân içinde bir denetleme duygusu verir bize.

VII

Amaca yönelik faaliyet, bireysel olarak girişildiğinde, kişiyi yaşamda yer alan başka süreçlerden kopardığı için, benmerkezciliği içerir. Öte yandan amaca yönelik faaliyet, ortak bir süreç olduğu takdirde, isteklerin ve çıkarların standartlaştırılmasını içerir ve böylece çoğunluğa standardizasyonun korunması için gerekli gücü verir; bu da ortak yarara uygun bir şey sanılır.

Örneğin, ilkokul eğitiminde öğrencilere kendi bireysel günlük amaçlarını seçme olanağı verilmesi ile öğrencilerin bir araya gelip sınıf adına ortak bir amaç seçmeleri arasındaki tartışmanın seçenekleri, ya katı bir bencilliğe ya da grup baskısına yol açar. Burada önemli olan ne (klasik totaliter rejimlerde olduğu gibi) amacı kimin belirleyeceği, ne de (günümüz demokrasilerinde olduğu gibi) amaçların hangi süreçlerle belirlenip gerçekleştirildiğidir. Önemli olan, amacın ta kendisidir. Bireyin elini kolunu bağlayan, onu boğan ve hapseden amaç.

İnsan amacını -ne pahasına olursa olsun, kendini adayarak azim ve özveriyle gerçekleştirmek istediği amacını- bir kez saptadı mı artık onun boyunduruğu altına girmiş demektir; hayatın kendisi bu amacın boyunduruğu altındadır artık. Böylece, başka, bambaşka şeyler yapabilme olasılığına da sırt çevirmiş oluruz. Oysa, değişiklik tohumunu, bambaşka bir şey yapma potansiyelini içimizde sürekli taşırız. Irmağı geçerken bile at değiştirebilmeliyiz pekâlâ; düzen böyle yapılmaz diyor diye bundan çekinmemeliyiz. Daima bu olasılığa açık tutmalıyız kendimizi; böyle bir olasılığın varlığına karşı uyanık olmalıyız.

Ömür boyu belirli türde bir faaliyette bulunabiliriz tabii. Ama bunu sabit bir hedef olarak seçmemeliyiz. Ne yaşamda, ne de sevgide belirli amaçlar ya da sabit hedefler vardır. Amaçlar birer sözleşme değildir. Giriştiğimiz faaliyetler hayata açılan yollardır sadece; hayatın güzelliği ve gizemi ile ilgili deneylerdir.

VIII

Sevgiden vazgeçerek, tarifeye göre yol alan bir tren ya da sadece ikmal yapmak için duraklayan bir yarış arabası gibi hayatı yaşamadan tüketmek pahasına hedeflerine varan bunca insan olduğunu görmek, şaşırtıcı olduğu kadar üzücü de.

Çok amaçlı 20. yüzyıl insanında dürtü var, ama derinlik ve yoğunluk yok. Şunu satın almak, bunu gerçekleştirmek, yeni bir deneyden geçmek gibi hedeflerimiz var. Hedef ve amaçlarımız yüzünden, hayatı yaşamak yerine onu tüketiyoruz. Hayatla yekvücut değiliz artık. Hayatlarını belirli, sabit amaçlara indirgeyenler, hayatla yekvücut olmadan, onun yüzeyine tutunma çabasındalar.

Duygu ve düşüncelerimizle kendimizi hayatın akışına bırakarak kendimizi "bulabiliriz" ancak. Bu, kendini kaderin rüzgârına ya da kısmetin eline bırakmak demek değildir. Asla. Yola çıkmadan önce ihtiyar denizcilerle konuşur, rüzgârlara kulak verip onları tanır, yelkenle tekneyi hazırlarız. Sonra da engin deniz. Ama o zaman bile başka düşlere, değişikliklere ve koşullara açık tutarız rotamızı. Oysa, kendimizi ömür boyu sabit hedeflerle sınırlayarak sadece limandaki küçük vapurlara binmeyi ve bilinen iki iskele arasında yolculuk yapmayı yeğliyoruz. Bu yolculuğu ilginç kılmak için hava raporlarını dikkatle inceliyor, tek sayılı günlerde iskele tarafında, çift sayılı günlerde sancak tarafında oturuyor, her beş saatte bir çay içiyor, gözlüklü yolcularla hiç konuşmuyor, yeşil giyenlere daima tebessüm ediyor ve tabii günün birinde vapur değiştirebileceğimize ilişkin minik bir rüyayı da kendimizden esirgemiyoruz. C'est la vie? Şu önceden kestirilebilir totaliter yaşamlarımız insan ruhuna bir hakaret değilse nedir?

7 Mart 1987, Marburg

"ZIP, SEN ÖLDÜN"

XV

Kat, Parmak, Hause Decker CO., Viyana, 1975
Nürnberg havaalanı yolunda 12 metrelik parmak.
Dünyayı batıran insanlar yeraltında yaşamaya başladıktan sonra, yeryüzünde insan türünden kalan son emare.

"[Otomatizasyon] sürüp gider, insanın tüm organları kuruyup gidecektir -düğmeye basan parmağı dışında."
Frank Lloyd Wright

I

"Işık olsun", dedi Tanrı. "Ve ışık oldu."

1986'da Frankfurt'tan Paris'e giden bir trende, Avrupa'yı gezen iki Amerikalıya rastladım. Bunlardan biri, yolculuğun verdiği yakınlık içinde bana bir akrabasından söz etti: Sovyetler Birliği ile bir savaş olması halinde, bu akrabası, Avrupa'da bilmem kaç tane füzenin fırlatılmasını sağlayacak düğmeyi kontrolden sorumluymuş.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısı, hap yutan bir toplum olarak nitelendiriliyor. Duygularımızı haplarla düzenliyoruz ki bu da totalitarizmin bir başka örneği tabii. Ayrıca, "düğmeye asılan", "düğmeye basılan" bir toplum da olduk.

Çevremizdeki dünyayı düğmelerle denetliyoruz. Düğmeye

basmak sihirli bir iş. Düğme, muazzam bir gücün kaynağı. Düğmeye bastık mı, olduruyoruz. Her düğmeye bastığımızda, bir şeyleri oldurduğumuz zihniyetini de güçlendiriyoruz içimizde. Çocukların "mış gibi yapma" dünyasının ("Zıp, sen öldün", sonra da yatıp ölü taklidi yapmak) gerçeğe dönüştürülmesi bu. Birtakım görüntüler ve sesler yaratıyoruz, insanlar da görünüyor ve kayboluyor. Dünya hakkındaki bilgimiz, ilk elden deneyimler yerine giderek imgeler ve görüntüler aracılığıyla bize ulaştığından, imge ve görüntüler de hızla gerçeğin kendisi haline geliyor. Çocuklar oynarken "mış gibi" yaparlar. Gerçekleri oynarlar. Bunun bir oyun olduğunu bilirler. Oysa bizim için düğmelere basmak ve bir şeyler oldurmak, hayatımızın son derece ayrılmaz, işlevsel bir parçası. Total(iter) bir denetim altındayız.

II

Düğme, tümüyle kutsal, tümüyle güçlü. Televizyon seyrediyoruz. Ülkenin nefret edilen askeri diktatörü ekranda beliriyor. Ona sövüyorsunuz. Dalga geçiyorsunuz; pantolonunuzu sıyırıp kıçınızı gösteriyorsunuz ona. Onun üzerinde büyük bir gücümüz var. Onu denetliyoruz (çağdaş bir voodoo mu acaba?). Düğmeye basarak onu odanın ortasına getiren biziz; düğmeye bir daha basıp onu aynı kolaylıkla yok edebiliriz. Özellikle, çevremizde bizimle birlikte televizyon seyreden başkaları da varken onu protesto ediyorsak, o zaman kendimizi büsbütün güçlü ve duruma hâkim hissederiz. Diktatöre karşı giriştiğimiz kahramanca eylemin tanıkları da vardır çünkü. Bu eylemimiz, tanıklar sayesinde kahramanca bir nitelik kazanır. Tabii, protesto eyleminizi yürütürken, sizinle birlikte seyredenlerin yüzünde bir korku ifadesi belirdiğini de görürsünüz. Onlar, sizinle aynı ortamda bulunmaktan korkmaktadırlar. Durum öylesine gerçek, öylesine gerçekten gerçektir ki, bu onların yüreğine korku salar. Durum gerçektir, çünkü görüntü gerçeğin ta kendisidir. Görüntü gerçektir, çünkü insan, sizin bu tepkinize tanık olduğu ve bunu polise ihbar etmediği için tutuklanabilir, hatta işkenceye maruz kalabilir. Bu insanlar, sizin davranışınıza tanık olup bunu polise bil-

dirmemekle, işbirlikçi olmuşlardır. Görüntü gerçektir, çünkü gerçekle biricik alışverişimiz bu görüntü aracılığıyla kurulmuştur. Ve bu alışverişin niteliği de gerçek eyleme dayanmaktadır. Eğer görüntü ya da imaj gerçekse, o zaman bizim bu imaj üzerindeki gücümüz de aynı oranda gerçektir. Sadece bir düğmeye basmak suretiyle onu var edebilir, sonra da yok edebiliriz.

Düğmeyi kullanarak pek çok yaratıcı ya da yıkıcı eylemde bulunuruz. Müzik âletimizde Chopin dinlerken telefon çalar, âletin sesini kısıp gider telefonda konuşuruz, sonra da dönüp yeniden Chopin'in sesini açarız. Bütün bunlar ne kadar normal görünüyor değil mi? Homo sapiens'in bir milyon yıllık yaşam süresinin son yirmi-otuz yılı içinde düğmeli hayata ne çabuk uyum sağladık. Düğme üzerindeki güçlerimizi özgürce, her türlü denetimden uzak bir hezeyan içinde kullanmaktayız. Düğmeye istediğimiz zaman, istediğimiz yerde basıveririz. Düğme kullanımının ne etik, ne de estetik bir yanı var. Chopin'i canımız isterse açar, istemezse kapatırız. Chopin üzerinde öyle bir denetimimiz, öyle diktatoryal yetkilerimiz var ki kendimiz bile bunun büyüklüğünü ve anlamını kavrayacak durumda değiliz.

Gücümüzü hissetmeden kullanırız. Düğmelere hissetmeden basarız. Bildiğimiz bir şey varsa o da düğmeye bastığımız anda bir şeyler olduracağımızdır: Sesler işitilecek, görüntü belirecektir. ("Işık olsun".) Bu eylemimizi bir güç kullanımı olarak algılamayız; mekanik bir eylemden ibaret görürüz onu. Bu davranışımızı derinlemesine irdeleyecek olsak, insanoğlunun - sembolik büyü dışında- yaşamı boyunca asla sahip olmadığı muazzam bir denetim ve güç kaynağını elinde tuttuğunu görürüz.

Eylemlerinin bilincinde olmamak, insanoğlunun yüzyıllardır süregelen yıkıcılığının temel özelliklerinden biri. Doğaya ve uygarlığa karşı en yıkıcı eylemlerimizi, bunun bilincinde olmadığımız zamanlarda gerçekleştirdik.

Sanayi devrimi ve endüstri merkezleri için şiirler düzdük: "Trik trak tak tak makinalaşmak istiyorum" (Nâzım Hikmet), "Chicago, dünyanın domuz kasabı, buğday istifçisi." (Carl Sandburg). Bugün özellikle horgörü ile baktığımız şeylere met-

hiyeler düzdük. Bilimin gücüne ve Rönesans'a tapındık, tapınıyoruz - rasyonel bakımdan tabii. Kendi türümüzün bütün öteki türlerden üstün olduğunu ileri sürdük ve tüm gereksinmelerimizin, başka canlıların ve gezegenimizin yok edilmesi pahasına karşılanmasını kendimize bir hak olarak gördük. Her şey insan için. İnsan en büyüktür. İnsan en yüce yaratıktır. Eşref-i mahlukat. Canlıların en akıllısı.

III

Bir kasetçaların düğmesine basıp bir Chopin noktürn'ünü susturmakla bir düğmeye basıp nükleer başlıklı füzeler fırlatmak arasındaki mesafe çok büyük değildir. Çeşitli amaçlara ulaşmak için düğmeye basmaya o kadar alıştık ki, düğmeye karşı bir duyarsızlık gelişti içimizde; anestezi olduk. Düğmeye basmak, bir parçamız oldu artık: Solumak ya da gözlerimizi kırpıştırmak gibi. Özerk sinir sistemimizin bir parçası gibi oldu düğmeye basmak. Yürürken nasıl ayaklarımızın hareket ettiğini düşünmüyorsak, düğmeye basarken de aynı şekilde ona bastığımızı düşünmüyoruz. Düğmeye basma eylemi, zaman içinde, bu eylemin yaratacağı sonuçlardan bağımsız bir şeymiş gibi gelmeye başladı bize. Televizyonu ya da telefonu yeni görenler için, birkaç düğmeye dokunmakla Güney Amerika'dan birisini görmek ya da onun sesini işitmek, sihir ya da keramet gibi gelir. Ama bu eyleme çarçabuk alışıveririz ve az sonra onu sıradan bir hak olarak kabul etmeye başlarız. İşte bu eylemi, bu mekanik eylemi sıradan bir hak olarak benimsemek, ona alışmak ve sanki düğme organizmamızın bir uzantısı, bir ekiymiş gibi onu davranış sistemimizin içine katmak, düğmenin tüm yaşam biçimlerinin yok edilmesinde kullanımını kolaylaştırmaktadır. Düğmeyle birlikte, ahlâk dışı yaratıklar olduk.

İnsan mühendisleri, insanla makineyi birbirine uydurmaya çalışan ergonomi denilen bilim dalını uzun bir süredir başarıyla uygulamaktadırlar. Bu uyum, kimi durumlarda, özellikle de savaş teknolojisinin kullanımında öylesine ileri bir noktaya ulaştırılmıştır ki, makine insanın uzantısı olacak yerde, bunun tersi meydana gelmiştir. Ergonominin çıkış noktasındaki amacı, kullandığımız âletleri insanın fiziki özelliklerine uygun biçimde

geliştirmekti. Örneğin, çiftçinin en az çaba ve sırt ağrısı ile en çok işi yapmasını sağlayacak mükemmellikteki küreği geliştirmek; insanın gözlerini yoldan ayırıp ölümcül bir kazaya yol açmasını engelleyecek şekilde, bir bakışta arabasında neler olup bittiğini anlamasına olanak verecek mükemmellikte bir gösterge tablosu tasarlamak. Sözümona başlangıçtaki fikir buydu işte: Makinenin insan gereksinimlerine uyması ve insan hayatını daha kolay ve güvenli hale getirmesi.

Derken, bir noktada makine egemen oldu. Hayat, etkili ve mükemmel sistemler bağlamında düşünülmeye ve öğretilmeye, düşünce süreci de akımlar ve akış sistemleri bağlamında ele alınmaya başladı. Sibernetik, insan davranışlarını açıklamakta kullanılan bir paradigma halini aldı. Makine terminolojisinin gitgide daha sık kullanılmaya başlamasıyla birlikte, gündelik söz dağarcığımız da değişmeye yüz tuttu. Dilde insanın iniş çıkışlarına ve isteklerine yapılan göndermeler giderek azalırken, giderek makineyi betimleyen, makinenin işleyişini tanımlayan ve niteleyen bir dil ortaya çıktı. Dil, belirli ve kesin bir hal aldı. Mühürlenmiş, sımsıkı kapalı bir sistemi yansıtır oldu.

Biz de kendi davranışlarımızı etkinlik ve beceri açısından tanımlar olduk. Öğretmenlerin yerini tutacak eğitim-öğretim makineleri yapıldı. Bedenlerimizin ritmini düzenleyelim diye biofeedback teknolojisi geliştirildi. Mutfakta yemek pişirmekten tutun da arabayla işten eve dönerken nasıl davrandığımıza varıncaya kadar çok çeşitli ortamlardaki davranış biçimlerimize ilişkin zaman ve devinim incelemeleri yapıldı. Duygular gitgide geri plana itilirken, rastgele davranışlar da sağlıksız sapmalar olarak ele alındı. İlkeler, küçük anlık ayrıntılar arasında kayboldu; ilkeler, hayat faaliyetlerinin uzmanlık dilimlerine bölünmesiyle kaybolup gitti.

IV

Düğmeye bas toplumu işte bu bağlam içinde, ilke ve duygudan boşaltılmış bir bağlamda gelişti. Sorgusuz sualsiz eylem bağlamında. İyi yağlanmış, işleyen, görevini yerine getiren, eyleme yönelik, amaca ve hedefe yönelik, topluma cuk oturan eylemlerimizin sonuçta getireceklerini hiç mi hiç düşünmediğimiz

bir bağlamdır bu. İlerlemekten, sürekli ilerleyip durmaktan başka hiçbir şeye ayıracak vaktimiz yok. Böyle yaptığımız için alkışlanıyoruz, böyle yaptığımız için kendimize alkış tutuyoruz.

Dünyanın dört bir yanında gençlerin her Allah'ın günü düğmelere basıp uzay yaratıklarını, düşmanları, canavarları öldürdüğü ve aynı zamanda bu yaratıklar tarafından öldürüldüğü, paramparça edildiği, yalanıp yutulduğu video savaş oyunları üzerinde durmaya gerek yok burada. Burada ilginç olan, bu oyunların genellike "kazanması" zor oyunlar olduğu. Yani oyunu oynayan, o oyunun nihai hedefine varamadan ölmüş oluyor (ve bu da oyunun bittiği anlamına geliyor). Ve oyuncu durmadan öldürüldüğü için, durmadan oynamayı sürdürüyor, oyun üstüne oyun oynuyor, hepsinde öldürüyor ve sonsuza dek öldürülüyor. Oyunu sürdürmesinin nedeni, yeterince öldüremeden kendisinin öldürülmüş olması. İnsan ilk oyunda bütün düşmanlarını öldürebilse, bu basit oyunu yeniden oynaması için bir sebep kalmayacaktı. Ama oyun böyle programlanmamış ki.

Düğmelerin yaşam üzerinde totaliter bir denetim sağlama olgusunun bir başka yönü de, insanın yaptığını, yapılmamış hale getirebilmesi. Düğmelere basarak ekran üzerinde sözcükler, görüntüler ve formüller yaratabilir, ardından bir başka düğmeye basıp bunların tümünü silebiliriz. Düğmeler ve ekranlar yüzünden, hiçbir şeyin sürekliliği kalmadı artık. Holografi (lazer görüntüleri) teknikleriyle, anlık ve geçici bir duygu olarak sanat eserleri bile "yaratabiliriz". Bu görüntüleri istediğimiz an yaratır, istediğimiz an yok edebiliriz. Sırf düğmelere basıp çeşitli programları harekete geçirerek geleceğe ilişkin çeşitli senaryoları yaşayabileceğimiz simülasyon (benzeşi) egzersizleri de yapabiliriz.

Bir zamanlar başka insanlarla girdiğimiz etkileşimler ve alışverişler, şimdi giderek insanla düğme arasında yürütülen tek yanlı eylemlere dönüşüyor. Bir zamanlar ilişki dediğimiz şeydeki öteki insanın yerini düğme aldı şimdi. Aynı sonuç alındığına göre, bir anlamda buna hâlâ ilişki diyebiliriz. Eskiden bir Coca Cola alabilmek için birisinden istiyordunuz, şimdiyse bir

düğmeye basıp alıyorsunuz kolanızı. Üstelik, şimdi "teşekkür ederim" diyen makineler bile var.

Ama bir başka anlamda da aynı şey değil bu. Düğme daima emrinizde. Size hizmet sunmayı reddedemez. Bir ırkçı beyaz, bir zenciye kola vermeyi reddedebilirdi oysa. Yeni teknolojik gelişmeler ve düğmenin öteki insanın yerine geçmesiyle bu, artık olanaksız. Siyah adam her zaman kolasını alacaktır.

Ne var ki düğme her zaman duyarsızdır. Öteki adam, özellikle de dost mahalle bakkalı, "Bu kadar çok kola içmen doğru değil" diyebilir. "Asit midene dokunabilir. Niye şu kayısı suyunu denemiyorsun onun yerine?" Ayrıca düğme: "Bugün biraz sıkkın görünüyorsun" ya da "Canın bir şeye mi sıkıldı?" diyemez size. Varlığınızın bütünsel bağlamı içinde sizinle ilgilenemez. O ancak davranışınızın standartlaştırılmış ve kesitlere bölünmüş bir parçasına tepki gösterebilir ve onu "ya hep ya hiç" niteliğinde bir aktivite olarak ele alır.

V

Düğmeye basma davranışı, tüm davranışları bağlamlarından soyutladığı için ve bunu, insanın yerine düğmeyi geçirmek suretiyle yapabildiği için, çevreden de herhangi bir tepki gelmesi olasılığını ortadan kaldırır. İnsan makineden iğrenç bir talepte bulunamaz, çünkü makine açısından tüm istekler aynıdır. Çevreden hiçbir tepki/cevap alamayınca insan, gitgide tek-yönlü bir düşünceye doğru yönelir. Tüm hayal gücü yok olur. Tepki/cevap gelmeyince, tüm arzu ve tutkular da makine aracılığıyla yerine getirilince, insan kendini her şeye kadir sanır. Megalomani bile başlayabilir. Video oyunları oynayan gençlerin yüz ifadelerini inceleyin. Çok çok uzaklarda, kendilerine ait imkânsız bir âlemin sonsuz boşluğunda uçuşup durarak canavarları imha ediyorlar, uzay yaratıklarını yok ediyorlar, düşmanları öldürüyorlar, öldürüyorlar, öldürüyorlar, öldürüyorlar.

Düğmeyle birlikte, faaliyetlerimizin görünüşü de giderek özden koptu, öze yabancılaştı. Öyle bir noktaya geldik ki öz (yiyecek almak, bir senfoni çalmak ya da savaşmak) ne olursa olsun, görünüş (düğmeye basmak) hep aynı. Görünüşün,

özden daha büyük, daha önemli olduğu bir noktaya vardık. Öz eğer hâlâ varsa, insanın zihninde kaldı ancak.

Bir zamanlar ekin ekilir, biçilir, toplanır, pişirilir ve sonunda ailenin önüne getirilip, yemek yemenin ne olduğunun tam bilincinde olarak dualar arasında yenirdi. İnsan, besinin nereden geldiğine ve nasıl hazırlandığına ilk elden tanık olmak ve bunu bilmekle kalmaz, aynı zamanda buna şükretmesini de bilirdi. Besini tarladan masaya gelene kadar çeşitli aşamalarında görmek suretiyle, onun özünü de adamakıllı bilirdi ve bunlar aynı zihni bağlam ve fiziki mekân içinde gerçekleşirdi.

Bir zamanlar, müzik aletlerinin nasıl yapıldığını görürdünüz. Hatta insan evde basit bir flüt bile yapabilir ve bunu çalabilirdi. Bu flütü hayvanlara, tabiata, tanrılara ve birbirinize çalardınız. Ustalık, sevgi, tutku ve inanç, hem müziğe hem de onu çalanlara eşlik ederdi. Bir zamanlar çamaşır günleri olurdu: Toplumsal örf ve âdetlerin, kadınlar arasında çalıp söylemeye, gevezeliğe yaslanan deney alışverişinin eşlik ettiği günlerdi bunlar. İyi bir iş çıkarmaya çalışırdı herkes. Çamaşırlar ayrılır, mahalle ya da köy çeşmesine götürülür, orada hep birlikte yıkanır, sonra geri götürülür ve kurutmak için asılırdı.

Bir zamanlar insan savaşçı olarak yetiştirilirdi. Silahını nasıl yapacağını, onu nasıl koruyacağını bilirdi. Bir savaşçı olarak nasıl davranacağını da öğrenirdi: Hayata karşı, her şeyden önce de düşmana karşı saygı demekti bu. Düşman bir insandı. Onunla yüz yüze gelir, çarpışarak onu öldürür ya da tutsak ederdiniz. Savaşçı şerefli bir kişiydi. Neden savaştığını bilirdi. Tıpkı annesinin, babasının, amcasının, kabile reisinin, tanrıların, karısının ve çocuklarının da bildiği gibi. Savaşmak (öz), kişiyle özdeşti, yekvücuttu.

Şimdiyse yemek yapmayı, müzik çalmayı, çamaşırımızı yıkamayı ve savaşmayı tıpatıp aynı yöntemle, yalnızca bir düğmeye basarak yapıyoruz. Görünüş (eylem), öz'den (yaşayan bağlamı içindeki edim) yoksun.

Uygarlığın başlangıcından, çok yakın zamanlara gelinceye dek öz ile görünüş birbirinden böylesine kopmuş, birbirine böylesine yabancılaşmış değildi. Günümüzün bazı toplumlarında, özellikle kırsal alanlarda hâlâ da böyle değil. Ama yaşamın bir düğmeye dokunmakla özetlenip minyatürleşmesi

sürdükçe, yakında hepimizin birer otomata dönüşmesi işten bile değil.

Düğmeye bas toplumunda öz, kalabilmişse eğer, ancak zihnimizde olabilir. Kimimiz şöyle bir sahneyi canlandırabilir gözünde: Düğmeye basılır, füze rampasından fırlar, uzayda binlerce mil katederek büyük bir kent üzerindeki menziline varır, inmeye başlar sonra, köprüleri, binaları, kiliseleri görür, sonra arabaları ve insanları, sonra hedefi vururuz, vurur bomba ve patlar, yerle bir olur şehir, yeni bir Hiroşima, cayır cayır yanan deri ve dört bir yana saçılan kollar ve bacaklar. Oysa öz, yalnızca zihindedir, çünkü bombayla birlikte gitmeyiz. Biz sadece düğmeye basarız ve bu basış genellikle yukarıda verdiğimiz zihni görüntünün oluşmasını dahi engeller. Biz, doğal psikolojik eğilimimiz gereği, düğmeye basmakla faaliyete geçirdiğimiz eylemi düşünmekten çok, bir sonraki eylemi, yapmamız gereken bir sonraki hareketi düşünürüz. Bu, birinciye başarıyla bastığımızı gösteren ikinci düğmeye basmak olabilir. İşaretimizi, kişi numaramızı basmamız gerekiyordur belki de. Kahve içmek ya da bir başka belge elde etmek için yeni bir düğmeye basmamız gerekiyor da olabilir. Seçenek her ne olursa olsun, kendi fiziki ve psikolojik uzam'ımızın (mekânımızın) bağlamı içinde sürdürürüz hareketlerimizi; zihnimiz aksiyonlarımızı (edimlerimizi) izlemez. Savaş eyleminin özü ile yekvücut olmayız, çünkü bu eylem, gerçekliğin o andaki yakın görünüşünden çok çok uzaklardadır.

Salt düğmeye basmak insana bir başarı, tatmin olmuşluk duygusu verir. Kolayca elde edilmiş bir başarıdır bu. Kan, ter ve gözyaşı dökmeyi gerektirmeyen bir başarı. Düğmeye, her türlü duygudan arınmış olarak bir basıveriş, hepsi o kadar.

Her gün biraz daha fazla düğmeye basıyoruz. Düğmeye basıp otobüse biniyor, düğmeye basıp otobüsten iniyoruz. Erkeklik organının yerini tutan vibratörün düğmesine basıyoruz. Yangın alarmının düğmesine, herkese hemen her yerde ulaşmak için haberleşme aygıtının düğmesine, meslek arkadaşlarımıza ulaşmak için bilgisayar terminalinin düğmesine basıyoruz. Basacak öyle çok düğmemiz var ki. Basacak öyle çok düğmemiz olacak ki.

VI

Ani aksiyonların âni sonuçlarını görmek bize bir denetim duygusu, her şeye kadir olma duygusu verir. Çocukken annelerimizle babalarımıza atfettiğimiz bir kadir-i mutlaklık duygusudur bu. Bir zamanlar mitolojik tanrılara ve Allah'a atfettiğimiz kadir-i mutlaklık duygusu. Şimdi düğmeyle birlikte, bu duyguyu her gün yaşıyoruz. Ne var ki artık ayağa düşmüş, yaya kalmış bir güçlülük duygusu bu. Her şeye muktedir olmanın zavallılığı bu, çünkü düşle mitosun yerini artık düğme almıştır. Çocuklarda ve mitolojik tanrılarda, yakıştırılan bu kadir-i mutlaklık duygusuna ilişkin olarak bir korku, bir hayranlık, bir gizem vardı. Şimdi yakıştırılan herhangi bir nitelik yok. Sihir ve mitos yok oldu. Bilim ve teknolojiye dayanan düğme, ana dava haline geldi. Her şeye muktedir oluşumuz bir bakıma iktidarsızlık da. Çünkü, artık herkes bir düğmeye basmakla tanrı olabiliyor. Ve düğmeye bastığımız halde, makinenin içinde olup bitenlerden tamamıyla bihaberiz; elektrik akımlarından, Ohm yasasından, kütle ile enerji arasındaki ilişkilerden zerrece anlamıyoruz çünkü. Yalnızca eylemin özünden değil, onun mekanik yanından bile kopuğuz. Oysa düğmeye basan ve bir şeyleri olduran biziz. Olayları başlatırken, bir şeyleri oldururken, tam bir cehalet içinde hareket ediyoruz aslında: Ne eylemin özünden haberimiz var ne de onun nasıl işlediğinden. Totalitarizm, bu cehaletten de güç alıyor.

Düğme bizi gitgide daha cahil kılıyor. Düğme bizi gitgide daha totaliter kılıyor. Aksiyonlarımızın özünü yitirdik artık ve sadece önceden belirlenmiş davranış kalıplarını izleyip duruyoruz.

VII

Fotoğraf çekmek de bizi totalitarizme götüren davranışların bir başka örneğini oluşturuyor.

Fotoğraf makinesiyle olan ilişkimiz, düğmeye bas imajının nasıl gerçekliğin yerini aldığını gösteriyor. Deklanşöre her basış, fotoğrafı çekilen her şeyin tüketildiği, doğal ortamından koparılıp birbiriyle bağıntısız bir dizi görüntünün parçası olması demek. Fotoğraf makinesinin kullanılışı, kuramsal olarak,

tüfek ya da tabancanın kullanılışının aynadaki görüntüsünden farksız: Tüfek maddeyi parçalayarak imha ederken, fotoğraf makinesi de maddeyi kendi bağlamından soyutlayarak yok ediyor. Gitgide daha çok sayıda insan, resmini çekmek üzere olduğu şeyle bütünleşmek, onu duyumsamak, anlamak ve kavramak yerine, görüntüyü yakalamak ve sahneyi kendi bağlamından koparıp almakla meşgul. Yirminci yüzyılda birer görüntü tüketicisi haline geldik hepimiz. Bir sahneyi asla donduramayacağımızı, asla bir ânı yakalayıp kayda geçiremeyeceğimizi fark etmiyoruz.

Fotoğraf makinemizle çevredeki her şeye saldırıyor, bıkmadan usanmadan fotoğraf çekiyoruz. Resim çekmenin birisine zarar verebileceğini bildiğimiz zaman da utanmadan gizlice çekiyoruz. Kafamıza taktığımızda, fotoğraf makinesini makineli tüfek gibi takırdatıyoruz. Çağımızda asker nasıl düşmana yabancılaşmışsa, fotoğrafçı da kendi konusuna o denli yabancılaşmış durumda.

Karşımıza çıkan her yeni görsel deneyim fırsatı, bizi tetik delisi fotoğrafçılar haline getiriyor. Ne var ki bizim için "yeni" olan, daima yüzeyseldir. Resmi çekilen konunun yeniliği, resmi çekildiği anda bitip gidiyor. Turistken fotoğraf makinesiyle yaptıklarımızla, evde makineyi kullanmayışımız arasındaki davranış farkına bakın. Her gün içtenlikle bir arada yaşadığımız şeylere karşı gözümüz kör. Analar babalar, yeni doğmuş bebeklerinin yüzlerce poz resmini çekip onu birbiri ardından patlayan flaşlarla şaşkına çevirirler. Ama her geçen gün biraz daha az resmi çekilir bebeğin ve sonunda ana babalar, çocuklarının tek kare resmini çekmeden yıllar geçer.

Tevekkeli değil, Hıristiyanlık resmin yasaklanıp yasaklanmaması konusundaki büyük tartışmayla birbirine girdi. Tevekkeli değil, İslamiyet tasviri yasakladı. Görüntüyü yaratmak, kurmak, Tanrı'ya mahsus sayılırdı. Bundan 15.000 yıl kadar önce insanoğlunun ilk suretleri mağara resimlerinde ortaya çıktığında, görüntü ile büyü iç içeydi. Burada görüntü, her şeyi kapsayan, hayat veren bir varlıktı ve insan bunun karşısında aciz ve alçakgönüllüydü. Yirminci yüzyılda ise görüntü sürekli olarak insan tarafından manipüle ediliyor. Durmadan yaratılan ve yok edilen görüntünün kalıcılığı kalmadı artık. İn-

sanlar, görüntüye hükmederek halklara hükmediyor. Görüntüyü (imajı) yapanlar da yıkanlar da aynı insanlar: Yönetenler.

Her fotoğraf çektiğimizde, resmi çekilen nesnenin zaman ve mekânla olan birlik duygusunu yok ediyoruz. Onu bağlamından soyutluyor, koparıyoruz. Görüntü fotoğraf albümümüze girdiğinde (o da eğer girerse), çoktan kategorize edilmiş, yeni bir zaman ve mekân bağlamı içinde düzene sokulmuştur.

İnsan eskiden bu gücü yalnızca Tanrı'ya vermişti. Şimdiyse elinde fotoğraf makinesi olan bir çocuğun gündelik davranışlarının bir parçası. Şimdi, bir düzlemde hepimiz tarafından topluca ve tek tek, bir başka düzlemde de düzenin yöneticileri tarafından keyfi olarak manipüle edilen Kodak tanrılarımız var. Yaşama karşı saygısızlığımız, görüntüler karşısındaki vurdumduymazlığımız, yönetenlerin algılama yetilerimiz üzerindeki totaliter gücünü büsbütün arttırıyor.

VIII

Doğu âlemi, kader, kısmet ve önceden belirlenmiş hayat çizgisi gibi kavramlardan söz ettiği ölçüde bilimsel Batı onu hor görür genellikle. Oysa şimdi, hayat çizgisini önceden belirleyen şey, düğme. Tüm eylem süreçlerimiz ve bunların sonuçları önceden biliniyor. Seçimlerimiz, düğmenin sunduğu seçeneklerle sınırlandırılmış. Düğmeye basmanın sonucu, ürünü imal eden firma tarafından garanti edilmiş durumda. Eylemlerimiz ve aksiyonlarımız önceden belirlenmiş olmakla kalmıyor, bunların garantisi bile var. Aynı. Tutarlı. Asla değişmez. Yenilik ihtimali sıfır. Yaratıcılık sıfır. Özgürlük sıfır. Totalitarizm. Yaşamlarımız gitgide daha mekanik, gitgide daha düzenlenmiş, gitgide daha düşüncesiz ve duygusuz bir rutine tabi kılınıyor. Gelecek yüzyılın duygu teknolojisi, açlık, orgazm, şehvet, saldırganlık gibi duyguları bile düğmeye bir basışta hissetme olanağını verecek bize. Zaman kazandıran makinelerin ve düğmeli kontrol mekanizmalarının bize görünürde sunduğu sonsuz sayıdaki seçim, çok küçük ve sınırlı bir bağlamın içinde yer alıyor as-

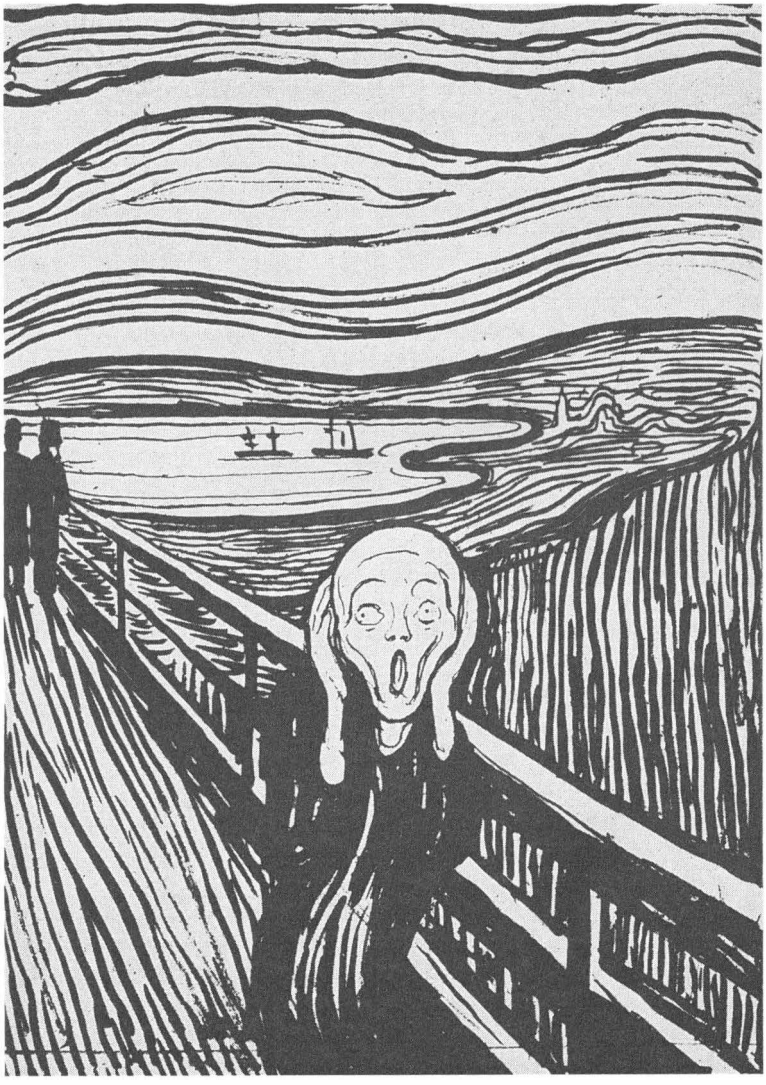
lında. Kendi totalitarizmimizin kurbanlarıyız. Her düğme basışınızda davranış çeşitliliğini, davranış tarihini yok ediyouz. "Zıp, sen öldün."

11 Mart 1987, Marburg

HOMO SAPIENS BLUES

XVI

Çığlık, Edvard Munch, 1895

"Ondan sonra Simiadae, Yeni Dünya Maymunları ile Eski Dünya Maymunları diye iki büyük gövdeye ayrıldı. Çok daha sonraki bir dönemde ikinci gövdeden, evrim harikası ve yeryüzünün şan-ı şerefi olan insanoğlu türedi."

Charles Darwin

I

Batı'da evrime ilişkin iki "düşünce" okulu var: Darwin'in teorilerini savunan "bilimsel" okul ile yaratılışa inanan "dinciler"in okulu.

Kilise bile yaratılış teorisine sembolik olarak inanıyor artık. Darwin'in teorileri de eksikler ve gediklerle dolu, ama bilimsel laikliğimiz içinde biz bunu bir tapınağa yerleştirmiş bulunuyoruz. Darwinizmin eksiklik ve yetersizliklerini tartışmanın yeri burası değil, ve ben de bunu tartışma yetkisine sahip değilim. Bunu yapan birçok değerli kitap var. Benim burada yapmak istediğim, evrime ve yaratılışa göre nasıl algıladığımızı tartışmak.

Gerek Darwinistler, gerekse yaratılışa inananlar arasında

pek çok ortak nokta var. Ne var ki biz bunları uzun süredir birbirine taban tabana zıt ve birbirini karşılıklı dışlayan iki görüş olarak gördük. Aslında, insanın konumuna ilişkin olarak her ikisi de aynı temel görüşü destekliyorlar.

Yaratılışçılar, insanın maymundan gelmiş, maymunla akraba bir tür olarak düşünülmesini insana yapılmış bir hakaret sayıyorlar. Davanın özü de işte burada yatıyor. İnsanın yeryüzünde de gökyüzünde de özel bir yeri vardır. Tanrının suretine göre yaratılmıştır o. Her şeyin üstündedir. Onu hayvanlarla aynı düzleme koymak, hakarettir. Kısacası, insan bütün diğer yaşam biçimlerinden üstündür.

Darwinistler de bunlara çok benzeyen bir iddiada bulunurlar. Buna göre insan evrimin en üst noktasında, doruğunda yer alır. Evrim merdiveninin en yüksek basamağı, en yüksek yaşam biçimidir insan. Öteki yaşam biçimlerinden niteliksel olarak farklıdır. Konuşma dili vardır. Öteki yaşam biçimleri çoğunlukla kendi türlerine özgü davranışlara ve genetik olarak sabit eylem kalıplarına bağlıyken, insan davranışı öğrenilir. İnsan çevresini değiştirebilir; oysa, öteki yaşam biçimleri en iyi ihtimalle ancak uyum sağlayabilirler. Kısacası, insan bütün diğer yaşam biçimlerinden üstündür.

Birinci inanış türü, kaynağını dinden alır. İkincisi ise üniversitelerin, aydınların, "inançsızlar"ın ve Marksistlerin alanına girer. Bizler, bu yollardan ya birini ya ötekini izleriz.

Ama, bir basamak daha yukarı çıkıp her iki teoriye de eleştirel bir gözle ve tarihsel bağlamları dışında bakacak olursak, insanın hiçbir zaman kendisine bitaraf bakmadığını açıkça görürüz. İster evrim teorisi olsun, ister yaratılış inancı, her ikisinde de insan, en yüce varlıktır. Yeryüzündeki en yüksek yaşam biçimidir o.

Her iki inanç sisteminde de insanın konumuna meydan okuyacak hiçbir güç yok. Her iki inanç sistemi de görüşlerini hiyerarşik bir düzene oturtuyor. Her iki sistem de yaşamı ve bütün diğer yaşayan varlıkları, organik olanla organik olmayanın yan yana ve bir arada var oluşu biçiminde ele almıyor. Yeryüzü, güneş sistemi ve evren, açık, durmadan değişen, rütbeye ve önceliğe yer vermeyen bir sistem olarak düşünülmüyor. Durmadan sürüp giden, maddeye ve kozmosa

şekil ve şekilsizlik veren o sürecin, o sonsuz ve ebedi hareketin bilincine varılmıyor pek. Hiçbir şey bir başka şeyden daha önemli değildir. Entropi yasaları bile enerjinin hem kendi içinde değişebilirliğini hem de değişmezliğini doğruladığı halde, biz her şeyi düzenleyip duruyoruz. En önemsizinden en önemlisine kadar çevremizdeki her şeyi kategorilere ayırıyor, her şeye öncelikler sırası veriyoruz.

Kendi kendisine madalya takan bir general gibi biz de kendimize bütün diğerlerinden daha önemli bir konum veriyoruz. Hayat kavramımız totaliter.

II

Hiyerarşinin en tepesinde insanoğlu var. Kendisini oraya oturtan kendisi olduğu için, onu oradan kaldırmak ve herhangi bir hiyerarşi kavramını ortadan kaldırmak da yine insana düşüyor tabii. Oysa biz, o kendini beğenmişliğimiz içinde, bazen bilinçli bazen de bilinçsiz olan bu muazzam gücümüzden tat almaktan hoşlanıyor gibiyiz. Aynı zamanda gezegenimiz için muhtemel bir kıyametin tohumlarını içinde taşıyan da işte bu güç, bu kibir.

Kendi kendimizi oturttuğumuz bu yere öylesine tapınıyoruz ki öteki türlerin yeteneklerine ilişkin sözümona araştırmalar ve kendimizle bütün o "aşağı" yaşam biçimleri dediğimiz şeyler arasında benzerlikler bulma çabalarımız esnasında dahi, o bir numaralı yerimizi pekiştirme peşinde koşuyoruz.

Yıllardır şempanzelere, orangutanlara ve gorillere insan dilini öğretmek için projeler yürütülmektedir. Bu konuda "başarı" da sağlanmıştır. California'da Koko adlı bir dişi gorilin, canı çiftleşmek istediğinde, erkek gorile sırtına binsin diye işaret verdiği biliniyor. Söze gerek kalmadan dürtüleri uyarınca çiftleşmeye bırakacak yerde, bilim adına, dil iletişimi aracılığıyla sevişmeyi öğretiyoruz onlara. Şimdi Koko'nun insan dilini yaklaşık dört yaşında bir insan yavrusunun konuşma düzeyinde (Piaget'nin somut hareketler düzeyi) iletişim kuracak kadar ilerlettiği; dili, geçmişe, bugüne ve geleceğe göndermeler yapacak şekilde kullandığı belirtiliyor. Ama, psikologların söylediğine bakılırsa, sınır da burasıymış. Goriller hiçbir zaman bizim dü-

zeyimize gelemeyeceklermiş. Çok zeki sayılan yunuslar -(zekâ demekle neyi kastediyoruz acaba? Kendi imajımıza, kendi terimlerimize ve koşullarımıza göre biz homo sapiens'lerin tanımladığı biçimdeki zekâyı tabii.)- üzerinde yapılan benzer deneyler, bu hayvanların da bizim düzeyimize erişemeyeceklerini gösteriyor.

III

Bizim üstünlüğümüzle tanımlanan düzenden çok daha büyük bir düzen var. Bir yandan okul çocuklarına elmadan armut çıkarılamayacağını söylüyoruz, bir yandan da en yetkin bilim adamlarımızdan maymundan insan çıkarmalarını bekliyoruz. Neden bir kere olsun insanlardan maymun çıkartmayı denemiyoruz peki? Böyle yapsaydık, dünyayı duyumsamaya ve anlamaya ilişkin o neredeyse sonsuz sayıdaki kombinasyon dizisini değerlendirebilirdik belki o zaman. Her canlı türü dünyayı ve gerçekliği, kendine özgü biçimde duyumsar ve algılar. Homo sapiens türünün görme, dokunma, hissetme ve işitme duyularının ne denli sınırlı olduğunu biliyoruz. Bir'den fazla gerçeklik yok belki, ama gerçekliği algılamanın milyonlarca farklı ve birbirini dışlamayan yolu olduğu kesin. Gerçeklik, bütün bu algılama ve duyumsamaların bir araya gelmesinin ve birbirleriyle iletişimde bulunmasının bir fonksiyonudur.

Kendimizi gelişmenin doruğunda gördüğümüzden, gerçekliği öteki yaşam biçimleri aracılığıyla anlama yönünde hiçbir çaba harcamıyoruz. Bu yaşam biçimlerini incelememizin tek nedeni, kendimizi daha iyi anlamaktır belki de. Sırf homo sapiens'in yararlarına hizmet için hayvanlar üstünde deneyler yürütüyoruz, onları kesip biçiyor, etik olmayan (birbirimize yapsak etik olmayacak) bir yığın şey yapıyoruz. Kurbağaları algılamak ve duyumsamak, yani onların dünyasına girmek, evreni teleskopla incelemekten daha az öğretici bir deney olmasa gerek. Evreni diğer bütün varlıklar aracılığıyla görüp, işitip, dokunursak, ancak, yaşamı daha bütünsel bir biçimde algılayabiliriz.

Ne var ki homo sapiens'in amacı, yaşamdan daha tam bir anlam çıkarmak, onu daha yoğun algılamak değil, yaşama hük-

metmek olmuştur. Yalnızca birbirimize hükmetmeye çalışmakla kalmıyoruz, hep birlikte bütün diğer yaşam biçimlerini de hükmümüz altına alıyoruz.

IV

Rönesans'la, Aydınlanma Çağı ile, bilim ve endüstri devrimleriyle kendimize tapınmaya, övgüler düzmeye başladık. Yolumuzun üstünde hiçbir engel yoktu. İnsan figürünün mükemmeliyetini yücelterek güzellik yaratmaya muktedir olduğumuz gibi, tabiatın ilahi gizlerini de tanrısal gücün rehberliği olmadan, kendi keşfettiğimiz bilimsel yasalar aracılığıyla açıklamayı da başardık. Sonunda kitaplar yazmaya başladık. Ama bunları "Tanrının aciz kulları" olarak yazıp ona adamadık da karılarımıza, metreslerimize, dostlarımıza ve çocuklarımıza ithaf etmeye başladık daha çok. Tıbbın gelişmesiyle birlikte, yaşam üzerinde eskisinden de daha büyük bir güce sahip olmaya başladık. Yaşam üzerindeki kontrolümüz sayesinde, türümüzün yaşam süresini, önceki birkaç yüzyıla kıyasla yaklaşık kırk yıl kadar uzatmayı başardık. Şimdi yıldızlara uzanıyoruz ve bazen yolumuzun üzerinde hiçbir engel yokmuş gibi geliyor bize. İnanç ve davranışlarımızda öyle cüretli, öyle küstah hale geldik ki bir keresinde kozmonotlardan biri uzaydan yeryüzüne yaptığı yayında şöyle dedi: "Gökyüzüne çıktım, ama orada Tanrı yoktu." Şimdilerde hayat yapan, hayat satan ve bundan kâr sağlayan özel şirketlerimiz bile var. Yalnızca sperm bankalarıyla tüp bebek teknolojisini kastetmiyorum; asıl gen imal edip satmakla uğraşan şirketlerden söz ediyorum. İnsanın en büyük düşmanı kendisi olabilir, ama yine de ondan üstün yaratık olmadığını düşünüyoruz. Savaşlar olmasa, (diyoruz), düşünün bütün gücümüzün, dehamızın, henüz kullanmadığımız beceri ve kaynaklarımızın bizi nereye götüreceğini düşünün. Barışta, tüm enerjimizi dünyayı ve uzayı geliştirmeye adayabileceğiz. Daha iyi besleneceğiz, daha sağlıklı olacağız, daha uzun (hatta gen üretimi ve organ nakilleri sayesinde belki de ebediyyen) yaşayacağız, daha az çalışacağız ve belki de bütün işimizi gören robotlarla, makineler sayesinde hiçbir iş yapmamızı ge-

rektirmeyen bir noktaya geleceğiz. Bundan daha güzel bir hayat düşleyebilir mi insan? Yeryüzünde cenneti kurmuş olacağız. Mahşer günü Tanrı'nın yargısını korku içinde beklemeden herkesin girebileceği bir cennet olacak bu. İnsanın en üstün varlık olduğu bir yeryüzü cenneti. Aslında, bu tür dünyevi gelişmeler, gerek dünkü, gerekse bugünkü din anlayışlarıyla da bağdaşmaz denemez doğrusu. Ama bugünkü inancın temelleri daha dünden atılmıştı. Öyle olmasaydı, dinler insanı en yüce varlık olarak göstereceğine, tüm canlılardan ve yaşamın uyumundan söz ederlerdi. İnsan, en azından kitabi dinlerin (Musevilik, Hıristiyanlık, İslam) gözünde öylesine masum bir yücelikte ki onun düşüşü bile bir yılanın çevirdiği düzen yüzünden oldu. Hayvanlarla bitkilerin din kitaplarında özel bir yeri yoktur. Hz. İsa bir fili ölüler âleminden çekip çıkarabilir, kör yunusların gözlerini açarak, topal köpekleri iyileştirerek mucizeler yaratabilirdi. Neden kediler kangurularda, karıncalar da insanlarda mucizeler yaratmıyor? Mucizeler bile homo sapiens'in yetki alanı içinde. Din kitaplarında rastlanabilecek bütün yapısal tahliller de, insanın tüm canlılar ve "cansız varlıklar" üzerindeki mutlak üstünlüğünü gösteriyor.

V

İnsan ister evrime ister yaratılışa inansın, ortak olan kavram, dürtü ve duyguların kötü olduğudur. Darwin'den bu yana geliştirilmiş olan etoloji bilimi, homo sapiens'in bütün türler içinde akıldışı, içgüdüsel davranışa en az bağımlı tür olduğunu ileri sürmekle, bir anlamda her iki görüşü de savunmaktadır. Her iki düşünce sisteminin ışığında, içgüdüsel davranışın daha aşağı, daha ilkel bir davranış düzeni olduğunu ileri sürerek, uygarlığın ancak insan aklı aracılığıyla ilerleyebileceğini söylüyoruz. (Uygarlık derken neyi kastettiğimiz ve bunun gerçekten ilerleyip ilerlemediği ise, tartışmaya açık bir konu tabii.) Tüm canlılar içinde akıl yürütme (muhakeme) yetisine sahip olan yegâne varlık insan. Akıl her şeye galebe çalacaktır. İnsanoğlu, aklın yolundan gitmelidir. Ancak akıl yoluyla ilerleyebiliriz. Uygarlık, insan aklının uygulamaya geçirilmesinden doğar. Aklın duygulara egemen olması savaşları, cinayetleri, ih-

malleri önler. Akıl, sorumludur. Duygular, vahşi ve ilkeldir. Akılla duygu (Apollo ile Dionysos) arasındaki ayrım, en azından yirmi iki yüzyıldır sürüp gitmektedir. Zihin ve dimağ bedene, akıl da duyguya galebe çalmalıdır. Yirminci yüzyıl kahramanı Freud'un geliştirdiği bilimsel insan psikolojisi, aynı görüşü savunur. Ego ile süperego, id'in vahşice haz ve tatmin arayan dürtüleri üzerinde etkili olmasa, toplumda düzen kalmayacağı gibi, uygarlık da olmazdı. Freud'a göre uygarlık, libido'nun (insanın içgüdüsel ilkel hazcı cinsel enerjisinin) çeşitli başka aktivitelerle (yaratıcılık, hükmetme, kategorileştirme, koleksiyonculuk, vb.) yer değiştirmesinin, onlara kaymasının sonucudur. Hocalar, psikologlar, yasa koyucular ve yöneticiler aklın duygulara egemen olmasını öğütlerler her zaman. Toplumda bir "aksaklık" başgösterdiğinde, örneğin bir Hitler ortaya çıktığında, bunun açıklaması basittir: Halkın duygularıyla oynamakta üstat olan Hitler, Goebbels ve Speer, tıpkı ilkel bir toplumdaki gibi, simgeler ve gösteriler aracılığıyla insanların duygularını yönlendiriyor, manipüle ediyorlardı. Uygarlığa ancak akıl yoluyla ulaşılabileceği, aklın da sadece homo sapiens'te bulunduğu söyleniyor. Türümüzün akla dayanmayan, makul olmayan davranışlarının, hayvansı alt beynimizden kaynaklandığı belirtiliyor. İnsan, aklıyla, her şeyi toptan ve total olarak yönetiyor. Akılcı insan, hayvan olan insanla karşılaştırıldığında, totaliter gücün doruğunu oluşturur.

VI

Aklı ve muhakemeyi, duygunun karşısında göklere çıkarırken, bir tür olarak biz tek bir istisna tanıyoruz, o da aşk ve sevgi. Bir insanın birine aşkını ilan ederken "Seni akıllıca, makul bir şekilde seviyorum," dediği işitilmemiştir. Akla başvurmak, ancak aşk olmadığında akla gelir. Akıl ve duygu, ayrılmaz bir bütünün parçaları olduğu halde, ikisini birbirinden ayırmak suretiyle birinin (aklın) ötekine (duyguya) hükmetmesini sağlamış olduk. Böylece, bölüp yönetmemizi sağlayan totaliter ikilikler yarattık. İnsan çılgınca âşık olur ("Senin için deli oluyorum"), akıllıca değil. Bu, en azından şimdiye dek edebiyatta, şarkılarda, tiyatroda, operada ve mitolojide hep böyle olmuştur.

Ama şimdi, bilgisayarlı çöpçatanlıklarla, bilgisayarların ayarladığı flört ve evliliklerle, aşkta da aklın duyguya karşı zaferi nihayet -bilgisayar aracılığıyla- sağlanmış bulunmaktadır. Kişiliğimiz, ilgi alanlarımız ve karakter yapımız üzerinde yürütülecek bilimsel araştırmalar sayesinde ideal eşimizi bulabiliriz artık. Tabii, akıl ve muhakeme uzmanlarının, yani psikologların, evlilik danışmanlarının, sosyal danışmanların ve psikolojik danışma kuramlarını incelemiş çağdaş papazların da bu süreçte önemli katkıları vardır. Hangisinin iyi, hangisinin kötü bir beraberlik ya da evlilik olacağını bu uzmanlar da söyleyebilmektedirler artık.

Mutlak üstünlüğümüzü ilan edebiliriz. Çıkarlarımızı ve kişiliklerimizi korumak için gitgide daha akılcı bir şekilde "sevi"yoruz. Aklın zaferiyle birlikte aşka son veriyoruz.

VII

Uygarlığın gelişmesinde, insanoğlunun ilerleme ve başarılarının açıklanmasında, hayvanların evcilleştirilmesi çok önemli bir aşama olarak gösterilir. Bu bir yarı-gerçektir. Hikâyenin sadece bir tarafını anlatıyoruz çünkü. Onlar, yani bazı hayvanlar içgüdüsel olarak bizimle işbirliği yapmamış olsalardı, hayvanların evcilleştirilmesi asla mümkün olamazdı, ama işin bu yanı hiç dile getirilmiyor ya da göz önüne alınmıyor. Bizim balık tutup onlarla beslenebilmemiz, yalnızca insanın sözümona üstün aklı ve yeteneği sayesinde değil, aynı zamanda balıkların da daima belli bazı göç davranış kalıplarını izlemesinden dolayıdır. Ya balıklar, tavuklar, atlar, koyunlar, keçiler vb. yani hayvanların hepsi, davranışlarını rasgele değiştirip modifiye eden uyumsuz ve düzensiz bir aktiviteye sahip olacak tarzda yaratılmış olsalar (ki bu tarz aktivite bizim temel özelliğimizdir) ve böylece bazen her gün yumurtlayıp bazen de (bizim gibi) aylarca yumurtlamasalar ya da sığırlar zaman zaman yem yememeye, perhiz yapmaya karar verselerdi...? Bu örnekle anlatmak istediğim şu ki biz hayatta kalabilmek ve yaşamımızı sürdürebilmek için hâlâ tümüyle hayvanların içgüdüsel davranışlarına bağımlı durumdayız. Onları ehlileştirip kendimizi böyle kolayca besleme olanağını bul-

mamız, onların içgüdüsel davranış kalıplarını inceleyip kavramış olmamızdan kaynaklanıyor. Ancak onları ehlileştirip kendimizi rahatça beslemeye başladıktan sonradır ki düşünmeyi, yaratmayı, şehirler kurmayı, sanat ve savaş yapmayı sürdürebildik. Bütün mesele bizim beynimizin korteks'inde bitmiyor tabii: Tavukların içgüdüsel davranışları olmasaydı, bugün ulaştığımızı söylediğimiz o uygarlık düzeyi de biraz zor olurdu doğrusu.

Değişebilme kapasitemizi olumlu bir nitelik olarak değerlendirebilmek için, önce eylemlerimizin ve bunların sonuçlarının -sadece türümüz açısından değil, aynı zamanda tüm yaşam açısından da- bilincine varmamız gerekir. Yeryüzünde bulunan birçok türün varlığını, işte bu değişme yeteneğimizle sona erdirdik. Birçok canlı türünü resmen katlettik. Türleri soykırıma uğrattık. Yine de türümüze özgü çifte standart uygulama alışkanlığı ile, soykırımı kınamaya ve idam cezası aleyhine bağırıp çağırmaya cüret edebiliyoruz. Tür açısından bakılacak olursa bu, tür bencilliği bile sayılabilir. Bu bencilliktir, çünkü kendi türümüzün yaşam değerini tüm canlıların yaşam değerinden soyutlayarak onu tüm yaşam değerlerinin çok çok üstüne çıkarıyoruz. Bir yandan, başka canlı türlerini öldüren avcılara kupalar, ödüller verirken, bir yandan da kendi türünden olanları öldüren insanları idam cezasına çarptırıyoruz.

VIII

Evrimciler, insanın üstünlüğünü kanıtlama çabası içinde, vücuda oranla beyin ağırlığının en fazla homo sapiens'te olduğunu belirtiyorlar. Yine evrimciler, insan beyninde, "daha yüksek" düşünme yetisini düzenleyen hayli gelişmiş bir beyin korteksi bulunduğunu, oysa birçok türde hiç kortekse rastlanmadığını da belirtiyorlar. İnsanın üstünlüğünü açıklamak için bundan daha sağlam bilimsel kanıt olabilir mi?

En gelişmiş beyin demek, dil ve soyut düşünce (muhakeme) gibi belirli özellikler açısından en gelişmiş beyin demektir. Başka türlerde de örneğin koku alma merkezi gibi bazı beyin bölgelerinin insan beynine oranla daha gelişmiş, daha güçlü ve daha duyarlı olduğu görülüyor. Kimi türlerde ise görme du-

yusu çok gelişkin ve keskin. Öyleyse, bu anlamda, en gelişmiş beynin insan beyni olduğunu söylemek hiç de doğru değil; homo sapiens'in beyninde özellikle gelişmiş olan aktiviteleri belirtmek daha doğru. En gelişmiş terimini kullanmak, yaşamın ve evrenin her şeyi kapsayan genel bir amacı olduğunu ve her şeyin de bu amaca en etkili bir biçimde hizmet edecek şekilde giderek geliştiğini ve evrimleştiğini ima etmek demektir. Bu terim ayrıca, en gelişmiş varlık olan insanın, evrenin bu genel amacına hizmet etmeye en uygun yaratık olduğunu da ima etmektedir!

Şeylerin genel dengesi ve evrenin uyumu içinde üstün nitelikler ya da bir türün ötekilere üstün işlevleri diye bir şey olamaz. Tam tersine, asıl dengeyi bozan, süreci kendi ritmi içinde (iniş-çıkışları, gel gitleri, uyum ve uyumsuzlukları ile) akıp gitmekten alıkoyan da işte bu üstünlük kavramıdır. Hayatta her şey bir niteliktir, her özellik hayatın ve sevginin hayati bir parçasıdır. Evrim süreci, olduğunca heterojen bir gen birikiminin varlığını sürdürmesine bağımlıdır. Her bir türün, bir başkası kadar hayati olduğu anlamına gelir bu. Genetikçiler ve biyologlar, gen birikimini genellikle homo sapiens bağlamında ele almışlardır. Ama, gelmiş geçmiş tüm türlerin daha büyük, daha genel ve evrensel bir gen birikimi de vardır ve bu, türler arasındaki etkileşimde hem fiziki, hem de psikolojik açıdan kendini gösterir.

IX

İnsan formu eski Yunan heykellerinde idealize edildikten bu yana, mükemmel homo sapiens hakkında son derece somut bir ideal de var kafamızda, ve bu ideal yüzyıllardır değişmedi. Praksiteles ideal, kusursuz vücudu verdi ona. Bu bedende her şey birbiriyle tam orantılı, tüm işlevler yerli yerindedir. Hızlı koşan, diski uzaklara fırlatabilen, ufkun ötelerini gözleyebilen ve harp'ın ince nağmelerine kulak verebilen bir insandır bu.

Rönesans sonrası devlet, bütün insanları Yunan heykelinin suretinde yaratmaya çalışmaktadır. Ama uygar eski Yunanların aksine, kusurlu bebekleri kurda kuşa yem olsunlar diye bırakmak zorunda değiliz artık. Günümüzde, uygulamalı bi-

limler sayesinde, mükemmel bebeği sipariş edebiliyor, kusurlu bebekleri önceden engelleyebiliyoruz. İnsanı biçimlendirmek için gerekli bilimsel bilgiyle teknolojiye artık sahibiz. Genlerin denetimi ve yönlendirilmesi (manipülasyonu) sayesinde yalnızca "kusurlu" doğumları engellemekle kalmıyor, aynı zamanda ceninde istediğimiz özellikleri de ısmarlayabiliyoruz. (Şu anda en azından cinsiyeti belirleyebilmek mümkün görünüyor, ama ileride çok daha fazla seçim olanağına kavuşacağız.) Kusurlu insandan korkuyoruz; ona acıyoruz, onu hor görüyoruz, ondan tedirginlik duyuyoruz. Kusursuz adam imajından bakarak aşağılarız onu. Sağlam kafa ve sağlam vücuda sahip olduğumuzdan, kendimizi mükemmel idealine daha yakın hissediyoruz. Ah bir tek o sivilce olmasa, kendilerinin gerçekten mükemmel olacağına inanan o kadar çok kişi var ki aramızda. Homo sapiens bütün hayat hiyerarşisinin doruğunda yer aldığı gibi, türümüzün içinde de ayrıca bir hiyerarşi var.

Fiziki bakımdan handikaplı dediğimiz insanların, örneğin körlerin, sağırların, kimi organları eksik olanların, daha aşağı düzeyde olduğu düşüncesine dayanıyor bu hiyerarşi. İnsancıl bilimsel çabalarımızla, doğmalarını engelleyememiş olsak bile onları elden geldiğince kusursuz kılmaya çabalıyoruz. Kurtarmaya çalışıyoruz onları. Bu insanların fiziki özelliklerine yapıştırdığımız değer sistemi bizim üstünlüğümüzü, onlarınsa aşağı bir düzeyde yer aldığını gösteriyor. Onlar da kendilerini bizden aşağıda görüyorlar. Fiziksel kusurlarından dolayı, psikologların aşağılık kompleksi dediği komplekslere kapılıyorlar. Bütün bunlar saçmalık. Bir değer sisteminin totaliterce empoze edilmesinden ibaret. Evet, belirli bir duyu ya da organdan yoksun oldukları doğru, ama bir organdaki eksikliklerini başka organlarla giderdikleri de aynı derecede doğru. Handikaplı ya da sakat diye adlandırdığımız bu insanların, diğer duyularıyla bizim belki de hayal bile edemeyeceğimiz derecede özel ve olağanüstü bir ilişki geliştirdiklerine şüphe yok. Ne var ki, kusursuz adamın en yüce sayıldığı totaliter değer sistemimizle, onları da bizim gibi olmaya teşvik ediyoruz. Beş duyumuzun belirli bir biçimde yan yana getirilmesine dayanan yetenek ve becerilerimizi taklit etmeye özendiriyoruz onları. Onları kendi

kalıbımıza sokmaya çalışmamız, onların da kendilerini bizim gibi biçimlendirmeye çalışmaları, ezenle ezilen, sömürenle sömürülen şeklindeki totaliter yapıyı bir kez daha pekiştirmiş oluyor ki toplumdaki psikolojik güç de fizik güç de bu yapıya dayanarak dağıtılıyor. Fiziki açıdan handikaplı diye adlandırdığımız kişiler, insanı sınıflandırmaya ve kategorilere ayırmaya dayanan böyle bir değer sisteminin içinde hapsoldukları için, kendi eşsiz potansiyellerini, yaratıcılıklarını, kendilerine özgü zenginlikleri içinde patlama yapıp hepimiz için yeni ufuklar açma, yeni davranış ve düşünce modelleri getirme şansını kaybediyorlar. Mükemmel konusundaki imajımızın boyunduruğunu onlara geçirmekle, hepimiz gerçekliği algılayış tarzımızı zenginleştirip geliştirme fırsatını yitiriyoruz. Yaşantılarımızı zenginleştirme ve yaşamın zenginliğini, gizemini daha çok paylaşabilme şansını elden kaçırıyoruz. Aslında, bundan daha fazlasını da yitiriyor olabiliriz pekâlâ. Bu gibi fiziki farklılıklar, fiziki handikap diye adlandırdığımız şeyler, türlerin ve hatta gezegenimizin varlığını sürdürebilmesi için belki de çok gereklidir ya da bir gün öyle olacaktır.

Boğaziçi Üniversitesi'nde, bireysel farklılıklar konusunda "ders verdiğim" bir sınıfı hatırlıyorum. Belli bir bağlamda olumsuz gözle bakılan ve handikap sayılan belirli bir özelliğin, başka bir bağlamda hayati gereklilik kazanabileceğini anlatıyordum öğrencilere. Örnek olarak körlüğü gösterdim ve günün birinde hepimizin şiddetli bir radyasyona maruz kalarak birdenbire hep birlikte kör olabileceğimiz yolunda bir spekülasyon yaptım. Böyle bir durumda, toplumda daha önce kör olan ve yolunu yöresini bilen hiç kimse olmasa, her şey çökebilirdi. Varlığımızı sürdürebilmemiz, körlerin bu yeni bağlamda "görebilme" yetenekleri sayesinde mümkün olabilirdi ancak. Tarihimizin, edebiyatımızın, müziğimizin kayıtlarına da ancak onlar, Braille alfabesi ile ulaşabileceklerdi. Bu yeni düzende onlar bize tabi olacak yerde, biz onlara tabi olacaktık, (Gerçi tüm bağımlılık biçimleri totaliter olduğuna göre bu da aynı oranda totaliter bir düzen olacaktı, o da başka.) Sınıfta, Emin adında gözleri görmeyen bir çocuk da vardı. Anlattıklarım karşısında hiçbir şey söylemedi. Birkaç ay sonra, Bodrum yakınlarında bir yerde deniz kıyısındaki bir mağaraya girdik eski

öğrencilerimle birlikte. Aralarında Emin de vardı. Mağaranın derinliklerinde biraz fazla ilerleyince ortalık iyice karardı, biz de bir şey göremediğimizden yön duygumuzu yitirdik. Mağaranın tavanı ile suyun yüzeyi arasındaki mesafe de gitgide daralmaktaydı. İşte o zaman Emin (sesinden anladığım kadarıyla) grubun lideri durumuna geçti ve gülerek, şakalaşarak, şarkılar türküler söyleyerek bizi mağaranın karanlığından ışığa çıkardı.

Bu örnekle, eldeki bilgi ve teknolojiyi, körleri ışığa kavuşturmak, kolsuz bacaksızlara organlarını kazandırmak için kullanmayalım demek için vermiyorum tabii. Bu örnek, öngörülebilecek bütün durumlar için her türden çeşitliliğe izin verecek bir genetik mühendislik sistemi tasarlamamız anlamına da gelmiyor. Bu, insanın yeniden tanrı rolüne çıktığı olanaksız ve çılgınca bir proje olurdu. Örnekle belirtilmek istenen nokta şu: Bir insanın fiziki durumu ile bizim o insana karşı takındığımız tavır arasında büyük bir mesafe, zihni ve psikolojik bir mesafe bulunuyor. Tavır, gerçekliğe tekabül etmiyor. Kendimize ve doğaya empoze ettiğimiz totaliter düzeni yansıtıyor sadece. Emin, içinde bulunduğu durumda herkes kadar güzel ve kendi türüne herkes kadar gerekli. Kimse kimseden üstün değil. Hepimiz gerçekten birbirimize muhtacız. Bu üstünlük ve hiyerarşi kavramından kurtulana dek kendi türümüzün varlığını tehlikeye sokmaktan kurtulamayacağız. Baskı ve çatışma hiyerarşik bir modelden kaynaklanır. İşbirliği ve uyum ise bir kurulu düzeni değil, asıl her şeyin benzersiz olmasını amaçlayan bir dünya görüşünden kaynaklanır. Uyumsuzluk ve çatışma, yıkıma yol açar. İşbirliği ve uyum, yaratıcılığı getirir. Yaratıcılıkta da çatışma vardır. Ama bu çatışma değer sistemleri arasında değil, insanla, onun daha fazla işitmek, görmek, dokunmak için verdiği sonsuz arayış arasındaki çatışmadır.

X

Biz totaliteriz, çünkü insan türü olarak yaşam anlayışımız sevgi ve barışa değil, güç ve egemenliğe dayalı. Öteki türler üzerinde gücümüz var. Hayvanları evcilleştiriyoruz. Sirklere ve hayvanat bahçelerine kapatıyoruz onları. Bitkileri botanik bahçelerine ko-

yuyor, evlerimizin ta içine hayvanlarla bitkileri alıyoruz. Köpeklere türlü numaralar öğreterek, kedileri bir parça sicim peşinde koşturarak, kuşların çiftleşmelerini izleyerek, sinek yiyen bitkileri seyrederek bizzat kendi evimizin içinde tüm yaşamın hâkimi olup çıkıyoruz. Bütün bunlar bize muazzam bir güç kaynağı veriyor. Bizler egemenleriz. Uyruklarımızı besliyoruz. Onlar, yaşamak için bizlere muhtaç. Canımız çektiği zaman oynuyoruz onlarla. Canımız çektiği zaman şımartıyoruz. İstediğimizde sevip okşuyor, istemediğimizde kovuyoruz yanımızdan. Onları hadım etmeye ya da kısırlaştırmaya karar veriyoruz. Biz, homo sapiens'ler, kendi evlerimizde bile, her Allah'ın günü, çocuklarımızla birlikte, bütün öteki türleri acımasızca yönetiyoruz.

Başka birçok ülkede olduğu gibi ABD'de de yaşlı ve yalnız insanlar huzur evlerine konur ve orada ölümü beklerler. Evet, yalnızdırlar. Ama onların da sevgiye ihtiyaçları vardır. Bütün kurumlarda olduğu gibi orada da insanlar birbirlerini sevmezler. Hatta birçoğu birbiriyle konuşmaz; çok bencil, buruk ve saldırgandırlar. Çözüm? Onlara sevecekleri bir şey verin. Peki nedir bu? Çok basit! Haftada bir gün, birkaç saat için bu insanlara sevip okşayacakları kediler, köpekler getiren bir kuruluş vardır. Hayvanlar seyyar bir kerhane gibi bir huzurevinden ötekine, bir yaşlıdan bir başkasına taşınır durur. Sizi ya da beni, sevip okşanmak üzere evden eve gezdirdiklerini düşünebiliyor musunuz? Ve bu iş, sevgi ve sevecenlik adına yapılıyor.

İnsanlık adına yapılıyor. Özellikle insanlık adına, çünkü "insanlık", sözcüğün açıkça ifade ettiği gibi, yalnızca insanlarla ilgili. İnsanlık, başka yaşam biçimleriyle ilgilenmez. Burada amaç yine aracı haklı kılıyor. İnsanlık uğruna, öteki yaşam biçimlerinin hiçbirine ne saygı duyuyor ne de ilgi gösteriyoruz.

Bugün yeryüzünde yaşamla barış içinde olmadığımız gerçeğinin bilincine varmadıkça, yeryüzünde barış ve huzura kavuşabilmemiz olanaksız. Dünyadaki tüm öteki türlere karşı totaliter bir egemenlik ve yıkım savaşına girişmiş durumdayız. Nefes aldığımızın ne denli bilincindeysek, totaliterliğimizin de o kadar bilincindeyiz işte.

XI

Evrim sona ermiş değil. Doğal ayıklanma, mutasyonlar ve belki de bilincinde olmadığımız başka süreçler yoluyla sonsuza dek sürüp gidiyor.

Homo sapiens'i evrim hiyerarşisinin tepesine oturtmak, bizatihi evrimin doğasına, evrim sürecine ve evrim tanımının kendisine ters düşmektedir. Çevreye daha fazla uyum sağlama yetisine sahip yeni bir türün evrimleşmeyeceğini kim söyleyebilir? Öylesine etnosantrik, tür merkezci bir evrim teorimiz var ki bu teoriye göre evrim bizimle son buluyor; sanki evrimin bir amacı varmış ve nihai amacı da insan türünün yaratılmasıymış gibi.

Yaratılış sona ermiş değil. Evren sonsuz biçimde kozmos'un karanlığına, sonsuza doğru genişliyor. Bitimli evren bitimsizliğe doğru genişliyor. Ne oluyor peki? Belki de evren kendi üzerine yıkılacak ve ondan sonra yeniden başlayacak. Evrimleşen nedir? En ufak fikrimiz yok! Gelecek açısından bakıldığında, insan evrim süreci içinde belki de bambaşka bir yere sahip olabileceği gibi, evrimi tamamen farklı bir paradigma içinde de düşünebilir pekâlâ.

Asıl müthiş olan, ortaya çıkan türler değil, yaratılış ve evrim süreçlerinin kendisi. Türler gelir geçer. Bir zamanlar var olan türlerin yüzde 90'ı bugün artık ortadan kalkmış durumda. Ama süreç devam ediyor, yaşam sürüyor. Biz kendi bireysel yaşantımızın akışı ve yaşantımızın ardından neler olabileceği konusunda hâlâ çok ilkel bir düzeyde kafa yorabiliyoruz. Başka bir bilinç düzeyinde türlerin yaşamı bağlamında ya da evren bağlamında düşünebilecek olsak (bireysel açıdan kendi gözümüzden düşmekle birlikte), hayat ve evrenle daha bir bütünleşmiş olurduk. Şöyle bir düşünelim; tıpkı bizim doğuşumuz gibi, güneş sistemi de daha dört buçuk milyar yıl önce doğmuştu. Yine düşünelim: Belki de Güneş bundan yalnızca iki milyar yıl sonra kararıp ölürken Dünya ve Venüs gezegenleri de Güneş'e çarpıp yok olacaklar.

Durmadan, sonsuza dek sürüp giden bir sürecin parçasıyız biz. Zaman içinde donmuş evrimin ya da yaratılışın son noktası değiliz. Bir gelişimiz olduğu gibi bir gidişimiz de olacak. Biz bir

sonuç değiliz. Bir son da değiliz. Daha görkemli, daha güçlü, daha güzel bir hedefe doğru yükselmiyoruz. Bir amacımız yok. Önceden belirlenmiş bir kaderin parçası değiliz. Durup dinlenmeksizin değişen bir sürecin parçasıyız yalnızca. Ölümsüzlük diye bir şey yok: Ne bireyin ölümsüzlüğü var, ne türlerin, ne yeryüzünün, ne Güneş'in, ne Güneş sisteminin, ne de galaksilerin. Herşeyin bir birleşme süreci, görünürde bir başlangıcı ve şekillenme aşaması var; sonra ortadan kayboluyorlar, ebediyen değişen, ebediyen birbirlerini etkileyen bir süreç içinde, yeni biçimler alarak bir başka yerde ortaya çıkıyorlar.

XII

Ölümsüzlük ve insanın merkezi konumu hakkındaki kavramlarımıza ilişkin olarak zihinlerimizde kendi üstünlüğümüzü empoze ettiğimiz ölçüde, yaşamı ve yaşam-dışını görmekten ve anlamaktan uzaklaşıyoruz. Yaşamı kavrayabilmek için önce yaşam-dışını değerlendirmemiz gerekir. Parlak evrenin, kozmosun ve semanın sonsuz karanlığı içinde yüzüp duran minicik bir ışık zerreciği olduğunu bilincimiz almıyor. Bilincimiz, insanın evrendeki konumu ile başlayacak ve insanı piramidin en tepesine yerleştirecek şekilde düzenlenmiş. Daha birkaç yüzyıl önce, Kopernik devriminin gerçekleşmesine dek, Dünya'nın evrenin merkezinde bulunduğunu, Güneş'in ve bütün yıldızların Dünya çevresinde döndüğünü düşünüyor ve buna kuvvetle inanıyorduk. Şimdi bunu saçma buluyor, cehaletimize ve kilisenin bilim karşıtı geleneğine veriyoruz. Cehaletimizden toplumsal yapıyı sorumlu tutuyoruz. Kendimizi suçlamak aklımızın köşesinden geçmiyor. Özellikle belirgin özelliğimizin kendimizi önemsemek ve kendimize tapınmak olduğu gerçeğini görmezden geliyoruz. Tabii bu kendini beğenmişliğimizin altında, bir tür olarak kendimize duyduğumuz güvensizlik yatıyor. İnceleme, gözlemleme, soru sorma ve hatta güneş ve Ay tutulması ya da Halley kuyruklu yıldızının gelişi gibi bazı olayları önceden kestirebilme yeteneğimize karşın, hiçbir şey hakkında hiçbir şey belli değil. Meraklıyız, ama bilinmeyenden de müthiş korkuyoruz. Sonuç olarak da kurttan korkan bir koyun sürüsü gibi, belli bir tür bilincinin bağlamı

içinde bir araya kümeleniyoruz. Bilinmeyen hakkında belirli bazı sorulara kulaklarımızı tıkıyor, bu gibi soruları içe atıyor, bastırıyor ve kendi önemimizi tekrar tekrar vurgulayarak huzura kavuşuyoruz. Türümüze ilişkin bu megalomani, korkudan kurtulma gücü veriyor bize. Bize verdiği yalancı güç hissiyle homo sapiens'in aşağılık kompleksine kapılmasını önlüyor. Kendimizi daha yüksek bilinç düzeylerinin perspektifi içinde göremiyoruz. Homo sapiens'ler olarak biz, birbirimizle bir duygu birliği içinde olamıyoruz. Öylesine kibirli, öylesine totaliteriz ki şu anda varolan türlerle "eşit" düzeyde olabileceğimizi ya da başka "akıllı türler" olabileceğini kabul etmiyoruz. Tıpkı, siyah Afrikalının da gerçekten insan türünün bir üyesi olduğunu kabul etmeyi uzun süre reddeden beyaz Avrupalılar gibi. Kendimizi tapınağa oturtmuşuz. Kendimizi özgün, eşsiz, benzersiz bir şey olarak görüyoruz. Doğanın düzeninde kendimize birinci sırayı ayırmışız. Homo sapiens'e ayırdığımız bu birinci sıra, birkaç yüzyıl öncesine dek dünyaya ayırdığımız yer kadar gülünç. Yadsınamaz fizik gerçeklerine dayanarak fiilen Kopernik devrimini yaptık. Ama aradan geçen 500 yıl içinde psikolojik devrimi yapamadık. Dünya görüşümüz, bildiğimiz olgulara uymuyor hâlâ. Artık Dünya'nın evrenin merkezi olmadığını bilmemize rağmen, psikolojik olarak hâlâ kendimizi evrenin merkezine koymakta direniyoruz. Kutsal kitaplarınız hâlâ sadece insanın yaratılışını anlatıyor, dinlerimiz sadece homo sapiens'in yeryüzündeki serüvenini ele alıyor. Gerçekte kozmos içindeki yerimizi kökünden değiştirmiş olan yeni olguların pekâlâ farkında olmamıza rağmen, psikolojik altyapımızı, "ben"e ve "ben olmayan"a ilişkin algılama biçimimizi, insanın bakışı ve yeri konusunda bundan ikibin küsur yıl önce hâkim olan görüşe dayandırıyoruz. Tür bilincimiz, gerçekliğe tekabül etmiyor. Klinik psikoloji terminolojisiyle konuşursak, bu patolojik bir bilinç. Gerçeği görmeyi reddediyoruz. Ne var ki yeni gerçekliği biliyoruz aslında: Okullarda 'quark'ların varlığını, elektro-manyetik enerjiyi, quantum teorisini ve Heisenberg'in belirsizlik ilkesini tekrarlayıp duruyoruz. Bununla birlikte, olgulara dayanan bilimsel dünyamız ve evren bilincimiz ile tür bilincimiz arasında çelişkili, ama bağdaştırılabilir bir ikilem kurduğumuz görülüyor. Bu an-

lamda şizoid, ikiye bölünmüş bir kişiliğe sahip olduğumuz söylenebilir.

Evrene, Güneş sisteminin yaşına vb. ilişkin olguları papağan gibi tekrarlayıp duruyoruz. Bütün bunlar bir kulağımızdan girip öbür kulağımızdan çıkıyor. Yeni edinilen bilgiler, kulaktan dolma: Ezbere dayanıyor. Bize bir şey ifade etmiyor. Aramızdan kaç kişi homo sapiens'in, kendi türümüzün yaşını bilir? Kaçta kaçımız dünyanın, Ay'ın ve Güneş'in yaşını bilir? Oysa insanların doğum günlerine, evlilik yıldönümlerine, ulusal bayram günlerine ne büyük önem veririz. Kendi törelerimize, ritüellerimize gösterdiğimiz abartılmış patolojik merakla, asla unutmadığımız tarihler vardır. Örneğin, Türkiye'de her yıl 10 Kasım günü saat dokuzu beş geçe, ülkenin dört bir yanında düdükler öttürülür, sirenler çalar, bütün trafik durur, evlerindeki insanlar hazırola geçip selam duruşunda bulunur, radyo susar, bir dakika süreyle her şey durur; altmış milyon insan, Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'in 10 Kasım 1938'de öldüğü anı tamı tamına anmak için her şeyi durdurur. Şimdi bu yalnızca Türklere özgü bir genetik-kültürel bozukluk değil elbette. Dünyanın her tarafında kendimizi yüceltmek için binbir zahmete katlanırız: Ya acı çeker, ya coşkuyla kutlar ya da oruç tutarız. Tarihler, düşünce ve duygu paradigmamızın ayrılmaz bir parçasıdır. Örneğin, doğduğumuz günde ölme ihtimalimiz, öteki günlere göre daha fazladır. Tarihler hatırlanmaz ve anılmazsa, rezaletler ve felaketler çıkabilir. Kendi yaşantımıza, ülkemize ya da dinimize ilişkin önemli günleri ve tarihleri böylesine iyi bilirken, varlığımızın bizatihi özü ile bir şekilde ilgili olan tarihler hakkında öylesine az bilgimiz, bunlara öylesine az duygusal ya da bilişsel bağlılığımız var ki. Kendimize tapınmamız, evrende geçmişimizi ve bugünümüzü bastırıp yok etmemiz sonucu ortaya çıkıyor. Olgusal olarak bildiğimiz gerçekliğin hayat bilincine sahip değiliz.

XIII

Artık dinin de bilimin de üzerimizde eskisi kadar büyük bir etkisi yok. Her ikisi de günümüze hükmetmiyorlar artık. Yarını düşünmez olduk. Birbirimizle, kendimizle ve gezegenimizle

olan ilişkilerimizin temelinde "Benden sonra tufan" anlayışı yatıyor. Türümüz, bir boşluğun, bir vakumun içinde görüyor kendisini. Başını kuma gömen devekuşu gibi biz de tür-merkezci bir dünya düzeni yarattık.

Totalitarizmimiz, türümüzün abartılmasından, türümüzün kendisini her türlü güzelliğin ve yıkımın yaratıcısı olarak görme megalomanisinden kaynaklanıyor. Biz ne çoğunluğuz ne de kudretli. Ve evrende kozmos içinde, bir sivrisinek kadar bile büyük olmayan bir toz zerreciği.

Totaliteriz, çünkü kendimizle kıyaslayabileceğimiz hiçbir şey görmüyoruz. Yeryüzünde ve evrende her şeyin üzerinde ve üstündeyiz. Zihnimizde geçmişe de günümüze de hükmediyoruz; hatta geleceğe bile. Bilim-kurgu, insanoğlunun öneminin rasyonalizasyonundan, haklı ve doğru çıkarılmasından başka bir şey değil. Uzayın gizemini iğdiş edip kısırlaştırıyoruz, bu gizem içinde insanı tanrılaştırıyoruz. Yirminci yüzyıl sanatı, evreni ele aldığı zaman son derece homo sapiens-merkezci bir tavır gösteriyor. Bilim-kurguda düşman ya da uzaydan gelen yabancı, daima gizemli görünür. Onunla ilişkiye girerken bazı tehlikeleri göze almak gerekir. Sonunda da homo sapiens daima onu alteder. Gizem açıklığa kavuşturulmuştur. "2001: A Space Odyssey", "Solaris" ya da "Close Encounters of the Third Kind" gibi filmler, insanın kibrini kırabilecek, onu homo sapiens-merkezciliğinden uzaklaştırabilecek yeni kapılar açabilirdi. Oysa, tam aksi istikamette ilerlemeyi sürdürdük. Bugün kendimiz hakkında sahip olduğumuz imaj, yarına da hükmediyor.

Kendi kendimize üstlendiğimiz bu üstünlük duygusuna zincirlenmiş olarak tüm varlıklara, her şeye ve zamana hükmediyoruz. Hükmedenleri hükmetmekten kurtaracak olan, yine hükmedenlerdir. Önce kendimizi yarından kurtaralım. Belki de buna hep birlikte bilim-kurguyla başlayabiliriz. Homo sapiens'in hükmetmediği bir geleceği düşlemekle başlayalım mı, ne dersiniz?

18 Mart 1987, Marburg

ŞU SİHİRLİ 'AN'

XVII

Joseph Noel Paton (?), 1849.

"Ben burada değilim."
Orhan Pamuk

I

O saniyeyi beklersiniz. Hayat boyu ulaşmak istediğiniz, hazırlandığınız o biricik 'an'ı.

İnsanoğlu Ay'a ayak basıyor. "İnsan için küçük, insanlık için dev bir adım." Böyle diyor astronot, ayak bastığı 'an'da.

Olimpiyatlarda altın madalya kazanıyorsunuz, tören yapılıyor, milli marş çalınırken gözleriniz doluyor.

Sevişiyorsunuz.

Venedik'i ilk kez görüyorsunuz.

Ölümü hazırlayamazsınız. Hayatı hazırlayamazsınız. Onlar öylesine, olduğu gibi gelir. Hayattan bir 'an'ı soyutlayamazsınız. Hiçbir şey o 'an'a bağlı olamaz. Her şey, sürecin bir parçasıdır.

Geçmişteki süreçlerden belirli 'an'ları koparıp, geçmiş bir mutluluk ya da geçmiş bir korku vakası yaratmamız olanaksızdır. Geçmişte yaşanmış 'an'ların anılarına dayanarak yeniden kurulan bir şey, hapishaneden farksızdır. Hayatı dışarıda tutan bir kaledir o.

Belirli 'an'ların, görüntülerin, yüzlerin gelmesini bekleyerek geleceği kuramayız.

Hepimiz, belirsizce belirlenmiş bir sürecin parçasıyız. Sürüp gideriz. Kimi zaman akıp gideriz, kimi zaman akıntıya karşı kürek çekeriz. Kimi zaman direnir, boğuluruz. Kimi zaman yorgun düşer, çıkarız sudan. Boğulsak da suyun üstünde de kalsak, önemi yok. Hepsi yaşam çünkü.

Sudan çıkmak dışında.

Çünkü sudan hiç çıkılmaz. Kıyı diye bir şey yoktur.

Tek kıyı, intihar.

O da yaşamın bir parçası mı?

Bir 'an'ın dondurulması değil mi o da?

Bütün o yaşam -geçmiş, şimdi ve gelecek- intihar eyleminin o bir tek 'an'ı içinde dondurulmuştur.

Neden?

O 'an' abartılmaktadır da ondan. O 'an', hayatın belirlenmesinde totaliter bir etki yaratır da ondan.

II

'An'lar yoktur. Zaman var (mı) dır? Sonsuza dek akıp giden yaşam vardır. Yaşam sürüp gider... gider... gider. Yaşam sürer. Biz de sürüp gideriz. Bir şeyler her zaman sürüp gitmiştir ve bir şeyler daima sürüp gidecektir.

'An'lar yaşamın akışını durdurur. Yaşamı durdurur. İnsan ormandaki kuşları işitmek için durup dinlememeli. Durup dinlemeden işitmeli okyanusun kükreyişini.

Sevişin. Yorum yapmadan. Kayıt kuyut koymadan. O 'an'ın huzuruna kabul edilmeyi beklemeden öpüşün. Yürüyün, yürüyün, yürüyün. 'An'lar sizi durdurmasın. 'An'lar, zaman içinde geri götürür bizi. İçinde bulunduğumuz 'an'ı dondurarak geçmişe kaçarız. O 'an'ı, şimdiyi dondurarak, geçmişin bir parçası haline geliriz. Zamanla birlikte akıp gidin, durmadan gidin.

Bir sonraki 'an'ı beklemeyin. Bir sonraki 'an' diye bir şey yok. Sonra diye bir şey yok. Akış sürer gider. Her bir 'an'la birlikte olun. Her 'an'la birlikte yaşayın.

Hiçbir 'an', olması gerektiği gibi değildir. Hiçbir 'an', olmuş olabileceği gibi değildir. Hiçbir 'an', olmuş olması gerektiği gibi değildir. 'An'ları düzenleyemeyiz. Zamanı düzenleyemeyiz. Yaşamları düzenleyemeyiz. Ne kendi yaşamımızı ne de başkalarınınkini.

İnsanı mutlu etmesi gereken bir 'an' yoktur. İnsan mutlu bir 'an' sipariş edemez; ne geçmişten, ne de gelecekten.

Tragedya diye bir şey yoktur. Tragedya kavramımız totaliter beklenti ve siparişlerin sonucudur. Tragedya totaliter bir güçtür.

Yaşamda belirli 'an'ları beklemekle, bu 'an'ları hak ettiğimizi, bunlara hak kazandığımızı düşünmekle, totaliterleşiriz.

Beklediğimiz şey olduğunda, bundan ne gibi bir keyif alınabilir? Olan şey, daha önceden bize söylenmiş, istenen ve beklenen bir şeyse bundan ne zevk alınır ki? Sipariş vermenin ne zevki olabilir? Peki bu şey ya olmazsa (ki genellikle olmaz) o zaman şansa ve kadere sövmek, kendimize sövmek, onu bunu şunu suçlamak, "anam beni hiç doğurmasaydı keşke" demek, Tanrı'dan yardım dilemek, şunu dilemek, bunu istemek, onu arzulamak filan falan niye? İstenen şey olmadığında, o 'an' beklendiği gibi çıkmadığında, hayal kırıklığı niye? Hiçbir şey olmadığı anlamına gelmez ki bu.

III

Çok çok önemli dediğimiz kararları almak için uzun uzun düşünüp taşınırız. Arkadaşlarımıza, akıllı insanlara danışırız. Simgelerden ipuçları çıkarmaya çalışırız. Kahve falına, tarot kartlarına baktırırız. Bir durumdan başka bir duruma geçer, yalpalar dururuz. Kimi zaman bir türlü karar veremeyiz, kimi zaman da ne şuna ne de buna karar verebildiğimizden, sağlam oynayıp orta yolu seçeriz. Bazen de alırız o önemli kararı, ama hemen ardından onun tam tersi bir karara varırız.

Hayatlarımızı düzenlediğimizi düşünmek, totaliter bir davranıştır.

Yalnızca hayatımızı düzenlediğimizi düşünmek gibi yalancı bir düşünceye kapılmakla kalmıyor, bir de üstelik sevinçleri düzenlemek, kendimiz için en mükemmel ortamı planlamak gibi kibirli ve kendini beğenmiş bir tavır içine de giriyoruz. Bütün bunlar, yaşamDAN istediğimiz şeyler. Neden bu terim "yaşamDA" istediğimiz şeyler değil? Neden yaşamdan? Neden yaşamdan çıksın? Çünkü 'an'ları soyutluyoruz. Yaşamlarımızı bir boşluğun, soyutun, yaşamsızlığın içinde kurmaya çalışıyoruz. Ve, "orada uzakta" bulunan yaşam ne zaman işin içine karışsa -kendini gösterse- kaderimize küfrediyoruz.

Planlamış olduğumuz şey gerçekleştiğinde, o durumu biz yarattık sanıyoruz. O şeref bize ait, diyoruz.

Olan şey mutlaka beklenen şey değildir. Hoş gelen, mutlaka tasarımızın bir parçası olmayabilir. Hiçbir zaman olmasını arzulamadığımız bir şeyi de istemiş olabiliriz.

Neyin, kime, neyi, nasıl, ne zaman, nerede yapacağını bilemeyiz. Planlar, programlar yapabiliriz, ama yaşama sahip çıkamayız. Yaşamımızı denetim altında tutmuyoruz. Kimse tutmuyor. Kader diye bir şey de yok. Kısmet de yok. Yaşamı denetim altında tutan kimse yok. Tutmayan da yok.

Süreç akıp gidiyor. Biçimlendirerek ve biçimlenerek.

IV

'An'ın yaratılması, beklenmesi, aynı zamanda totalitarizm 'an'ıdır da. Ölüm 'an'ı. Beklentimiz içinde yaşamı öldürürüz. Beklentimiz içinde kendimizi öldürürüz. Öldürürüz, çünkü istediğimiz gibi olmamıştır.

İstediğimiz gibi olmadı diye öldürdüğümüz nedir?

Çocuklarımız istediğimiz gibi olmadı diye onları öldürürüz. Oğlan yerine kız oldu diye. Hiç istenmediği 'an'da oldu diye. Beklenen 'an'ın imajı içinde öldürürüz onları. Onları beklentimiz uğruna öldürürüz.

İnsanlar neden çocuk sahibi olur? Mutlu olacaklarını sandıkları için mi? Çocuk sahibi olmak mutluluktur, öyle mi?

Hayır! Çocuksuz mutlu olmayan kişi, çocukla da mutlu olamaz. Bir başka insanın sırtından mutluluk talep etmeye hakkımız yok. Mutluluk her yerdedir. Ancak her yerde mutluluğu bulan kişi bir çocukla da mutlu olabilir. BirinDEN ya da bir şeyDEN değil, mutlulukta beraber.

Nice babalar oğullarını ve hatta kızlarını kendileri gibi olmaya zorlamışlar, kendi imajlarının kalıbına göre yoğurmaya çalışmışlardır. Ömür boyu, ya beklentileri yerine getirmek ya da onlara başkaldırmak için çabalarız. Yeter! Ortada yaşam var. Yaşam, her türlü beklentiden önce gelir. O her şeyin üstünde ve bizimle yekvücut. Biz de onunla yekvücuduz.

Yaşama buyuruyoruz çünkü onu düzenlemeye çalışıyoruz. Yaşamı öldürüyoruz çünkü onu düzenleyebileceğimizi sanıyoruz.

Gündelik yaşantımızda, beklentilerimizle yaşamın getirdiği ya da getirebileceği şeyler arasında bir çatışmayı yaşarız çoğu zaman. "Bunu yapmayı çok isterdim, ama vaktim yok." Bu cümleyi kimbilir kaç kez söylemişizdir.

Zamanın görece olduğunu kavramak için Einstein'ı ve 20. yüzyıl fiziğini hatmetmiş olmamız gerekmiyor. Dünyanın bütün vaktine sahibiz ve hiç zamanımız yok.

Her gün, beklentilerimizi ön planda tutan yapıları inşa edip bunları ayakta tutma sürecini yaşıyoruz. İnsana kişiliğini, azim ve kararlılığını, gelişme potansiyelini gerçekleştirme fırsatını işte bu beklentilerin verdiği söyleniyor.

'An'ı yaşayın. Ama 'an'ı yakalamaya çalışmayın.

Yaşamlarımızda sihirli 'an'lardan oluşan bir sirk kuruyoruz. Yaşamlarımız, her olayın bizi sihirli bir 'an'a götüreceği umuduyla yaşanan bir olaylar dizisi.

Sihirli 'an'ı kutlama törenleri yapıyoruz. Sihirli 'an' ritüelleri: Doğum, bir sihirli 'an' törenidir. Düğün de bir sihirli 'an' törenidir. Zifaf gecesi, karı kocanın, iki sevgilinin bir arada geçirecekleri ilk gece, sihirli 'an' törenidir. Törenlerin provasını bile yaparız önceden.

Okula başladığımız gün sihirli bir 'an'dır. Mezuniyet sihirli bir 'an'dır. Ölüm sihirli bir 'an'dır. Kurtulacağımız günü, hatta cennete kavuşacağımız 'an'ı bekleriz.

Bütün sihirli 'an'lar üzerimize yeni baskılar getirir. Bütün si-

hirli 'an'lar baskıcıdır. Bunların sevinçlerinde, neşelerinde bile baskı unsuru vardır. Çünkü daha önceden provaları yapılmıştır. O 'an' çok mutlu olacağımız beklentisi içinde sihirli 'an'ın yolunu gözleriz. O 'an'da bütün dertler, bütün sıkıntılar bitecektir. O 'an'da hayat yeniden başlayacaktır. Sihirli 'an'a yaşamda yeni bir başlangıç gözüyle bakılır. Kafamızın içinde, sihirli 'an' sırasında nasıl olacağımız hakkında gayet belirgin bir resim vardır. Sihirli 'an'ı yıllarca düşleriz. Gelin adayı bilmem kaç yaşından itibaren düğün gününü, kocasını, beyaz atın üstündeki prensini düşünmeye başlar. Geleceğe ilişkin sihirli 'an' imajları kurarız; bunlar bizi hayat yolu üzerinde belli bir noktaya götürseler bile, aynı zamanda bir ömrün de ayağımızın altından kayıp gitmesine neden olurlar. 'An'ları beklerken, yaşam sürecinden habersiz olarak yaşarız. 'An'ları beklerken, yaşamın bütünselliğini gözden kaçırırız, onları beklerken körleşiriz.

V

Toplumdaki tüm iktidar yapıları, güçlerinin ve meşruluklarının büyük bölümünü bu sihirli 'an'lardan alırlar. Din bunların başını çeker. Dinsel hiyerarşi gücünü pekiştirmek, halk üzerindeki denetimini pekiştirmek için bu sihirli 'an'lara ihtiyaç duyar. İnsanlar ancak dinin kutsamasıyla sihirli 'an'ları yaşayabilirler. Doğum, evlilik, sünnet, ölüm, vaftiz gibi yeryüzündeki yaşamın kilit noktaları olan bütün bu sihirli 'an'lar, dinin gözetimi altında yaşanır ve gerçekleştirilir.

Parlamentolar, meclisler 'an'lık kararların ebedi olduğuna inanırlar, inandırırlar. Kararlarının ilan ediliş biçimi, kararın içeriğinden daha çarpıcıdır çoğu zaman. Sihirli 'an' törenlerinin sahne amirliğini de zaten yönetenlerin bizzat kendisi yapar.

Sihirli 'an'ların sırtından geçinen bir endüstri vardır. Yemek sağlayan şirketler, smokin kiralayanlar, doktorlar, müzisyenler, papazlar vb. geçimlerini sihirli 'an'lar sayesinde kazanır, bu 'an'lar sayesinde kâr ederler.

Egemen güçler, yapılar ve sosyal kurumlar güçlerini bizden, bizim sihirli 'an' arayışlarımızdan, bu 'an'ları gerçekleştirme yolundaki bitmeyen özlemimizden alırlar.

Tarihteki her yeni ideoloji, devrim ve iktidarla birlikte, sihirli

'an'larımızın topyekûn ütopik bir biçimde gerçekleşmesini bekleriz. İşte bu rejimle (Fransız, Sovyet, İslam devrimleri) nihayet her şeyin mümkün olabileceğini, her şeye yeniden başlayabileceğimizi, yaşamın tazelendiğini ve artık o beklediğimiz 'an'a kavuşabileceğimizi sanmışızdır hep.

Oysa, erişebildiğimiz tek şey, 'an'ma günleri ve zafer törenleridir. Devrim yönetimleri, insanı ilerlemeye götüren o uzun yoldan, yüce dava uğruna yapılması gereken fedakârlıklardan söz ederler durmadan ve bir zamanlar erişilen o sihirli 'an'ı bize hatırlatıp dururlar. Kahramanlarla, şarkılar ve türkülerle, devrim öyküleriyle yıllar yılı o sihirli 'an'ı yeniden yaşarız. Geçmişin devrimi, şimdinin yeni totaliter iktidarı, varlığını sihirli 'an' temeli üzerinde haklı gösterir.

IV

Zamanı ilk hesaplayışımız, ilk takvimlerimiz, ayların ve mevsimlerin geçişini anlamamıza yardımcı olmak ve böylelikle gelgit olaylarını ve selleri, ne zaman ekin ekeceğimizi, ne zaman kışlık erzak depolayacağımızı, yaz sıcaklarının ne zaman yeniden geleceğini bilmemizi kolaylaştırmak için kullanılırdı. Aradan geçen yüzyıllar boyunca zamanın geçişini hesaplamak için gitgide daha duyarlı aygıtlar geliştirdik; o kadar ki, bugün saatin üstündeki saniye kolunun bile farkındayız. Zamanı gün, saat, dakika ve saniye öğelerine bölüp nicelleştirerek gündelik yaşantılarımızı düzenlemeye ve yönetmeye çalışıyoruz. Ama bunun sonucunda ne oluyor? Önceleri doğanın ritmini gözlemlerken, bu yüzyılda, kendimizi gözetim altına almak için kullanıyoruz saatlerimizi. Ne zaman yataktan kalkacağımızı, ne zaman yemek yiyeceğimizi, ne zaman yeniden uykuya yatacağımızı kol saatleriyle, duvar saatleriyle belirliyoruz. Giderek öğle yemeğimizi, acıktığımız için değil, saat on iki olduğu için yiyoruz; giderek, uykumuz geldiği için değil, geç olduğu için yatıyoruz; giderek çalar saatin alarmı ile (evet alarm durumuyla!) uyanıyoruz, doğal bir şekilde uyanacak yerde. Yaşamlarımızı kol ve masa saatlerine, saatlere ve dakikalara göre düzenliyoruz.

Kendi zaman ölçme sistemimizin tutsağı olduk. Sihirli 'an'

mitosunu da işte bu hapishanenin hücrelerinde yarattık. Sihirli 'an', hayatımıza sessizce nüfuz ederek sürüp geçen zamanın, 'an'sızlığın karşı-tezidir. Özgürlük, ebediyet ve sonsuzluk duygusundan, zamana bağlı olmamaktan, 'an'ın tutsağı olmamaktan, o aldatıcı sihirli 'an'ı bir kurtarıcı gibi görüp beklememekten kaynaklanır. O sınırlı zamansızlığımız içinde özgürlüğü duyumsayabiliriz ancak.

24 Mart 1987, Marburg

AH, MİNEL AŞK!

XVIII

Ölü Âşıklar, Edvard Munch, 1901

"Seni seviyorum."

Anonim

I

"Sensiz yaşayamam", bir başkasına kendini sunmak anlamına gelir. Aynı kişinin demokrasi, bağımsızlık, özgürlük konusunda belli inançları olabilir. Ancak aşkta, bunların tam karşıtı olan değerlere dönülür. Sevdiğimize sahip olma karşılığında biz de sahiplenilmeyi öneririz.

Aşkı ifade eden sözlerimiz yalnız birbirimize hükmetmenin bir belirtisi olmakla kalmaz, kendi bireysel aşkımıza, her şeyden fazla öncelik verdiğimizi gösterir. Aşkımızın, işimize, başkalarıyla olan ilişkilerimize, yaşam biçimimize, değer yargılarımıza hükmetmesine izin veririz. Yaşam, aşk uğruna inanç ve davranışlarını tümüyle değiştiren kişilerin örnekleriyle doludur.

İşte bu total teslimiyet yüzünden de, aşk sürekli olamıyor, aşka sahip çıkmakla, aşkı bitirmiş oluyoruz. Aşk süresince geliştirilen ifadeler ve jestler giderek yoğunluğunu ve içtenliğini yitirir, sonunda ilişki biter. "Sensiz yaşayamam" sözleri, ancak sevgililerden biri ayrılmak istediğinde, diğerinin bir umutsuzluk çağrısıdır artık.

Aşkın bu denli çabuk tüketilmesi, hatta herhangi bir şekilde tüketilmesi için hiçbir sebep yok aslında. Burada sorgulanması gereken, kafamızdaki aşk kavramı, aşkın buyurduğu özel dil ve âdetler yüzünden birbirimize karşı takındığımız tavırdır. Aşka öyle bir üniforma giydirmiş, aşkı öylesine totaliter bir biçimde tanımlamışız ki âşık olma süreci anlık bir şey olup çıkmış.

II

Günümüzde, geçmiş uygarlıklarımızda aşk intihara, cinayete, alkolizme, sadizme, işkenceye, şerefsizliğe götüren büyük bir sorun haline gelmiş. Duygularımızı abartıyoruz.

18. yüzyılda, Lotte yüzünden intihar eden ve tüm Avrupa'da binlerce genci intihara sürükleyen Goethe'nin "genç Werther" örneği aşkın, sahiplenme ve mülk edinme örneğidir. İnsanın sevdiğine sahip olma tutkusu aşkın kendisinden daha baskın olmaya başladığı an, bu aşk değildir artık. Aşk yaşamdan güçlü olamaz, özgürlükten yoksun olarak da varlığını sürdüremez.

Aşkın totalitarizmi, kıskançlıkta da kendini gösterir. Aşk kavramımız totaliter olmasaydı, aşk ile kıskançlığın aynı kişide varlıklarını yan yana sürdürmeleri olanaksız olurdu. "Kıskançlık sürekli bir ilişkinin besinidir", diyor Proust. Ama neler pahasına?

Beraber olduğumuz insanlar için sorunlar yaratıyor, duygu ve düşüncelerimizi onlara açıkça ifade etmiyoruz. Birbirimizle sarmaş dolaş olma uğruna ne diller dökülür, ne yalanlar söylenir. Bu aşksız seks olmayacağı anlamına gelmez. Bazen aşksız sevişmelerle de birbirine yakınlık hissedebilir insan. Her ilişkiyi, aşk diline, aşk paradigmasına sokmak gerekmez. Bunu yaptığımız an, paylaştığımız o mahremiyetin güzelliği, ken-

diliğindenliği, insaniliği, "aşk"ın olmadığı bir kalıba zorla sokulmasıyla bozulmuş olur.

Neden, bir zamanlar birbirine âşık olan insanlar sonunda birbirlerine dayak atmaya, işkence etmeye ve birbirlerini öldürmeye kalkarlar? Âşıklar arasındaki cinayet oranı neden bu denli yüksek?

Nasıl olur da, hem aşk hem de nefretle ilgili düşünce ve duygular aynı insanda barınabilir? Aşkın bir karşıtı nasıl olabilir? Nasıl olur da aşk nefret tohumlarını; nefret de aşk tohumlarını içerir?

Aşka, tüketilecek, sahip olunacak ya da teslim olunacak bir nesne gözüyle bakıldığı zaman nefret de ortaya çıkar.

Öyle bir noktaya geldik ki, kurumlar, meslekler, dilimiz, hatta ekonomimiz sevgi yoksunluğu üzerine kuruluyor, sevgiye bir sorun gözüyle bakılıyor. Aşkın varlığından çok yokluğunun bilincindeyiz. Âşık olmama durumu normal sayılıyor artık. Tavan arasında bir kupür buldum. Gazeteci psikiyatrist olan babama soruyor, "Doktor bey, nedir şu aşk illetinin tedavisi?" "Hastalık âşık olmak değil, olmamaktır," diye yanıtlamış babam soruyu.

Güzellik enstitülerinden psiko-terapistlere, giyim-kuşam koku fabrikalarından reklam şirketlerine kadar bir kısım sanayiciler aşkın yokluğu üzerine para kazanıyor. Yalnızlıktan, reddedilmekten uykusu kaçan kişiler için uyku hapları bile var. Birbirimize elimizi uzatacak yerde haplara uzanıyoruz. Hep kendi kendimize çıkardığımız sorunlar yüzünden. Sorun yaratmakla kalmıyor, aşk yüzünden yaşamımıza son bile veriyoruz. Sevgililer arasında biri öldüğü takdirde öbürünün de kendisini öldüreceğine ilişkin "ölüm sözleşmeleri" yapılıyor. Arthur ve Cynthia Koestler birlikte yaşamdan ayrıldılar. İntihar anlaşması yaparak onu uygulayan ilk çift onlar değil. Kimi zaman kendi istemleriyle eşlerini izleyerek ölüme giden, kimi zaman da sadece tükenerek yaşamdan vazgeçen nice insanlar var. Bu tür kontratlar aşk ilişkisini bir hapishaneye çeviriyor. Bu, bir hareketin liderinin, "hain"leri kurşuna dizmesinden ya da hain olduğu takdirde kendisini de kurşuna dizmelerini emretmesinden farklı bir durum değil. Bu, totaliter aşk anlayışının bir başka örneği.

Yaşam aşktan üstündür. Aşk yaşamın bir parçasıdır. Yaşarken severiz. Severek ve acı çekerek yaşarız. Acı çekmek de, sevmek de yaşama aittir. Yalnız sevmeyi yeğlemek ve acı çekmeyi reddetmek yaşamı reddetmek anlamına gelir.

Sevgisizlik yüzünden çoğu kez dramatik bir biçimde öldüğümüz halde, aşkla birlikte ve aşk uğruna yaşadığımız pek nadirdir.

III

Manevi üniformalarımızın içinde, sevgimizi göstermekten de korkarız. Aşk öylesine bencil, öylesine büyük bir kendini koruma güdüsü içinde ifade edilir ki, insan tüm duygularını sergilemez, en azından hepsini birden sergilemez. Duygular adım adım, taksit taksit açıklanır, böylece karşılık görmek garanti altına alınır. Hatta, bunda öyle ileri gidilir ki, ne zaman "seni seviyorum" sözcüklerini kullanacak olsak karşımızdakinden de her seferinde aynı sözcükleri bekleriz -âdeta mübadele ekonomisinde pazarlık yapıyormuş gibi. Bu sözümona aşk denen şeyin genel uygulamasında ve kavranmasında karşılıklılık kavramı vardır. Ben senin yaptığını yaparım, sen de benim yaptığımı yap. Seni seviyorum, çünkü sen beni, ben seni sevdiğim için seviyorsun.

Neden mütekabiliyet arıyoruz? Çünkü aşkta kendi bireysel ifademizi bulmaktan aciziz.

Mütekabil olunca, karşımızdakinin dilini kullanırız, daha doğrusu ortak bir dil yaratırız, standartlar, ısmarlanmış davranış kalıpları yaratırız. "Sen bunu yap, ben de onu yapayım."

Kullandığımız dil, aşkın, paylaşılan bir süreç olmaktan çok birbirine bazı uygulamalarda bulunan objeler arasındaki bir alışveriş ilişkisi olduğunu yansıtıyor: "Benimle seviş", "seninle sevişmek istiyorum", "beni sev", "seni öpmek istiyorum" gibi. Burada eksik olan, "birlikte" sözcüğüdür. Mekanik bir mütekabiliyete, karşılıklı uygulamalara dönüştüğü anda ilişkinin totaliter niteliği, totaliter potansiyeli suyüzüne çıkar.

Bilinçli olarak karşımızdakini hoşnut ederken, aynı zamanda onu hoşnut etmeme potansiyelini, gücünü de elimizde

tutarız. Karşılıklılık esası üzerine kurulmuş ilişkilerde, tüm doğaçlama ve kendiliğindenlik, ilişkiden koparılmıştır.

Çağımızda sözümona dürüst ilişki, her iki kişinin de tüketici olduğu, birbirini tükettiği, birbirinden tükettiği bir ilişkidir. Aile evi, bu durumda, insanların birbirine arzularını, taleplerini bildirdikleri bir geneleve dönüşür. Genelev eve taşınmış, adına da aşk denmiştir. Aradaki tek fark, ilişkinin, "eşitlik" üzerine kurulmuş olmasıdır.

IV

Duygularımıza, duyularımıza ve kendiliğindenliğe değil, daha ziyade bir tanıma bağlı olarak ele aldığımız sahiplenici aşk çabuk biter. Biter, çünkü özgürlük peşinde koşarız. Hepimizin içinde bir özgürlük, yaratıcılık, kendiliğindenlik özlemi ve potansiyeli vardır. Tanımlandığı şekliyle, en azından Sümer ve eski Mısır şiirlerinden günümüze kadar tanımlandığı şekliyle aşk, özgürlüğe karşıdır. Aşkın tanım ve uygulamasında, özgürlükle aşk arasında bir çelişki vardır. Sürekli bir ilişkiye girmektense özgür olmalı denildiğini sıkça duyarız. Aşk yıprandıkça, birçokları kendilerini kahrederler, onu düşünmemeye çalışırlar. Birçokları da, daha deneyimli arkadaşlarıyla konuştuktan sonra, bu yeni durumu, yaşamın tevekküle karşılanması gereken bir gerçeği olarak kabul ederler. Kimileri de, başlangıçtaki aşk artık mevcut olmadığı, kendileri de çifte standartlara tahammül edemedikleri için eşlerini terk ederler sonra bir başkasına âşık olup yine aynı kısır döngüye girerler. Bazı çiftler birçok eşle açık ilişkiye girerek, birbirinden bağımsız olduklarını "kanıtlamaya" çalışırken, başkalarının duygularını ayaklar altına alırlar. Bütün bunlar, aşkı böyle tanımlıyor olmamızdan ve yüzyıllardan beri böyle tanımlamış olmamızdan kaynaklanıyor genellikle. Oysa, bunun aşkla gerçekten çok az ilişkisi var.

Burada sorgulanması gereken, bizatihi aşk ya da aşkın kısa süreli oluşu değil, asıl şarkılarda, edebiyatta, şiirde tanımladığımız aşk kavramı, yani tarih ve sanattaki bütün aşk kimlikleridir.

V

Çağımızda, birden fazla "aşk deneyimi" giderek yaygınlaşıyor, kadınların da erkekler gibi birden fazla aşk deneyimi geçirmeleri normal sayılıyor. Böylece, bir kereden fazla âşık olanlarımızın sayısı giderek çoğalıyor.

Bu deneyimlerin sıklığı, ilişkilerimizde daha titiz, daha eleştirici davranmamıza yol açıyor. Önemli olan insanın kendisi. "Duygusal yatırımlarımızı" titizlikle değerlendirmemiz, her zaman duruma hâkim olmamız öğütleniyor. "Sakın sizi üzmelerine izin vermeyin. Önemli olan sizsiniz." Verilen mesaj bu. Aşk kendimizi korumanın buyruğunda.

Aşkta totalitarizmin bir başka örneği de, bir aşk deneyimini bir başka aşk deneyiminin ışığında değerlendirmekten, birini diğeriyle kıyaslamaktan kaynaklanıyor. Tüm aşk anlatılarında, kilometre taşlarını, yol işaretlerini, kritik noktaları, aşk deneyimlerindeki "kişiler" oluşturur. Aşk sürecinin kendisini, onun kendine has coşku, heyecan ve tadını yaşamayız, yaşatmayız. Aşk duygusuna sahip değiliz; ancak çeşitli kişilerle olan ilişkilerimize onun nasıl yansıdığının hesabını tutarız. Oysa aşkın, kendi içinde, kendinden gelen özellikleri vardır. Aşk sona erdikten ve iki kişi o deneyimden çıktıktan sonra da aşk bir bütün, bir toplam, bir gestalt olarak baki kalır. Yitirilen, aşk değildir. Yitirilen, o belirli sevme şeklinden vazgeçen kişidir. Ama, kişilerin aralarındaki aşk, bir zamanlar varolmuş olan aşk yokolmuş değildir. O her zaman mevcuttur. Aşk ilişkilerimize, kişiler aracılığıyla bakma alışkanlığımız yüzünden aşkı gözden kaybederiz. İki ilişki ya da iki aşk birbirinin aynı olamaz. Oysa, çoğu kişi, yeni bir aşk ilişkisinde, eskisinde bulduklarını aramaya kalkar; yeni sevgilileriyle (manen, fiilen, coğrafi açıdan, mekân açısından) aynı heyecanı, aynı zevki bulamazlar. Onların düştüğü bu aptalca hayal kırıklığı üzerinde fazla durmaya gerek yok. Aynı deneyimleri ısmarlayıp tekrarlamaya çalışmak; zamanı, insanları, aklı ve duyguları standardize etme çabası, gerçekten son derece ilkel bir totalitarizm örneğidir.

Girdiğimiz her yeni ilişkide, bundan önceki ilişki(ler)de neyin kötü olduğunu birbirimize anlatırız. Yürüdüğü sürece,

neden yürüdüğünü değil de, sonunda neden yürümediğini konuşur dururuz. Tüm sürecin anlamını değerlendirecek yerde, ilişkiyi ve onun sonucunu yargılarız.

Oysa yaşadığımız aşk, insanlık tarihindeki tüm geçmiş aşkların bir devamıdır.

VI

Duygularımızı en açık olarak en az korktuğumuz, en az çekindiğimiz kişilere açıklamamız, sevme tarzımızın totaliter bir yanı. En az korktuğumuz kişiler aynı zamanda tahakküm ettiğimiz ya da tahakküm etme gücüne sahip olduğumuz kişiler. Dolayısıyla şefkat göstererek, dokunarak, gülerek ya da "çocukça" davranarak, duygularımızı en açık biçimde başka yetişkinlere değil, ancak çocuklara ve hayvanlara gösterebiliyoruz.

Daha birkaç gün önce bunu örnekleyecek bir olay yaşadım. Marburg'da bir öğleden sonra, tam o sırada okuldan çıkmış olan yedi sekiz yaşında birkaç çocuğun peşinden yürüyordum. Çocuklar neşeyle gülerek, gelip geçen arabalara el sallamaya başladılar. Bir arabadan karşılık gördüklerinde iyice keyiflenip daha büyük bir coşku içinde yeni gelen arabalara el salladılar. Sevinçleri, arabadakilere olumlu bir etki yapmış olmalıydı ki onlar da gülerek karşılık veriyorlardı. Sürücülerin asık suratlarının güzel gülücüklere dönüştüğünü açıkça görebiliyordunuz. Ben de o gün çok mutlu ve "yaşama sevinciyle dolu"ydum. Çocuklar da bu coşkumu arttırmıştı. Ben de tıpkı onlar gibi davranma dürtüsünü duydum içimde. Önce yapamadım ama sonunda elimi kaldırdım ve tam o sırada çocukların yanından geçen bir arabaya gülümseyerek el salladım. Arabanın içindekiler gülümseyerek çocuklara el sallıyordu. Benim el salladığımı görünce, elleri yanlarına düştü; ve iyi göremedim ama yüz ifadeleri de birden değişti. Birkaç arabaya daha el salladım; sonunda kimin karşılık verip vermeyeceğini anlamak için sallıyordum elimi. Biraz önce çocuklara el sallayan kişilerdi bunlar, ama hiçbiri karşılık vermedi. Bizimle aynı düzeydeki (aynı yaşta, aynı sosyal sınıftan, aynı mes-

lekten, aynı kültür grubundan) kişilere duygularımızı göstermek ne kadar zor.

Egemen durumda olunca insanın arzularını açıkça belirtmesinin en tipik örneği genelevlerde görülür. Erkek yüzyıllardan beri eşine açamadığı, akranlarıyla paylaşmaya cesaret edemediklerini, kiralık "köle"sinin efendisi durumunda olduğu zaman büyük bir rahatlıkla yapar.

VII

"Senin için deli oluyorum". Hayır! Aşk insanın kendini duyguların, sözümona mantıksızlığına kaptırması anlamına gelmez. Duyguların, zihin üzerinde egemenlik kurması demek değildir aşk. Akıl ile duyguların birbirine karşıt olması ikilemi doğru değildir.

Duygular ve düşünceler bir aradadır, birbirleriyle iç içedir. Düşünce duyguları olduğu gibi, duygu düşünceleri de vardır.

Aşkın bu irrasyonel imajı ya da modeli, bizi uzun süreden beri aşkın geçici olmasına yol açan bir strüktüre sıkı sıkıya bağlamıştır. Aşkın irrasyonel olduğu, insanın deli gibi âşık olduğu kavramı bize rehberlik etmiştir. Gerçekten de, âşık olduğumuz zaman çılgıncasına vuruluyoruz, yemeden içmeden kesiliyor, uyuyamıyor, çalışamıyoruz. Tüm dünyayı ancak o kişinin açısından değerlendiriyoruz. Ama, bu tek imaj, aşkın bu sınırlanmış tanımı, aynı zamanda öldürüyor onu; çünkü, aşk sürecinin ancak bir yüzünü onun sürekli bir özelliğiymiş gibi ele alıyor.

Ana çocuğunu, koca karısını, arkadaşlar birbirini sever; balık tutmakla silah kullanmayı, yeme içmeyi, yalnızlığı ve biricik aşkımızı severiz.

Sevgi sözcüğünün ne denli geniş kapsamlı kullanıldığını düşünmek insanı şaşırtıyor. Ancak, her bağlamda farklı bir anlama geldiği de bir gerçek. Bu farklılığı sezmekle birlikte, onu tanımlayacak başka sözcükler bulamıyoruz. Bunca değişik durumu betimlemek için elimizde sadece bu bir tek sözcüğün bulunması, aşk anlayışımızın yüzeysel olduğunun dilbilimsel kanıtı. Bu durum, aşk konusundaki düşünce ve duygularımızın gelişmemiş olduğunu, henüz rafineleşmediğimizi gösteriyor.

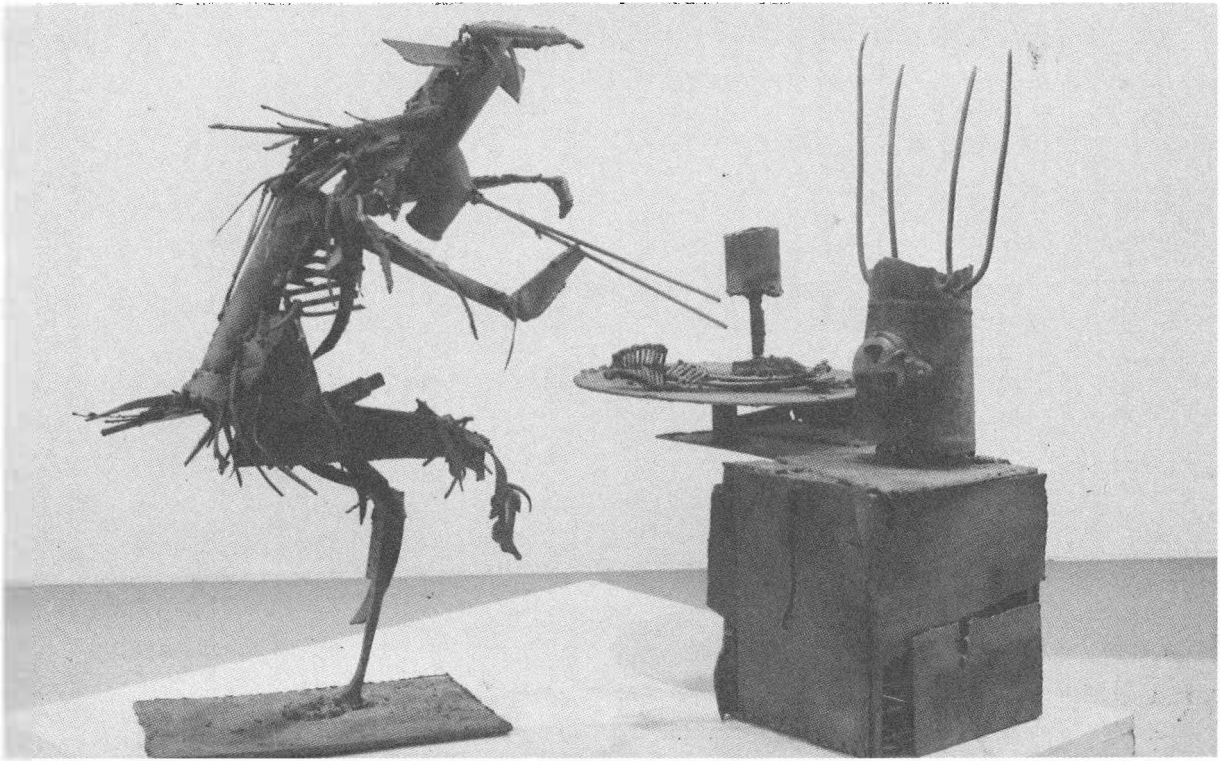
Eskimo'ların, "kar"ı, gemicilerin de çeşitli rüzgârları anlatmak için ne kadar çeşitli sözcükler kullandıklarını bir düşünsenize... Oysa, eski Mısırlıların aşk şiirleri, bugün aşk konusundaki düşündüklerimizi ve duygularımızı hâlâ tıpatıp dile getiriyor.

Aşk konusunda ne düşünmüşsek, yüzyıllar önce nasıl sevmişsek bugün de bunu aynı ilkel, kaba ve totaliter biçimde sürdürüyoruz.

Aşkın evriminde duraksama olmuş bir yerlerde, bir zamanda, kendi içimizde... Amerikalı yazar Saul Bellow'un dediği gibi, "Radyasyondan çok birbirlerinin kalplerini kırmaktan ölüyor insanlar."

28 Mart 1987, Marburg

Pan ve Dionysos, Dilek Hekimoğlu (1991)

* *Charles Pierre Baudelaire, Paris Sıkıntısı, Çev: Tahsin Yücel, s. 85, Mayıs 1985, Adam Yayıncılık.*

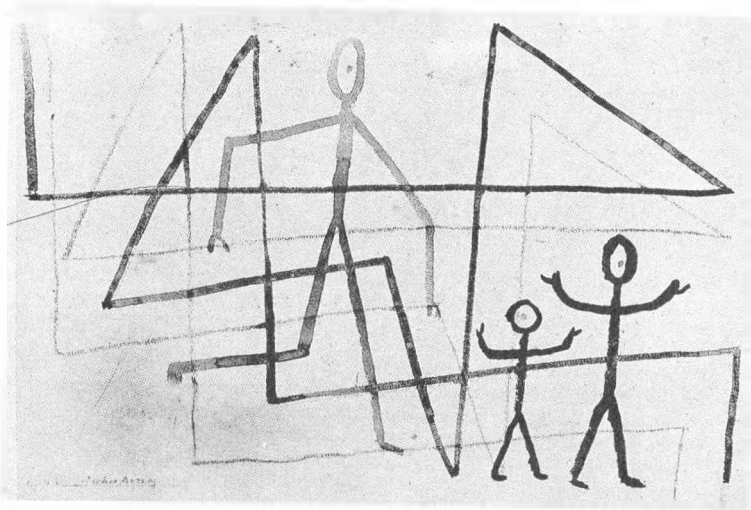
SARHOŞ OLUN

Her zaman sarhoş olmalı. Her şey bunda: Tek sorun bu. Omuzlarınızı ezen, sizi toprağa doğru çeken Zaman'ın korkunç ağırlığını duymamak için, durmamacasına sarhoş olmalısınız.

Ama neyle? Şarapla, şiirle ya da erdemle, nasıl isterseniz. Ama sarhoş olun.

Ve bazı bazı, bir sarayın basamakları, bir hendeğin yeşil otları üzerinde, odanızın donuk yalnızlığı içinde, sarhoşluğunuz azalmış ya da büsbütün geçmiş bir durumda uyanırsanız, sorun yele, dalgaya, yıldıza, kuşa, saate sorun, her kaçan şeye, inleyen, yuvarlanan, şakıyan, konuşan her şeye sorun, "saat kaç" deyin; yel, dalga, yıldız, kuş, saat hemen verecektir karşılığını: "Sarhoş olma saatidir.. Zamanın inim inim inleyen köleleri olmamak için sarhoş olun durmamacasına! Şarapla, şiirle ya da erdemle, nasıl isterseniz."*

Çıkış yolu bulundu, Paul Klée, 1935

Raoul Vaneigem

GENÇLER İÇİN HAYAT BİLGİSİ EL KİTABI

GÜNDELİK HAYATTA DEVRİM

İnceleme/Çevirenler: Ali Çakıroğlu-Işık Ergüden/303 sayfa/ISBN 975-539-117-7

Giderek sıradanlaşan gündelik hayatımızdaki sefaleti hangi yanılsama gizleyebilir? Topluluk halinde yaşadığımızı sanırken yalnızlığımızı ve tecrit oluşumuzu keşfettiğimizde ölü birer nesneden farkımız kalmadığını da görmüyor muyuz? Birbirimize dokunuyoruz sadece; kimse kimseyle karşılaşmıyor, yüz yüze gelmiyor. Âşık olarak birlikte olduğumuzu sanıyoruz, oysa çoğu zaman sıradanlığın içinde iflas edip gidiyor aşkımız. Nesneleştikçe toplumsallaşıyoruz. Sürekli bir aşağılanma ve saldırganlık birikiminden başka ne ki hayatlarımız?

Hangi toplumsal düzende yaşarsak yaşayalım kaçamayacağımız bu gündelik hayat sıkıntısının köklerini deşen *Gençler İçin Hayat Bilgisi El Kitabı*, çürüyen gündelik hayatlarımızda devrimin imkânlarını sunuyor bizlere...

"Hayatta kalmak için çalış, tüketmek için hayatta kal!" Bu cehennemi döngüde yaratma tutkusuna, hazza yer yoktur. Her üretkenlik çağrısı, köleliğe bir çağrıdır. Niceliksel olan, iktisadi olan, kamusal ve özel yaşamı tahakkümü altına almıştır. Maddi-manevi her şeyi tüketme yeteneğimiz, hiyerarşinin basamaklarını çıkış hızımızı gösterir. Bizlere, yani toplumsal atomizasyonun kullanılır hale getirdiği küçük "yurttaşlar"a toplumsal roller öğretilir. Tam olarak benimsenen her rol gösteri hiyerarşisinde yükselmeyi sağlar. Yaşam hazzındaki niteliğin yerini hıza dayalı nicelik almıştır. Rasyonel aklın zaferiyle birlikte "öbür dünyada kurtuluş" inancı, yerini "daha mutlu yarınlar" umuduna bırakmıştır. Kutsal dava, bilim, ilerleme adına ıstırap, şehitler ve kayıp kuşaklar... Her iki durumda da es geçilen şey, içinde bulunduğumuz andır, şimdiki zamandır, gündelik hayatımızdır.

Hayat yaratıcılık (kendini gerçekleştirme), aşk (iletişim) ve oyundur (katılım). Bu üç projenin birbirinden ayrıldığı yerde iktidar yeşerir; baskısı artar.

Gündelik hayata açıkça değinmeden, aşktaki yıkıcılığı ve zorunlulukların reddindeki olumluluğu anlamadan devrimden söz edilemez.

Bir insanın yirmi dört saatinde tüm felsefeden daha fazla gerçek vardır! İnsan, günün her saatinde yaratıcılığını yaşayabilir. Kendiliğindenlik, yaratıcılığın varoluş tarzıdır, dünyayı değiştirme isteminin, şiirin önkoşuludur. Tek otorite, insanın kendi dolaysız deneyiminin bilincidir. Gündelik hayatta herkesin binlerce kez sergilediği yaratıcılık yanında sanat eserleri nedir ki?

Devrimci bir perspektif ışığında hayatı zenginleştirmek; vermenin zevkini yeniden keşfetmek, burjuva sınıfının ürünü olan mübadeleye karşı proletaryanın soylulardan miras aldığı armağanı öne çıkarmak, öznellikten ve benlikten yola çıkarak her şeyi yeniden inşa etmek, kölesiz efendi olmak, aşktaki hazzı toplumsal hayatta yeniden yaratmak anlamına gelir....

Gerçek katılıma dayalı yeni bir toplum, liderleri, hiyerarşiyi ve kendini kurban etmenin reddine; hakiki bir kendini gerçekleştirme özgürlüğüne ve saydam toplumsal ilişkilere dayanacaktır.

"Can sıkıntısından başka kaybedecek bir şeyimiz yok, oysa kazanacağımız haz dolu bir dünya var!" diyenlerin *El Kitabı*...

Guy Debord

GÖSTERİ TOPLUMU

VE YORUMLAR

İnceleme/Çev.: Ayşen Ekmekçi-Okşan Taşkent/199 sayfa/ISBN 975-539-016-3

Yaşamını medyatik uygarlığın ötesinde, herkesten uzakta ve gizlice tamamlamış olan Guy Debord XX. yüzyılın ikinci yarısının en önemli şahsiyetlerinden ve kâhinlerinden biridir. Gösteriye katılmayı reddeden bir radikaldir!

Gösteri Toplumu adlı kitabı yıkıcı olduğu kadar tarihe de direnebilmiş bir eserdir. 70'lerde yayımlandığında "aşırı" tezleri nedeniyle "şok" yaratmış, 80'lerde ise hayatın doğruladığı bir metin olarak kabul görmüştür. Egemenliğini tüm dünyada çoktan kurmuş ve gündelik dile geçirmiş olan Gösteri Toplumu'nu ilk kez tanımlayan ve adlandıran Debord, kapitalist iktisadın ve meta dolaşımının uzantısı olarak nitelendirdiği gösteri egemenliğinin sözümona sosyalist ülkelerde de var olduğunu; dünyanın yeniden tek bir pazar haline geleceğini ve bürokratik iktidarların da Amerikan tipi gösterinin hakimiyeti altına gireceğini söylemiştir. *Gösteri Toplumu*'nda tek kelimeyi bile değiştirme gereğini duymadan yıllar sonra kaleme aldığı *Gösteri Toplumu Üzerine Yorumlar*'da mafya, terörizm, polis devleti gibi olguların nasıl gösterinin bir parçası haline geldiklerini sergiler. Gösteri toplumunda, kurtuluş vaatleri de gösterinin bir parçasına dönüşür, sahteleşir. Tüm dünya aynı gösterinin sahnesidir artık; hepimiz aynı gösterinin oyuncusu ve seyircisi oluruz. Tarihsel bilgiyi yok etmek, özgünlük görünümü altında sansürü genelleştirmek, gösterinin vazgeçilmez ikizi olan terörizme girişmek, doğruyu bir yanlışlık anı yapmak, öznelliği silmek... gösteri toplumunun söylemini oluşturur.

Bu umutsuzluk kitabı, hapishane halindeki bir dünyada yaşadığımızı gözlerimizin önüne serer. Antikçağdan günümüze, zaman kavramından mekân kavramına, şehircilikten turizme ve kültürel tüketim soytarılığına kadar her alana uzanan Gösteri Topluniu'nun labirentleri arasındaki yolculuk kitabın ortalarında giderek dehşete dönüşür: Çıkış yoktur! (...) Ama ümitsiz de değildir. Yeni bir devrim, yabancılaşmalarının 'bilinci'ne varmış özgür işçilerin iktidarı olan özerk işçi konseylerinin demokratik ve devlet-karşıtı örgütlülükleri sayesinde gerçekleşecektir; bürokratik olması ve işçi sınıfından kopması kaçınılmaz olan bir parti sayesinde değil.

Sartre'ın 'durum' kavramından, Lefebvre'in "Gündelik Hayat Eleştirisi" adlı kitabından ve Lukacs'ın özne-nesne diyalektiği ve "şeyleşme" kavrayışından yola çıkan Debord, gündelik hayatı sanatsal ve pratik durumlar oluşturarak, bilinçli olarak düzenlenen "oyun" biçimleri içindeki özgür eylemlerle dönüştürmeyi tasarlamıştır.

Debord karamsardır! Karamsarlığın doruğunda yaşayan tüm devrimciler gibi gerçekçidir de... hakikati söyler.

Terry Eagleton

İDEOLOJİ

GİRİŞ

İnceleme/Çeviren: Muttalip Özcan/271 sayfa/ISBN 975-539-147-9

İdeoloji terimi birbiriyle bağdaşmayan çok fazla anlam barındırıyor. Rorty, Foucault gibi bazı kuramcılar bu terimi tamamen atmayı ya da onun yerine "söylem-iktidar ilişkisi"ni geçirmeyi öneriyorlar. Habermas, ideolojinin yerini "tekniğe" bıraktığını, geç kapitalizmin artık hiçbir söylemsel meşrulaştırıma ihtiyaç duymadan "kendi kendine" işlediğini iddia ediyor. "Sorun gerçekliğin yanlış temsili (ideoloji) değil, gerçeğin artık gerçek olmamasıdır" diyen ve toplumsal yaşamın ağır bir anlam kanaması geçirerek mevta olduğunu savunan Baudrillard, bu görüşün nihilist bir varyantını dile getiriyor. Tam da bu dönemde "reel" dünyada milliyetçilik ve dinsel köktencilik gibi ideolojilerin yeniden şahlandığına (yani ortada hâlâ "yanlış" ve "anlamlı" bir şeyler olduğuna) dikkat çeken Eagleton bu kitabında öncelikle ideoloji kavramından bütün bütüne vazgeçmenin ne denli makul bir şey sayılabileceğini sorguluyor. Son derece açık seçik bir dille ve gündelik yaşamdan aldığı esprili örneklerle Aydınlanma'dan postmodernizme, Marx'tan Laclau ve Mouffe'ye ideoloji kavramı hakkında düşünmüş hemen herkesin görüşlerini aktarıyor. Salt aktarmakla kalmıyor, onlarla verimli bir diyaloğa ve yer yer polemiğe de giriyor. Aslında kitabın tamamına "heterodoks" bir Marksistin postmodernist ve postmarksist düşünürlere karşı geliştirdiği heyecan verici ve çetin bir polemik gözüyle bakılabilir.

"İdeoloji"nin gerçekten de birçok anlamı olmasından yola çıkan Eagleton'ın amacı bunları sentezleyip tek ve yeterli bir ideoloji tanımına ulaşmak değil; bu, ne mümkün ne de faydalı bir şey ona göre. Metnin başında sunduğu on altı ideoloji tanımından iki ana gelenek çıkarıyor: Bir yanda doğru ve yanlış bilme fikriyle, yanılsama, çarpıtma ve mistifikasyon anlamında ideoloji ile ilgilenen "epistemolojik" gelenek, diğer yanda fikirlerin toplumsal işlevi ile ilgilenen "sosyolojik" gelenek. Sol radikalizmin bu iki geleneğe de, tabii ki içerdikleri sınırların farkında olarak, sahip çıkması gerektiğini savunuyor Eagleton. Adil ve özgür bir toplumu kurmak için mevcut toplumu dışsal, aşkın bir konumdan değil de içeriden sorgulayacak bir "ideoloji eleştirisi"nden vazgeçilemeyeceğini söylüyor. "Yanlış bilinç" kavramının her türlü içerimini reddeden postmodernistlerin tersine, radikalizm mevcut toplumsal düzenin sistematik olarak ürettiği belli "yanlışlıkları" belirleyip onlarla mücadele etmekten kaçınamaz. Temel yanlışlık ise, insanlığın tarihsel olarak geliştirdiği yaratıcı güçlerin tam anlamıyla hayata geçirilmesinin engellenmesidir. Bu yargının kendisi de olası ve arzu edilir bir geleceğin (Ütopya'nın) bakış açısından verilir ve bu geleceğin taslağı bugün potansiyel olarak mevcuttur. Yani bugün kendisiyle özdeş değildir. Hiçbir toplumsal düzen insan enerjilerini tamamen massedemez, hiçbir "egemen" ideoloji sanıldığı kadar "saf" ve birleştirici değildir.

Sadece postmodern düşüncenin açmazlarıyla ilgilenenlere değil, nelere, niçin karşı çıktığını gerçekten "bilmek" isteyen herkese önerilir.

Mike Featherstone

POSTMODERNİZM VE TÜKETİM KÜLTÜRÜ

İnceleme/Çeviren: Memet Küçük/235 sayfa/ISBN 975-539-139-8

Her şey, bildiğimiz, inandığımız, güvendiğimiz her şey almış başını gidiyor. Kapitalizm, o bildiğimiz kapitalizm değil *gibi*. Üretimden ziyade tüketime, faydadan ziyade imaja, "üretken emek"ten ziyade "hizmet" sınıfına yaslanıyor *gibi*. İş saatleri içerisinde çileci bir etik hüküm sürerken; hafta sonları ve gece, dünya karşısında hedonistik bir yönelim benimsememiz talep ediliyor. Ulusaşırı sermaye sınır tanımaksızın gezegeni bir uçtan öbürüne katederken başta ulus-devlet olmak üzere devasa bürokratik aygıtları önüne katıp süpürüyor. Politik konumlar artık bildiğimiz konumlar olmaktan çıkmış *gibi*. Dünün en radikal ilerici konumları birden karşımıza, daha önceleri tarihsel ilerleme merdiveninde en aşağı basamağa yakıştırdığı konumlardan bile güdük bir muhafazakârlıkla dikiliyor. *Diyalektik mantığa* göre aşılmış olması, hatta tarihin çöplüğüne çoktan fırlatılmış olması gereken ideolojiler, Tarih denilen masalla alay edercesine, gündelik hayatı yoğurmaya başlıyorlar.

"Gibi"! Anahtar sözcük bu. Toplum bilimleri söyleminin de hatırı sayılır ölçüde katkıda bulunduğu normalleştirme ve düzene koyma aygıtlarının tahakkümü altında ezilen zavallı akıl (dürüst olan, ar, haya duygusunu yitirmemiş olan çeşidi elbet), kendisini işe koşan ikili karşıtlıkların birbirlerine insanı deli edecek kadar çok benzemesi, neredeyse birbirinin ikizi olması karşısında eveleyip geveliyor. Ama bu da bir şeydir.

Featherstone, bu gevelemenin ötesine uzanma çabasında olan dürüst bir araştırmacı. Bir çağın tükenmekte olduğunu bildiren totalleştirici postmodem imaları kurcalayarak, gelenek-modernlik-postmodernlik üçlemesinde varsayılan yüzeysel kopuşların derininde yatan süreklilikleri ortaya çıkarıyor. İlk bakışta birbirlerini dışlıyormuş izlenimi veren muhafazakâr Bell ve marksist Jameson arasındaki, diyalektiğin meftunu bildiğimiz Adorno ve "olasılaştırma mantığı"nın sıkı takipçisi Baudrillard arasındaki yakın bağıntıları kurcalıyor. Kısacası, postmodernizmi, ne kendi kendisini sunduğu haliyle kabulleniyor, ne de aşina olduğumuz reçetelerin kolaycılığına teslim oluyor. Şimdilerde "dünyanın yeni halleri"ni kavrayamadıklarını sezen ve buna dehşet verici bir muhafazakârlıkla tepki gösteren entelektüellerden önümüzü göremediğimiz bir ortamda özlemini çektiğimiz sahici, soyu tükenmeye yüz tutmuş bir sosyolog tutumu sergileyen Featherstone, şu önermeden hareket ediyor: "...Ortaya attığı toplum ve kültüre ilişkin teorik sorunlardan ötürü postmodernin ortaya çıkışını hoşnutlukla karşılamaktan kaçınamayız."

Kavramların iman etmeye değil, düşünmeye yaradığını, entelektüel dediğimiz yaratığın bir davanın eri değil araştırmacı olduğunu görenlere; karmaşıklığı artan bir dünyanın sunduğu boyutları ve kavramları anlamamak gibi bir lükse sahip olamayacağını hâlâ unutmamış olanlara öneriyoruz bu kitabı.

Michel Henry

BARBARLIK

İnceleme/Çev: Işık Ergüden/185 sayfa/ISBN 975-539-131-2

Barbarlık çağını yaşıyoruz. İnsanlık tarihinde ilk kez bilgi ve kültür birbirinden ayrıldı. Canavarlaşan bilim bütün hissi özellikleri ve yaşamı dünyamızdan kovdu. Yaşamın kendini geliştirmesinden başka bir şey olmayan kültür, modernliğin beşiği Avrupa'dan dışlandı. İdeolojiler insanın yok oluşuna övgüler yağdırıyor. Yaşama ıstırabını dindirmenin tek çaresi medyatik evrene sığınmak...

Yaşayan en önemli düşünürlerden Michel Henry'nin *Barbarlık* adlı bu güçlü ve kışkırtıcı eseri, çağımızda insanın yok edilişine bir karşı çıkıştır. Ama ümitsiz ve çaresiz bir karşı çıkıştır, çünkü insanlığın yaşadığı bugünkü kriz ne geçicidir, ne de yeni bir uygarlığın kaotik başlangıcına işaret etmektedir. Yaşamın ne olduğunu anlamadan bu barbarlığı anlamak mümkün değildir.

Yaşam, kendini hissetme, duyma, duyarlı olma halidir. Kendini doğrudan hisseden, bilen bu yaşamın biyolojik araştırmanın keşfettiği hücresel faaliyetle bir ilişkisi yoktur. Yaşam, herhangi bir nesneyle olası tüm ilişkilerden ve tüm kavramlardan önce, içerden yaşanır. Gözle görülmez ilk veridir, insanlık için bir dünya, bilgi ve yaratı bu veriden yola çıkarak mümkündür. Bizim dünyamız, terimlerin Yunanca anlamlarıyla estetik ve patetiktir, yani duyumlardan ve heyecanlardan ibarettir.

Kültür, gelişen, açılan, kendinden büyüyen yaşamın kendisidir. Sanat, etik ve din, yaşamın bu temel çehreleridir. Bu saptama, bilinen tüm uygarlıklar için geçerlidir. Ama modern toplumda; yaratıcılık yerini can sıkıntısına, kutsallık umutsuzluğa, eğitim uyuma bırakmıştır. Bu durumun nedenlerini araştıran Michel Henry, bilimin yaşamı unuttuğunu bizlere hatırlatmaktadır. Duyarlık ve duygular devre dışı bırakılırken nesnelliğin hükümranlığı başlamıştır. Bunun anlamı insan öznelerinin sahneden dışlanması, varlıklarının yadsınması, algılarının yanılsama olarak kabul edilmesidir.

Tekniğin özerk işleyişine; doğa bilimlerinin nesnelliğiyle büyülenmiş sözde-insan bilimlerinin canlı bireyi unutmalarına; sanatın öldüğüne ve kutsalın yok olduğuna; üniversitenin memur üreten makinelere dönüştüğüne ve giderek tahrip olduğuna; yapaylıkların birbirini izlediği medyatik bir güncellik çılgınlığına dikkat çeken Michel Henry, bilimsel modelin ezici hegemonyasıyla mücadele etmektedir. Bu modelin, hiç gereği yokken, her yerde varolması Henry'ye göre bir insanlık suçudur.

"Enformatik çağın aptallar çağı" olduğunu söyleyen ve özün yaratıcıları marjinalleşirken eserlerinin de adım adım yasadışılığa itildiğini belirten Michel Henry de, Schopenhauer ve Nietzsche'nin ardından sormaktadır: Yaşam, nasıl oldu da kendi kendini yok eder hale geldi?

David Rowe

POPÜLER KÜLTÜRLER

ROCK VE SPORDA HAZ POLİTİKASI

İnceleme/Çev.: Mehmet Küçük/291 sayfa/ISBN 975-539-164-9

Yüzyılın bitimine ramak kala geç kapitalizmin kendisini yeniden üretmesinin incelenmesi ve soruşturulması, eleştirel/sosyolojik bakışa neredeyse tek bir hedef gösterir hale geldi: "*Kültür*." Ama bu kitapta söz konusu olan kültür, "sıradan"(!) insanların beğenilerine göre kesilip biçilen, sürekli yeniden oluşturulan "*popüler kültür*"dür. Modernliğin tüm iki kutuplu karşıtlıklarıyla beraber "yüksek/aşağı kültür" şeklinde tezahür eden yarılması da gündemden düştü. Popüler kültür de hem uluslararası düzlemde hem de ulus içinde varolan eski sınır çizgilerinin ihlal edildiği, esnetildiği ve yeniden çizildiği bir alan haline geldi. Sınıfsal, etnik/ırksal ve toplumsal cinsiyete dayalı tüm çelişkiler ve çatışmalar iki popüler kültür biçimi üzerinden yaşanmaya başladı: *Rock müzik* ve *spor*.

David Rowe bu iki popüler kültür biçiminin kapitalizmin fordist ve postfordist evrelerinde oluşma, yapılanma, birbiriyle yöndeşme ve ayrılma koşullarını analiz ediyor. Bunu yaparken kültürün hem anlamların kurulduğu ve bozulduğu iktidar oyunundaki bir hegemonik mücadele alanı olduğunu hem de belli bir üretim, dağıtım ve tüketim sürecine maruz olduğunu göz ardı etmiyor. Popüler kültürün üretim koşullarını anlamlar ve simgeler aracılığıyla cereyan eden ideolojik mücadelelerle ilişkilendirirken; rock ve sporun toplumsal kimliklerin oluşturulmasından uluslararası itibar mücadelelerine kadar uzanan karmaşık eklemlenişlerini analiz ederken, ne iktisadı ne de kültürü fetişleştiriyor.

Melodileri, ritmi ve sözleriyle 60'ların muhalif gençlik hareketinin "söyleşisi" olarak doğan rock müziğin yerleşik kuruluş ve kapitalist kültür endüstrisiyle yaşadığı inişli çıkışlı hamlelerle dolu macera bugün bulunduğumuz noktadan nasıl görünmektedir? Bir popüler kültür biçimi hem yerleşik kurumlara direnmenin hem de teslimiyetin alanı haline nasıl gelir? Rasyonel egemenliğe sövüp sayarken gayet rasyonel süreçlerden geçen bir kültür üretimi ile kazanılan dolarlar sanatçı topluluklarında ve hayranlarda nasıl tepkiler yaratır? Politikayla ilgisiz olduğu her fırsatta yinelenen sporun politik ideolojilerle dolup taşması neye delalet eder? Politika, hem haz bölgesi hem de rasyonel planlama ve yönetimin hedefi olarak insan bedeninde nasıl somutlaşır? Sağlıklı, zinde beden söylemlerinin ulusçu ideolojilerle ve bilimsel/rasyonel uygulamalarla eklemlenmesinin etkileri nelerdir? Bunlar, bireysel eylemlerimizin tam da en bireysel göründükleri yerde dayanılmaz ölçüde toplumsal olduğunu görmemize yol açacak can sıkıcı sorulardır: Biliyoruz! Müzik dinleme ve açık havada sağlık koşusu yapma gibi en masum görünen eylemlerin sorgulanması rahatsızlık verebilir: Biliyoruz! Zaten bu kitabı da tüketici olarak bireysel varoluşundan huzur duyanlara önermiyoruz! Bu kitap severken eleştirel olabilenlere, eleştirirken de sevebilenlere sesleniyor: Bir de böyle bir yeteneğin ne menem bir şey olabileceğini merak edenlere...

Russell Jacoby

BELLEĞİNİ YİTİREN TOPLUM

İnceleme/Çev.: Hakan Atalay/184 sayfa/ISBN 975-539-165-7

Aydınlanma'nın düz bir hatta ilerleyen bir tür gözü pek "kara tren" olarak tarif ettiği Tarih'in acınası halinden kimi sorumlu tutmalı? Aydınlanma projesini hazırlayanlar bu kendinden emin ilerleyişin bir bumerang gibi dönüp kendi tariflerini vuracağını bilebilirler miydi? Günümüzde ilerlemeyi anlatan öykülerin tasarlanmasında katkısı bulunan düşünceler tam da ilerlemenin kurbanlarına dönüşmüş bulunuyor. Modern düşünce, Tarih'in sona erdiğini ilan etmek zorunda kalarak kendi kendisine ihanet etti: Fenomenleri, düşünceleri, zaman ve mekân içerisine yerleştirerek sınıflandırmaktan başka bir iş göremez hale geldi.

Bu oyunu çok önceden sezip karşı duranlar, düşünce tarihinde kırılgan, kolay incinebilir birer dev rolünü şu ya da bu şekilde üstlenenler oldu elbet. Jacoby bu mütevazı devlerden birini, Freud'u yeniden gündeme getiriyor. Freud'u tarihsel ilerleme tasarımının yol açtığı tarihsel görecelikçiliğin en önemli kurbanlarından biri haline getiren liberal revizyonizmin kısır vizyonunu parçalayıp atarak kurtarma yönünde küçük, ama nitelikli bir müdahale gerçekleştiriyor bu kitapta. Jacoby, Freud'un damgasını vurduğu psikoanalizin dün olduğu gibi bugün de yıkıcı ve devrimci olan kavramlarının ardıllarınca nasıl bastırıldığını ve unutturulduğunu analiz ediyor. Freud'un ardıllarının, psikoanalizin devrimci çekirdeğini oluşturan libido, bastırma, çocuk cinselliği gibi kavramları bir tarafa bıraktıklarını söylüyor. Bireyin toplumdan ayrı bir "ya toplumla uyumluluk ya da uyumsuzluk" belirtileri gösteren mekanik ego gibi ele alınmasının, bireyin en derinlerinde barındırdığı toplumun gözden kaçırılmasına ve böylelikle araştırmaların ikici bir şema içerisinde kısılıp kalmasına neden olduğunu savunuyor. Jacoby, bizzat Freud'un çalışmalarının yanı sıra, ağırlıklı olarak Adorno ve Marcuse'nin Freud yorumlarından aldığı destekle psikoanalizin revizyonistler tarafından bir ego psikolojisine, bir iyileştirme tekniğine indirgenmesinin tarihe ve topluma sinmiş olan tahakküm örüntülerinin mazur gösterilmesine yaradığını ortaya koyuyor. Adler'in ve onu izleyen "ego teknisyenleri"nin psikoanalizin eleştirel/devrimci özünü borçlu olduğu birey ve baskıcı toplum, haz ilkesi ve gerçeklik ilkesi arasındaki uzlaşmaz çelişkileri törpülemelerinin nasıl da bizzat nevrozun kaynağında yatan baskıcı toplumun değerlerinin yüceltilmesine hizmet ettiklerini vurguluyor.

Jacoby'nin kitabı, günümüzde Sol politikanın mikro ve makro düzeyleri arasında kurulacak bağlantıların izlemek zorunda kalacağı dolayımları bireyden hareketle ortaya sermesi bakımından, burjuva toplumdaki tahakkümün hem birey yakasını hem de toplum yakasını eşanlı sorgulama çabasında olanlar için elzem bir kılavuz sunuyor.

Baskının unutturmayla, unutmanın baskıyla ittifakından doğan Tarih'e direnmenin yollarını arayanlara...

Richard Sennett

KAMUSAL İNSANIN ÇÖKÜŞÜ

İnceleme/Çev.: Serpil Durak-Abdullah Yılmaz/450 sayfa/ISBN 975-539-105-3

Kendi alanlarında çığır açan, onlarla hesaplaşmadan yeni bir şey söylemenin zor olduğu kitaplar vardır. Richard Sennett'in düşünce tarihinin başyapıtlarından biri olan *Kamusal İnsanın Çöküşü* böylesi bir kitaptır: Tarihten sosyolojiye, psikolojiden antropolojiye entelektüel bir şölendir.

Daha önce *Otorite* adlı kitabını yayımladığımız Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü*'nde özgünlük ve entelektüel derinlikle kamusal hayat ve özel hayat arasındaki dengesizliğin nedenlerini ve bu dengesizliğin yol açtığı sorunları inceliyor. Ona göre, hayatın, aile ve yakın dostlar dışındaki parçası olan "kamusal hayat" bir zamanlar "hayat dolu"ydu ve kişiler için çok önemliydi. "Yabancı"larla duygusal bağlar kurarak insanın oyun yeteneğini çoğaltan, toplumsallaşmasını/medenileşmesini sağlayan bir kamusallık vardı. Bütünlüklü ifadesini 18. yüzyıl Avrupa şehirlerinde bulan bu kamusallık zamanla ağırlığını yitirerek yerini "özel hayat"a bıraktı. Kamusal hayat artık özel hayatın gerektirdiği oranda önemli olmaya başladı.

Sennett, bugün, tanımadığımız ama aynı şehirde yaşadığımız insanlarla kurulacak çok boyutlu ilişki ve hazlardan yoksun kaldığımızı söylüyor ve şu soruları soruyor: Yabancı, nasıl tehdit edici bir unsura dönüştü? Sessiz kalarak seyretme, kamusal hayatın tek yolu haline nasıl geldi? Yalnız kalma, bir hak olarak nasıl oluştu? Özel hayat ilgi odağı haline nasıl geldi? Politikacıları neden yaptıklarına ve programlarına bakarak değil de kişisel özelliklerine göre değerlendiriyoruz? Evlerimize özen gösterdiğimiz halde sokaklarımız neden pis?

Sennett, kamusal alanların yaşanan mekânlar olmaktan çıkıp gelip geçilen yerlere dönüşmesiyle yüreklerimizi sevgili ve dostlarımızın dışında kimseye açamadığımızı, özel hayatına kapanan kişiliklerimizin giderek güdükleştiğini, başka insanlarla oyun oynama yeteneğimizi yitirmemizin bizi nasıl eksiltiğini tarihsel/toplumsal bir perspektifle işliyor. Bu süreci Balzac ve Diderot'nun yazılarına, Paganini ve Liszt'in müziğine, tiyatro ve izleyicinin davranışlarına, mimariye, Dreyfus olayına ve Richard Nixon'ın kariyerine, özel ve kamusal hayatın konuşma ve giyim biçimleri gibi gündelik örneklerine bakarak anlatıyor. Modernlikle birlikte özel hayatına tutsak olan insanın kamudaki sessizliğini, yalnızlığını, yaşayan değil seyreden bir insan haline gelme tarihini inceliyor.

Sennett, bütün bunlara rağmen umutsuzluğa kapılmıyor. Yitik bir kamusal cenneti hayal etmek yerine, kişilerin yakın dostları arasındaki kadar rahat ve güvenli olduğu, oyuna önem verdiği, nezaketi elden bırakmadığı bir ortamda, şüpheyi en aza indirerek "ötekini tanıma"nın imkânlarını araştırıyor. Sokakta "öteki"ne "merhaba" demek isteyenler için...

Gündüz Vassaf

CENNETİN DİBİ

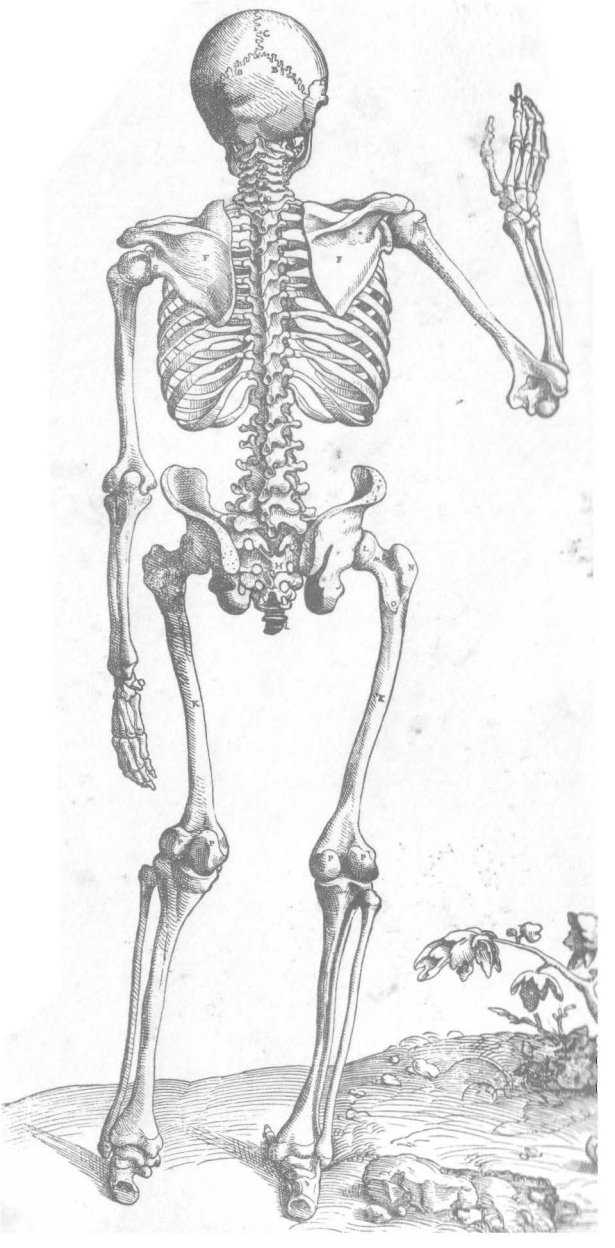
MODERN ZAMANLARDA EĞLENCELİK HAYAT

İnceleme/Hayali metinler/208 sayfa/ISBN 975-539-143-6

Totalitarizmi gündelik hayatında yeniden üreten bireyin açmazlarını *Cehenneme Övgü*'de tokat atarcasına sarsıcı bir biçimde anlatan Gündüz Vassaf bu kez modern zamanlarda, aslını yitirerek sahteleşen hayat tarzlarının içyüzünü sergiliyor... Cinsellik, ölüm, futbol, din, siyaset, reklam, turizm vb. temalara bakarak, ruhu kendisini terk ettiği için çırpınan gövdesini "özelleştirerek kurtarmaktan" başka bir çözüm üretemeyen modern zaman insanının "iktisadi akla" olan tutsaklığını anlatıyor. Modern zaman insanının doymak bilmeyen tatminsizliğini gidermek için hayatın içeriğini boşaltarak her şeyi satın alacak basit bir "eğlencelik" düzeyine indirgemesinin, imajın hakikatin yerine geçmesinin, sahiciliğin anlamını yitirmesinin fotoğraflarını çekiyor Vassaf.

Düşle gerçeğin birbirine karıştığı, "büyük yalanlar"ın inandırıcı olmaya başladığı, puslu bir havada çekilen fotoğraflar bunlar. Ama aynı zamanda okura kendi fotoğrafını çekme, kendi düşünü kurma, kendi sahteliğini fark etme imkânını veren metinler...

Bir hayalperestin hayal kırıcı notları... Yine çarpıcı, yine ayrıksı...

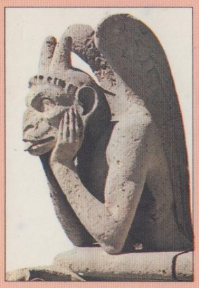
Totalitarizmin kendini yeniden üretmesi, yalnızca baskıcı güçlerin zora dayalı yöntemleriyle değil, bireylerin de sınırlı bir özgürlüğe razı olmasıyla gerçekleşir. Yaratıcılığını zorlayarak özgürlüğünü zenginleştirme çabasına girmeyen birey, var olanla yaşamayı seçer. Bu noktada düzen, bireyin onayıyla ayakta kalıyordur artık. *"Seçme özgürlüğü"* düzenin sunduğu çeşitlilik oranında vardır: *"Ya şu ya da bu"*dur. Gündüz Vassaf ise böylesi bir *"seçme özgürlüğü"*nün tutsaklaştırıcı yanlarına dikkat çekerek *"ya hep ya da hiç"*i önerir... Ve totalitarizmi ayakta tutan kimi kavramların ne denli kof olduğunu gösterir: Gündüze karşı geceden, cennete karşı cehennemden, konuşmaya karşı sessizlikten, akla karşı delilikten, anlaşmaya karşı anlaşmazlıktan... yana olur. Kahramanlığa karşı çıkar, *"hain"*leri savunur...

"Cehenneme Övgü, gönüllü köleliğimizin dayanaklarını ve onu yeniden üreten 'çağdaş demokratik' aygıtları önümüze seren, totalitarizmin rafine biçimlerine dikkat çeken, asla üstünden atlanıp geçilmeyecek bir kitap. Her şeyi yeniden ele almayı öneriyor. Akıcı, yalın ve üstelik gündelik bir söylemle..."

Necati Sönmez / Özgür Gündem

"Gündüz Vassaf, eserinde alışılagelmiş, güncel yaşamamızın kaçınılmaz parçası olmuş, her an hepimizin kabullendiği kavramları amansız bir biçimde sorguluyor..."

Zeynep Oral/Milliyet

"Gündüz Vassaf bizim bu duygularımızı kıpırdatmaya çalışıyor. Onu okurken hem heyecan duyuyor hem de yazdıklarına tepki duyuyoruz. Kıpırdayan duygularımız ile aklımız arasındaki mesafesel ilişki koparılıyor: Özgürcesine havalanıyor, bir boşlukta yere düşmeden evvel duyulan heyecanı, terleyerek taşıyoruz."

Ali Akay / Varlık

"Belki de bu dönemle başedebilmemiz, kültür tarihinin birçok geçmiş başarısına birden başvurmamızla olanaklı olacak. Vassaf'ın kitabı da bu başvuru için el altında tutmamız gereken bir kitap."

Oruç Aruoba / Cumhuriyet Kitap

"Şeytanın avukatlığı konusunda son derece içten olan bir yazardan, zaman zaman neredeyse edebi tatlar da taşıyan çarpıcı denemeler. Bu kitabı çok sevebilirsiniz ya da sinir olabilirsiniz; ama kayıtsız kalmayın."

Murat Aykul / Aktüel

AYRINTI • İNCELEME
ISBN 975-539-010-3
9 789755 390109

1100000
PAPİRÜS